

Deneme

# TURNA ve GAYDA



*Erat Amico*



Turna ve Gayda

## **Berat Demirci**

Şair ve yazar. 1956 yılında Sivas'ta doğdu. Sivas Eğitim Enstitüsü ve Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. İktisat felsefesinden doktora yaptı. Halen Cumhuriyet Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmalarını sürdürüyor. İlk eseri olan "Turna ve Gayda" 2000 yılı Türkiye Yazarlar Birliği deneme ödülü aldı.

Şiirleri ve yazıları Dergâh, Maverâ, Kutadgu Bilig, Türk Edebiyatı, Rûzigâr, Palandöken ve Sühan dergilerinde yayımlandı.

[bdemirci@sutunuyayinlari.com](mailto:bdemirci@sutunuyayinlari.com)

# **TURNA VE GAYDA**

Berat Demirci



*TURNA VE GAYDA*

Copyright © Sütun Yayınları, 2006

*Bu kitaptaki metin ve resimlerin, tamamının ya da bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.*

Editör  
Kalender YILDIZ

Kapak  
Engin ÇİFTÇİ

Mizanpaj  
Cafer DERELİ

ISBN  
975-9089-19-X

Yayın Numarası  
20

Basım Yeri ve Yılı  
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96  
Mayıs 2006

Genel Dağıtım  
Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım  
Alayköşkü Cad. No: 12 Çağaloğlu/İSTANBUL  
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Sütun Yayınları  
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5  
34676 Üsküdar/İSTANBUL  
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20

[www.sutunyayinlari.com](http://www.sutunyayinlari.com)

## İçindekiler

- 7 Oynum yok
- 19 “Sür atını Kaf Dağı’na”
- 29 Makine cücükleri
- 37 “Mal Meydanı”ndaki Serbest Pazar
- 53 Has ve hassa
- 65 İtler âlemine bir temaşa
- 83 Turna ve gayda
- 91 Bir ramazan ilahisi ve kavlayan muhacirliğim
- 105 İki şehrin hikâyesi
- 129 Sâdâsını yitiren ülke



## Oynum yok

Eski bir mesel bu oyun işi de.  
Akı kararı oynarken unuttu anamızla babamız;  
ve yine oynayarak azaltalım dünyanın gamını diye  
lûtfedildi oyun bize  
büyük küçük hepimize.

Evveline aklımız,  
ahirine ilmimiz yetmez.  
İyisi mi başvurmadan "*bir varmış bir yokmuş*"a  
örselemeden gaibi, sözü de eğip bükmeden,  
usûlü usûlüne, demi demine  
çekelim bir "lâ havle" ve girelim oyun âlemine...

I.

**B**ir bizim oyunumuz var; bir de dayımın taifesinin. Ciddi ciddi kısıkanıyorum adamı, oyunlarının kıyısına bile yanaştırmıyorlar beni. Oyun deyince biz de tırısı kalkıyoruz onlar da. Hadi biz çocuğuz onlara ne oluyor. Yazın günler uzun ya, Celil Efendi akranlarına kelimesi kelimesine "*Haydi oyuna!*" diyor; mahalleden çıkıyorlar, ta yatsıya yakın eve dönüyorlar.

-Beni de götür!

-Olmaz!

Tahmin ediyorum, bunların çoğu bıyığı taraklı adamlar



ya, milletten utanıp gözden irak bir yerlerde aşık oynuyorlar; kumar oynayacak değillerdi ya. Sirkeci çarpıcıları gibi çaktırmadan ceplerini yokluyorum, aşık namına bir şey yok; o da benim bozukluk aradığımı zannederek kuruşlarla güya gön-lümü görüyor; “aşık arıyorum aşık” a benim kaytan bıyıklı sâf-cağızım. Dur ben sana gösteririm, el mi yaman yeğenin mi yaman anlarsın.

- Şu sizin Celil Efendi var ya!

- Var!

- Sizi oyuna çağırıyor ya!

- !!!

- Ne oynuyorsunuz?

- Yok yeğenim yanlış duymuşsun, oyun filan yok.

- Hani geçen gün şu sizin Celil, bir işaret çakıp, “Oyuna!”

dedi, sen de peşine takılıp gittin ya!

-Çayboyu'nu şöyle bir dolaşıp geldik yeğen, oyun moyun yok!

- Anneme söylerim, derim ki dayım kumara gidiyor.

{Kumara gitmek dayımlarla taban tabana zıt ayrı bir ta-ifenin işi. “Albızsuyu” içip barbut atarlar; ceplerinden Kızılay damgalı iskambil destesi eksik olmaz. Kâğıtlar illâ Kızılay damgalı olacak, çünkü gayr-ı resmî oyun kâğıdı bulundurmanın kaçakçılıktan cezası var, durup dururken dert almak istemezler; zaten başları Karaağaç Kolluğu'yla boyuna belâda. Bazen ortalığı dağıtırlar, naralar atarlar, polis de değil bir bo-dur bekçi gelip topunu önüne kattığı gibi “tekke”ye tıkkardı. Nezarethaneye kendi aralarında tekke diyorlar; “yiğidin tekke-si(!)” Mahalle arasında arsızlık ettiklerinde, “albızsuyu”na lanet edilir, hallerine acındığı için kimseler bulaşmazdı. Fakat bir gün bu yiğitlerin tekkenişini çizmeyi biraz aşmıştı galiba, o sa-kin duruşlu Celil evden yalınayak çıkıp dört şamar çekti, elin-

den almasalar beşinci şamarda, yeri bir daha ayrılmamacasına öperdi herhalde.

Bir şey değil bu Neo-alamutîlerin bize de zararı dokunmuştu. Onlardan el almış bazı ergenler aşık oyununu çaktırmadan kumara çevirip parasına oynamaya başlayınca bizim “*utmacasına*” aşık oyunlarına da örfî idare el koydu; her akşam “*eller yukarı cepler dışarı!*” üstünden aşık çıkan yandı. Askerliğin ilk yoklamasından geçmiş kocaman kocaman adamlar da aşık oynarlardı; ama esas zulmü biz tatmıştık; onlar, gözden ırak bir köşe mutlaka buluyorlardı...]

Dayımı, gizli gizli aşık oynamakla itham etsem sökmeyebilirdi; kumarbazlık bühtanını bilerek seçtim! Tehdit kârını gösterdi; biçare, bacak kadar çocuğun karşısında kızara bozara:

- Biz Kadirîyiz yavrum, bazen böyle teferrüç edip kurdu-muzu döküyoruz.

- Nasıl yani?

- Sırayla türkü söylüyoruz senin anlayacağın, bir semaver de çay içip geliyoruz.

Galiba anlamıştım, aslında anlamamıştım. Şimdi “*Kadirî neyin nesi?*” diye lafı başa sarıp, adamcağızı emsile sîgasına çekersem ayıp olacak. Ayıp oldu bile! Neler düşünmüştüm ben de; garibin gözüne sevda mil çekmiş, aşık maşık gördüğü mü var; onun davası âşık ile mâşuk. Her neyse onların oyunları da bizimkiler gibi adamı yer çekiminin dışına çıkaran türden olmalıydı ki, dayım oyundan geldiği günler işsizlikten de, Fatma’nın kara gâvur babasından da şikâyet etmezdi.

Bu Kadirîler, müheykel adamlardı; gür bıyıklı, babayiğit, şeytan ürküten cinsinden tipler; sokaktan geçerken sanki omuzlarında tabut taşıyorlardı, sağa sola bakmadan kayar gibi yürürlerdi. Oyunlarını kıskanıyorduk ama galiba saygı da duyuyorduk. Bayramda seyranda onlar baş tutar, mahallenin

asayiş işleri bir nebze onlardan sorulur; düğünlerde bayrağı salâvatlamak, gelin alayını sevk etmek, güveyiyi korumak ve kollamak onlara mahsustur. Güz aylarının cuma gecelerinde, yatsıdan sonra güveyiyi “*şeriat evi*”ne uğurlarken, ellerinde meşale, dillerinde ilahiler bir Selçukî yürüyüşleri vardı ki, dağ taş temennaya dururdu... İlahi aralarında kasidehanlar cevelân eder; Kara Sadık tîz Hüseyin’den girince pencereler açılır, Süslü Nevzat’ın hançeresi pes edip de sabâya meyledince, evlerin her köşesi hâb-ı gafletten uyanır sadâya doyardı. Hâzâ cümbüş.

Cümbür cemaat kenardan köşeden, meşalelerin aydınlığında daha bir heybet kazanan bu poyraz yanığı er kişileri gıpta ile seyrederdik; gönlümüzün telleri titrer; yüreklerimiz yöğrük değirmenler gibi dönerdi...

Düm tekâ düm tek, düm tekâ düm tek, düm tekâ düm tek, düm... düm... düm...

-Ey dizleri moraran çocuk, kimlerdensin?

Şurdan geldik, şuraya  
burdan geldik, buraya  
ordan geldik, oraya gidiyoruz;  
geldik gidiyoruz...

## II.

Nice yıl sonra, Çayboyu’nda değil de bir odada misafir sanatçı(!) olarak oyuna katıldığımda anladım ki, dayı bey doğrusunu söylemişti. Semaver, dud-i dil pür-ateş; meşe kömürü için için yanmada, su kendi musikisine kendini kaptırmış; buhar, odanın çâr köşesini dolanıyor, soluklar yumuşuyor. Semaver yandım dedikçe, mihmandar yarım bardak su ilâve edip kabın zarar görmesini engelliyor.

Sohbet, dereden tepeden dolanıyor, dünya meşakkati her

dönemeçte hafifliyor; “bayırlısı!” temennisiyle kurtlar açılan yaralardan dışarı dökülüyor. Haydi bakalım “*sıra türküsü*” ne. Önce, Celil Efendi başladı, saçları demir kıra meyletmiş Celil... Sesi hâlâ genç. Hüseyinî’nin en kralından bir uzun hava: “*Eski harmanları süren savurun/Dağı dağ üstüne koman devirin/Ey Rubsatî hâlâ Fatma çağırın/Ölüyorsun dini imanı nettin*”

Durduğun yere bak be Fatma! Sen hiç böyle sevdiğini biliyor muydun? Sen hiç... Neyse geçelim eski harmanları. Pıtır pıtır dökülen kurtçukların kervanına eşlik eden Uşşak, Hüzzam, Hüseyinî şarkılar da var. Semaver çırpındıkça, çay demini aldıkça, sohbet en güzel kıvamını buluyor; usül bir o yana bir bu yana kayıyor bazı türküler şarkılaşıyor, bazı şarkılar türküleşiyor.

Sıradaki yani Çalık Cenani.

Cenani, bir besmele çekti, eli kulağa attı... Hepimiz güldük, Celil de dâhil. Bir selam verirdiniz alırdı bir de merhaba kelamı çıkardı ağzından; taş gibi dilsiz, çeşme gibi sağır Cenani, siyah şehla gözlerini şöyle bir çevirdi, ciddi ciddi bozulmuştu.

-Ben besmele çekemeyeceğim şeyi söylemem!

Eli kulağa attı: “*Seyreyle güzel kudret-i mevlam neler eyler/Allah’a sığın adl-i tealâ neler eyler.*” Türkünün nakaratında bir “*canan, canan!*” deyişi vardı ki dinleyen karşısında muhatabı var zanneder.

-Beni geçin!

-Seni “*çürük elma*” ilan ederim haa!

-Beni misafire sayın!

-Söyleyecek usta! Bu ne kurtludur sen bilmezsin. İşi gücü benimle uğraşmaktır. Beni her zaman söyletir, kendisi kaçır.

-Fişek çekelim mi Necdet, “*dolu*”yu çeken iki kişilik söylesin.

-Tamam!

Cep defterimden bir kâğıt yırttım, iki parça kâğıda “boş”,  
“dolu” yazdım.

-Önce sen çek!

-Buyur buyur!

Necdet çektiği fişeği okudu.

-Dolu! Şansa bak be!!!

Aslında iki kâğıdın ikisinde de “dolu” yazıyordu. Sonra helalleşiriz nasıl olsa, maksat Necdet’i dinlemek. Yumdu gözlerini, tam yerinden girdi: “Bende hicran yarısından da derin bir yara var/Ona biçare gönül boş yere bir çare arar...” Vay be! Bu şarkı ancak bu kadar söylenir ve böyle dinlenir.

Semaverin suyu ağzına kadar yenilendi, içine iki top meşe közü daha salındı. Oyun başladı. Düm tekâ düm tek, düm tekâ düm tek, düm tekâ düm tek... Dizler morardı, sesler seslere katıldı, gök yerle musafahalaştı, nefesler dem tuttu; yaralar tımar edildi. Köz geçmiş, son fasıl çay da demini almıştı. Semaver uykuya daldı.

Hicrân... Kaldı yine yerli yerinde.

-Senin yaralarının içinde “kızamık şekeri” mi var çocuk!

-Senin kurtların niçin düşmez çocuk!

-Canın yanmıyor mu çocuk!

III.

Oyun içinde oyun dedik, nal-mıh kestik;

Biz kestik çaya düştü;

Çay ırmağa, ırmak da gitti denize düştü;

Saçtık savdık, dalgalandırdık yedi deryayı.

Hikâye bu ya, çıkar bir istiridye, çevirir hurda demirleri, inciye. Dün fakir olan, bugün zenginlerden olur.

-Hurda demirleeeer alırım, eeyskiicii. Boş şişeler alırım,

çul çaput alırımııııı. Eeeyskiler alırım, eeeyskiciiii!!! Saç alırım, uzun saç alırım, sırma saç alırımııııı eeeeyskiciiii!!!

Hasduuuur! Eskicinin saç alıp satanını da yeni duyduk!

“*Oynum yok*” dedik, hepimiz ve ellerimizi kilitledik.

[Öyle yapardık. Oyuna, elimizde olmayan bir sebeple ara verdiğimizde iki elimizi kenetler, “*oynum yok!*” derdik. Anne-miz, hadi evladım bakkaldan bir ekmek getir diye seslenmiştir mesela. Tam da oyunun ortasında... Büyüklerin densizliği mi biter. Çaresi yok; bütün oyuncular da işin farkındadır. Ellerini kenetler, “*Oynum yok!*” dersin, bakkaldan ekmeği alıp, eve bırakıp dönene kadar mecburen oyun durur. Eller kenetli vaziyette oyunculara yaklaşırsın, ellerini çözersin oyun yeniden başlar. Geçerli bir sebep yokken, başı sıkıştığında el kenetleyip “*Oynum yok!*” diyen bazı oyunbazlarını da, bir iki hatır saydıktan sonra, “*çürük elma*” ilan eder, haddini bildiririz.]

Şimdi durum çok farklıydı... Tuhaf bir eskici gelmişti mahalleye. “*Oynum yok*” dedim; dava, kadın kısmının başına üşüş-tüşü saç taciri eskicinin yanına gitmek. Herkes “*Oynum yok!*” dedi, eskicinin sebep olduğu olağanüstü hâl oyunu bozmuştu.

Satma kız saçlarını!

Benim bütün defterlerim senin olsun!

Odununuzu kömürünüzü ben çekeyim!

Senin yerine babandan dayak bile yerim!

Nerdesin Atlı Alime, ağzı bozuk eli maşalı Alime!

Allah'im! Taş kes şu eskicinin ellerini!

Satma kız saçlarını!

Atlı Alime yetti. Hurda dolu arabadan kulplu bir tas geçirdi eline; eskicinin kafasına bir indirdi, bir daha. Eskici fiyatlı fiyatlı açıp kapattığı makası cebine soktu, seyyar arabasını var kuvvetiyle sürerek kaçtı. Bakır tas Atlı Alime'nin elinde ganimet kaldı.

-Eskici dediğin saç alıp saç satar mıymış! Bir de “*gavat*”ın etrafına toplanmışlar. Dağılın salahanalar!

Kadınlar korkularından dağıldı. Ağzına sağlık Atlı Alime, o tas sana helal olsun!

“*Araböceği*”nin elleri hâlâ kenetli; “*Oynum yok*” dedi diyeli elleri kilitli kalmış. O henüz saç alıp satmanın ciddiyetinden habersiz. Ordubozan bir nevezuhûr eskici, oyunu darmadağın etmişti.

“*Araböceği*” henüz dört yaşında; sırtında benekli entari, ayaklarında kırmızı naylon ayakkabılar, saçları tiftiği atmış siyakat yazısı gibi. Biz hangi oyuna başlasak, o çıtı pıtı yerden bitme, “*Ben kimdenim?*” diye balıklama dalardı; erkeksen oyuna sokma. Çözümü kolay, o “*araböceği*”dir; her taraftan oynar, fakat onun yaptığı sayı, sobe gerçekte sayılmaz; hem oyundadır hem değildir. Araböceği gerçekte ne bir lakap ne bir özel isim; içimizden bazılarının annelerinin, buna da sahip çıkın diye başımıza sardığı, oyunun ciddiyetini anlayamayacak kadar küçük kardeşlerimiz. Mecburiyetten onları da oyuna sokuyoruz, araböcekleri de müthiş seviniyorlar adam yerine konuluyorlar ya, “*oyun içinde oyun*” oysa.

Öyle alışmışız ki araböceğine, adını bile unutmuşuz, Zahide diyen yok kızcağıza... Araböceği nerde kaldı, araböceği yine geldi. Aşağı araböceği, yukarı araböceği. Başımıza araböceği sarılmasına pek hoş bakmamamıza rağmen, gönüllü olarak oyuna kattığımız tek araböceğimiz o. Hani o saçlarını satmak istedikleri kız vardı ya, Atlı Alime’nin imdat ettiği, Zahide işte onun bacısı. Babaları fena bir adam değil ama darlık çekiyor; zulmediyor evine evdeşine. Azgınlığı zaman Hafız Efendi yetişiyor, sakinleştiriyor; o da Hafız Efendi’nin eline ayağına kapanıp ağlıyor:

-Hocam bu eşşeğin kusuruna bakma!

-Dua et hocam!

-Bu eşşeğin duası kabul olmuyor!

Zahide'yi nasıl seviyor... Yevmiyelik iş bulup, eve çıkını dolu geldiği zamanlar elinden tutuyor, pazara götürüyor, ne isterse alıyor. Oyuncak bir de beşik almıştı Zahide'ye; tasta-mam beşik, içinde bir de naylon bebek.

-Zahide, bebeğin uyudu mu!

-Suuussss!!!

Toplandık yine oyuna başlayacağız. Araböceği yok. Ab-lasına soruyoruz, "*Kızamık döktü!*" diyor. Kızamık hepimizin döktüğü... Kimse telaş etmiyor ama kızamık ha bire oyundan düşürüyor birilerimizi.

-Kızıuum! Hacer Hanımlara bir bak hele, "*kızamık şekeri*" var mı?

Kızamık şekeri, kızamık hastalığının tek lezzeti. Kızamık-tan sıyrılmış çocuklar bile hasta numarası yapıp şekerden pay koparmaya çalışıyorlar. Zahide'nin ablası Hacer Hanımlardan kızamık şekeri aldı eve götürdü. Dışarı çıktığında ağlıyordu, araböceği bayım bayım bayılıyormuş. Oyunu kim ne yapsın, kilitlendi ellerimiz, hatta dudaklarımız.

Ertesi gün, duyduk ki Zahide ölmüş!

Yatsıdan hemen hemen bir saat sonra, Hafız Efendi'yi çağır-mışlar. Zahide, ateşler içindeymiş, havale geçirmiş, kendinde değilmiş. Hafız Efendi okuyor, anne baş ucunda yazmasının pöçüğüyle gözyaşlarını siliyormuş. Bir ara, Zahide kendine gel-miş su istemiş, yarısı göğsünden aşağı dökülmüş. Sonra sırtüs-tü yatağa yatıp ellerini kenetlemiş, "*Oynum yok!*" demiş ve bir daha da gözlerini açmamış. Hafız Efendi, bir Fatıha okuduktan sonra, anneyi teselli etmiş; kadıncağız, tıkanmış kalmış. Baba perişan, bir demetlik süpürge çalısına dönmüş Zahide'yi öpü-yor kokluyor; serapa semavere dönmüş, yanıp yakılıyor.



Hafız Efendi, o gece babayı evinde misafir etmiş. Sabahle-yin beraber camiye gitmişler. Geri dönüp cenaze işlerini ayar-lamışlar. Saat on gibiydi, Zahide'yi aldı, götürdüler.

Annenin yüreği Zahide'nin beşiğine bakmayı bile kaldıra-madı; aynı gün benekli entarisi, naylon ayakkabılarıyla bera-ber beşiği de bir yoksulun çocuğuna verdi.

O günden sonra, Zahide'nin babası yumuşadı yumuşadı; ölüm, onun yüzünü bir çocuk yüzüne çevirdi.

Çocuk öldü, baba doğdu.

...

Oyun durdu mu peki? Durmadı, durmaz da

Ölüm dahi "Oynum yok!" demektir çocukça.

Yas dediğin üç gün, haydi olsun üç yüz yıl.

Haydi, çocuklar oyuna!

Yakın meşaleleri.

Binin değneklerinize...

Düm tekâ düm tek. Düm tekâ düm tek. Düm tekâ düm tek. Düm... Düm... Düm...

Tek.

### Dipoyunlar

Aşık: Koyunun ve keçinin ön iki ayağının eklem yerlerinde bulu-nan kemik. Dede Korkut'ta da geçen çok eski bir Türkmen çocuğu oyunudur. Daire, Talar, Ziller, Çikbiren en meşhur aşık oyunlarından-dır. Hakkında bir yığın atasözü, deyim vardır: Aşık oynamadan maksat utmaktır. Onun aşığı her zaman şek gelir. Sen kiminle aşık atıyorsun!

Ağlaz, Ağlazlamak: Oyunu kaybedeceğini anlayınca, numaradan "Oynum yok!" diyen, ya da "Annem beni çağırıyor!" deyip rakiple-rine galibiyetin zevkini haram edenlere verilen ad. Müteradifi, cıgız, mızıkçı: O ağlazın tekidir, ağlazlıkla oyun alıyor.

Alamutî: Hasan Sabbah'ın müritlerine benzeyenler.

Albızsuyu: Rakı.

Araböceği: Yaşları tutmadığı halde zarureten oyuna dâhil edilenle-re verilen ad. Araböceği, her iki tarafında oyuncusu gibi oynar, fakat

sonuca tesir edemez. İşin en hoş tarafı, araböceğinin kendini hakiki oyuncu zannetmesidir.

Bayrağı salâvatlamak: Dügünler üç gün sürerdi. Salı günü bayrak kalkar, düğün başlar; perşembe günü düğün biter, bayrak iner... Bayrağın düğün evinin bacasına dikilmesi müthiş bir merasim. Bayrağı açıp düzeltiyorlar, iplerini elden geçirip sağlamlaştırıyorlar; sonra, gönderi elleşerek tutuyorlar, bayrağı dalgalandıra dalgalandıra salavatlamaya başlıyorlar:

-Allaaah Allah illâ'llaaaah! Muhammed'e Salâvaaat! Allaaaah Allah illâllaaaah Muhammed'e Salâvaaat! Allaaah Allah illâllallah Muhammed'e salâvaaat.

Üç defa bayrağı tutanlar ve merasime katılanlar tekrar ederler; her tekrarın arasında, "Sallü alâ Muhammed" denilir/di.

Çürük elma: Oyunda ağlazlayanlar "çürük elma" ilan edilir; oyuncular etrafını sararak, "Çürük elma"nın başını tavuk gibi diderek cezalandırırlar.

Kızamık dökmek: Kızamık hastalığına yakalanmak. Hastalık, kırmızı benekleriyle belirince, "kızamık döktü" teşhisi konulur. Benzeri çiçek hastalığı için "çiçek açtı" biçiminde söylenir.

Kızamık şekeri: Attarlardan alınan ve kızamığın bilinen tek ilacıydı. Tastamam kırmızıya boyanmış kelle şekeri; o kırmızı rengi veren bir ecza mutlaka vardır.

Salahana: Salakâne. Avare avare vakit geçiren, çok gezen ve dedi-kodu eden kadınlara söylenir.

Şeriat evine girmek: Evlenmek.

Ütmacasına oyun: Aşık ve ceviz oyunları bazen kumara çevrilir. Kumar niyetiyle değil de, sırf oyun için oynamak.



## “Sür atını Kaf Dağı’na”

Yılıhı, akşamın dar vakti “sığır yolağı” denilen dar geçitten, arzı gümbür gümbür sarsarak girerdi köye. Yazı yabanın canavarıyla, kurduyla girmiş olduğu cenklerden yarı vahşi bir hâle gelmiş olan yılıhbaşı aygır, muzaffer bir kumandan edasıyla gerile gerile, yılıhyı kendilerine tahsis edilen geniş ağıla doğru sevk eder; en geride kalan en arık at da içeri girdiğinde, yağız iki delikanlı zulalandıkları yerden yivden kurtulan mermi hızıyla fırlayarak ağılın kapısını kapatırlardı. Atlar ağılın “*madrap*” tabir edilen yüksekçe tarafından önlerine atılan otları yiyip biraz da sakinleştikten sonra sahipleri tarafından götürülürlerdi.

Yılıhı atlarının geldiği güzergâhta kimsecikler durmaz, köy halkı bacalardan, duvarların üzerinden başlarını uzatarak onların gelişlerini merakla izler, özellikle de biz çocuklara mukayyet olunurdu. Çocuklar, itirazlarına rağmen ya kapı içeri edilir, ya da körpecik canlarına zeval gelmesin için, “*dulda*” bir yerde, ellerinden sıkı sıkı kavranarak muhtemel bir kazadan esirgenirlerdi.

Siyah önlüğünün bereketli cebinden, bizler için saklanmış kuru üzüm, çerez, akide şekeri eksik olmayan anneannemin sevgi muhiti dahilinde sahip olabildiğimiz kısmî dokunulmazlık sayesinde, kıdemli muhaliflerimiz büyüklerimize rağmen defalarca yılıhyı karşılamak hazzını tadabilmiştim.

Köyün ortalarda bir yerine inşa edilmiş:

/Birbiri üzerine bindirilmiş ardıçların taraça taraça yükselerek nihayete erdikleri yerde semaya açılan “orta baca” sıyla;

Evin kızının ibriğin lülesinden akıttığı suyla helezonî desenler çizerek sulayıp süpürdüğü, hayat kokan toprak zeminiyle;

“Orta baca”nın ardıç kovuklarına yıldırım hızıyla girip çıkan kırlangıçlarıyla;

Duvarın dış sıvasındaki yarıklara kurdukları yuvalarına yaklaşarak, kursakta yumuşattıkları yarı sindirilmiş yiyecekleri, sarı, yayvan gagalı ve obur yavruların ağzına nakleden hamarat serçeleriyle;

Karanlık kavuştuktan sonra, dış kapının önündeki saltaşların altından çıkarak, koyun nazlılığıyla yaylıma çıkan kirpileriyle;

Öldürüldüğünde, eşinin hane halkından intikam alacağından korkulduğundan dokunulmayan ve meskenin sakinlerinden olduğunu adıyla tescil ettirmiş “ev yılanı”yla;

Hülasa: her cihetten gaip ve malûma açık.../

“*Büyük ev*” namıyla maruf evimizin bahçe duvarının dibine sinerek, ellerim anneannemin emin ellerinde; yılının geçişini bekler, geçtikten sonra da duvarın arkasından çıkarak karaltıları kaybolana kadar izlerdim.

## A.

Gün aşınca ya ayran aşı, bulgur pilavı, erişte, kesme çorbası, su böreği, patatesli hıngel gibi buğday benizli; ya da madımak, eğrilce, evelik gibi hüdâyînâbit sebzelerden yapılmış yemeklerle donatılmış yuvarlak yer sofrasının çevresine halkalanarak akşamlığımızı yer, hemencecik yataklarımıza gömülürdük. İslî ve adı üstünde iktisatlı kullanılması zarurî “*idare*”

lambalarının yatsıdan sonra sönmesi lazım geldiği için, erken yatmamız elzem idi. Daha da önemli bir zaruret, anneler babalar yatmadan önce bizim uyku diyarının yedinci katına varmış olmamız idi herhalde.

Akşam ezanı okunduktan sonra içeri girmekte ayak sürüdüğümüzde yahut yemekten kalkar kalmaz yatağa girmemek için direndiğimizde bir "mekir" hikâyesi anlatılırdı. "Nabır" dağıldıktan sonra eve girmezsek, her kılığa bürünebilen mekirler bizi kandırarak bir kayanın başından atabilir; Kızılırmak'a kadar götürerek bizi boğabilirlerdi. Erken yatmazsak, gecenin bir saatinde en sevdiğimizizin sesini yansılayan bir mekir bizi pencereden çağırıp, bacadan aşağı bırakabilirdi. Mekir hikâyesi çoğunlukla tutar, büyükler de muradına nail olurdu.

Mekirler atların toynakları arasında çığlıklar atarak eziliyor, sağa sola şualar saçarak çatır çatır yanıyorlardı. Çocuk kavlimle, mekirlerin bana dokunamayacağı iddiasıyla belirttiğimde, anneannem bana inanmış görünür; ancak, mekirlerin ezmekle tükenmeyecek kadar çok, atlarınsa az olduğunu söyler, çeke sürüye beni eve götürürdü.

Uzun geceler boyu uzun rüyalar görür, yeelerinden sıkı sarıldığım atlarla sabahlara kadar gezer, bazen de defaten dinlediğim cenk hikâyelerinin etkisiyle olsa gerek kanatlı bir atla uçarak dağlar aşar, bulutlara gark olurum. Anneanneme rüyalarımı anlattığımda, "At devlettir oğul, murattır!" derdi daima. "Kır at görsem, devlet/Doru görsem devlet/Demir kır görsem devlet..."

Hiç unutmam bir sabah, attan düştüğümü söylememe rağmen, rüyamın hayra yorulmasına bir anlam veremeyip, inanmamışlığımı belli eden nazarlarla yüzüne baktığımda, içimden geçenleri okumuş gibi: "Hayır, atların alınına işlenmiştir!" diyerek atlara olan sevgimi daha da ziyadeleştirmişti.

O, yüreği Devlet-i Âli kadar geniş kadını yolcu ettiğimizde, ruhu da eminim mücerret yüğrük atlar tarafından

layık olduğu makama doğru götürülmüştü.

Gelin atları vardı sonra...

## B.

Al-yeşilli, telli pullu duvakla bezenmiş; dallı güllü libas-lara bürünmüş gelinler, gemini çoğu kez erkek kardeşinin tuttuğu bodur, uysal bir yerli ata bindirilerek dün eloğlu bildiği helallisinin evine doğru götürülürdü.

Gelin atı, iki tarafına bağlanan pusularla, aynalarla, mavi boncuklarla örülmüş alınlıkla, üzerine atılan şallarla süslenir; hem giden hem ağlayan gelin hanımın nazına nazire ederce-sine salını salını yürür, özenle parlatılmış koşumlardan ışıklar saçılırdı.

Gelin alayı, zurnanın yüreğe işleyen uğurlama havası eşli-ğinde yola revan olurken, namlular göğe çevrilir, “*carcur*”lar cömertçe boşaltılırdı. Kavakların daimî mızıkacısı serçelerin, sığırcıkların yeknesak cıvıltıları, silah gümbürtüsünden çığlığa dönüştür; çığlıklar kız evinden gelen ayrılık nidalarına karışır-dı. Gelin alayı biraz ırayınca kesilir gibi olan ağlamalar, kız anasının nöbet nöbet gelen tiz hüseyini girizgâhıyla yeniden koral icraata inkılab ederdi.

Emaneti ehline ulaştırmak şerefi, sonraları sayıları ikiye çıkan ve gazyağı yakan kurşunî renkli “*Ferguson*” marka trak-törlere verildi. Gelinleri, en ufak bir “*badal*”da bile takır takır sesler çıkartarak sarsılan römorklara bindirdiler. Önceleri, ço-ğunlukla evden eve uzayan ve gelin koca evine vardığında bir ucu hâlâ kız evinde olan gelin alayı; traktörlerle beraber, üç ki-lometre mesafedeki şehir yolu ayrımına kadar gider gelir oldu.

Köye her traktör geldiğinde atlar da birer birer çekildiler dünyamızdan. Bir zamanlar gözümüzün ışığı, hayallerimizin yakıtı atlar; yoluna yürüyemeyecek derecede zebun düşmüş; pırıl pırıl tüyleri tahta fırçasına dönmüş bir halde; üçgen şap-

kalı, yumurta ökçeli, altın dişli tacirler tarafından Kayseri'ye, İstanbul'a ve daha bilmem nerelere sevk olundular.

Soy atlar soy gelinleri de beraberinde götürdüler. Geçti gittiler mercedes mercedes yıkılan bir köprüden. Yaşanmayan bir türkü kaldı dudaklarımızda:

Atlara vurdular yaldızlı gemle  
Sabah olur götürürler zalimler  
Anamın gününde sürdüğüm demler  
Hayvah hayvah, ben anamdan ayrıldım  
Eşim kızlar, ben sizlere yâd oldum  
Gurbete gidenin bağı taş gerek  
Altı Arap atı, beş kardeş gerek  
Her sabah, her seher gönlü hoş gerek  
Hayvah hayvah, ben anamdan ayrıldım  
Eşim kızlar, ben sizlere yâd oldum.

C.

Yıldız köye girdi mi, arz yarılırdı sanki...  
Alnındaki nişan, süratinden beyaz bir şerare gibi gözükürdü...

Dört nal koştuğunda toynakları seçilmezdi...  
Irmağı yara yara geçer, dağı seke seke aşardı.  
Yıldız...

Efsane atı çocukluğumuzun; sahipleri avlu bir komşumuz; binicisi evin delikanlısı. Ben o delikanlıyı babayiğit biri olarak görür, Yıldız'a olduğu kadar, ona da gıpta ederdim. Tabî, at üstünde yalnızca gövdesini görebildiğim süvarinin tıknaz, geniş omuzlu, gövdesinin neredeyse bacaklarından uzun; boyununsa taş çatlasa bir altmış olduğunu sonradan fehmedebildim.

Bacaklarımın arasındaki değnekten ata bir yavşan otu de-



meti bağlayıp ardım sıra kesif bir toz bulutu kaldırmak kasdıyla çöplüklerden, tozlu yollardan geçerek; “*Deeb Yıldız aaayt!*” narasıyla, bayırı düzü hayli tekmelediğimi gün gibi hatırlıyorum. Elime yüzüme konan tozlar, terle karışarak çamur bağlar; mendil niyetine silindiğim mintanımın kolları pastırmaya dönerdi. Akabinde, elim mahkûm “*çağlık*”a sokulurdum. Müşfik elleri dert görmesin, annem saçlarımı çitilercesine yıkar; kese, boynumu, sırtımı adeta törpülerdi. Ne gam...

Akran akrana atçılık oynarken hiçbirimiz at olup da ağzımıza çubuktan bir gem geçirilmesini, gemin iki yanına oyulmuş kertlere bağlanmış ipten dizginlerle sağa sola sürülmeyi istemememize rağmen; adımız Yıldız olunca kışneye, çiftelene köyün alt başından vurur, üst başından çıkardık.

Yıldız'ı koşarken görenler, o geçene kadar “*Maşallah, maşallah, maşallah!*” der, “*Tüüb, tüüb...*”leri de peşinden kavuştururlardı. Ya hayın bakışların azlığından, ya da alınının nişanı kem gözlerden koruduğundan, Yıldız nazara uğramadı. Lâkin kimine nazar, kimine kader...

Günlerce yağmur yağmış, dudakları kavurucu sıcaklardan çatlayan toprak, bu sefer de selciklerin ısrarlı darbeleriyle şerha şerha yarılmış; sular toprağın kaymağını derelere taşımaya başlamıştı. Zaten ağır olan toprak damların yükü kat be kat artmış, “*damçı*”ların evleri sele vermemesi için, tereklerdeki bakır kaplar odaların muhtelif yerlerine serpiştirilmişti. Hak Teâlâ daraltır da bunaltmaz; göğsümüz göğün karalığından, yerin çamurundan iyice sıkışmıştı ki, bir sabah pırıl pırıl bir güneşe açıldı gözlerimiz. Neşeyle dışarı çıktım ki evimizin önünden birileri pür-telaş komşu eve doğru yürüyorlardı; aceplendim! Aralarında “*Yıldız...*”, “*Yazık oldu...*”, “*Gelen mala gelsin.*” gibi sözler geçince de peşlerine takıldım.

Kalabalık gide gide Yıldız'ın ahırının önüne gitti ve durdu.

Daha önceden oraya gelmiş bazıları kazma kürek çalışıyor; toprakları atıyor, sağlam kalan ardıçları seçerek bir tarafa istif ediyorlardı. Ahırın damı çökmüş, Yıldız tonlarca toprağın altında kalmıştı. Merak, korku, üzüntü bulamacı duygularla Yıldız'ın enkazdan çıkarılışını, süvarisinin sarsıla sarsıla ağlayışını izledim; gözlerim doluktu... Köylü, el elden baş baştan ahırın damını yeniden çatmaya başladı, Yıldız'ı ise dünyasını değiştiren hayvanların leşlerinin atıldığı derin dereye götürdüler. O gün akşama kadar kıyıda kırakta gezinip durdum; ilk akşamdan yatağa yumulup, uykunun teselli edici kucacağına sığındım.

Ertesi gün içimdeki merakı yenemeyip, güneş iki mızrak boyu yükseldiği vakit, Yıldız'ın atıldığı dereye yöneldim. Bir yandan görür de geri çağırırlar diye ardıma bakıyor, bir yandan da gitmekle dönmek arasında bocalayan ayaklarım birbirine dolaşıyordu. Bütün cesaretimi cemedip Yıldız'ın yanına vardım, baş ucuna çömeldim. Değneğimle hafifçe dürtüklüyor, atın ölüsünden bir canlılık emaresi bekliyordum.

Gözüm ansızın atın burnuna giren sineklere ilişti; içimi bir ümit, hatta sevinç kapladı. Kulağıma bir yerlerden çalınmıştı: Güya ki rüya gören kişinin ruhu sinek kılığında burnundan taşra çıkar, gezer dolaşır; rüya âleminde yaşananları aynıyla görüp geçirir, sonra da bedene rüçü edermiş. Can, tenden ayrılıp da bedene dönene kadar insan ölü gibiymiş, dönünce yeniden dirilesiymiş. Nitekim bunlar geldi akılcığıma; sinekler atın burnundan içeri girince de, yeniden can bulacak, silkinerek ayağa kalkacak zannettim. Bir iki adım geri durarak, beklemeye başladım. İçimden ne de çok ruhu var diye geçiriyor; böyle bir ata da bu kadar can ancak yetişir diyordum.

Çok bekledim Yıldız ayağa kalkmadı. Sinekler girdi çıktılar, onlara eşek arıları eklendi; Yıldız ayağa kalkmadı. Atın burnundan ince, zayıf bir kan sızdı; bir inilti... Değneği bir kenara atarak, arkama bakmadan tenese tenese koşmaya baş-

ladım. Korkmuşum, dudaklarım kabar kabar su topladı, günlerce şerbet ezdiler... Sırrımı ayan etmedim.

#### D.

Tayin olunduğum kasabayı sevememiş, sakinleriyle de fazlaca ünsiyet kuramamıştım. Kahvede hızını alamadığı altı kol iskambili ber-mû'tâd, öğretmenin tek gözlü bekâr evinde sürdürmek isteyenler, derin tarihî iliminden istifade etmeyi umanlar, yüzük parmağımı halkasız görenler... Tekmil ziyaretçilerim, ilkinden değilse de ikincisinden sonra, yoğurdun arkasını kestiler. Yalnız, varlığından rahatsızlık duymadığım sükkûti bir genç, tayinim başka bir yere çıkıncaya kadar ziyaretlerini sürdürdü.

Bir hafta sonu, nereden doladıkça söz atlara geldi ve düğümlendi. Kasabada üç-beş sene evvelinece at yarışları, cirit müsabakaları düzenlenirmiş, şimdi yarışacak at da kalmamış, cirit atacak delikanlı da. Anlattı da anlattı, benimle iyi bir müşterek yakalamanın coşkusuyla birin yanına bin kattı; sonunda da: "*Hoca, ata binmek istersen, bizim atları getireyim.*" dedi. Cana minnet; "*Bay bay!*" dedim, haylandım. Çok geçmeden bir doru, bir kır iki at kapıdaydı; lakin eğersiz, dizginsiz ve gemsiz.

Delikanlı oyuncak ata binercesine doruya sıçradı; "*Aaayt!*" deyip de topuklar topuklamaz, yıldırım hızıyla yokuş aşağı inmeye başladı. Erkekliğe zeval gelsin ister miyim, yüksekçe dış eşikten bir sıçrayışta bindim ben de kır ata; kır at da hiçbir komut beklemeden dorunun peşi sıra... O kısa yokuşu inene kadar yedi salâvat birden kavuşturdum. Bereket versin, arkadaşım beni beklemek için, yokuşun enginlediği yerde atını durdurmuştu; çifte, arabaya, döğene beraber koşulan benim at da eşine uyararak oracıkta durdu. Bütün azalarım az hasarlı bir düşüşe razı ve kaskatı, parmaklarımın arasında bir tutam kıl, attan indim.

Rodeocular gibi hoplaya sıçraya yokuş aşağı geçişimi gören ve düşüp belimi bukunımı kıracağıma kanaat getiren bir kadın, eğirmekte olduğu yünü, teşiyi bırakarak yanımıza geldi. Elini kolunu sallaya sallaya: "*Ata eğersiz gemsiz binilir mi, badi sen neyse ne, ya elin garibini ne diye...*" gibi laflarla arkadaşımı bir iyice haşladı. Ne yalan söyleyim, mürekkep yalamış gururum birazcık incinmişti ama hatun kişinin sözlerine hak veriyor; dahası, destursuz konuşmasına içten içe hayranlık duyuyordum. Konuşmasını bitirdiğini zannettiğim anda, göz ucuyla kalıbımı şöyle bir süzerek: "*Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit.*" kabilinden bir azar hissesiyle beni de paylamayı ihmal etmedi.

Kadın, bıdıllana bıdıllana eve girdi. Az sonra sahtiyanlarının dolaşıklarını çöze çöze elinde bir dizginle döndü... Ciddi bir çehreyle ve yüzüme bile bakmadan gem vurdu, dizginleri atın başından geçirdi. Arkadaşımın kenetlenmiş iki elinin orta yerine sol dizimi dengelice yerleştirdim, sağ bacağımı aşırarak ata bindim. İyice yerleşmemi bekleyen kadın; kaşları tüfenk çatarken, gözleri gülen bir sevecenlikle "*Sür şimdi atını Kaf Dağı'na!*" diyerek, dizginleri ellerime tutuşturdu.

Sürdük atımızı...

Edebe uyararak meskûn mahalden rahvan geçtik, sonra dört-nal... Yüreğimin ta içinde, kasabalarında misafir, Tanrı emaneti sayılan bana, bir anne şefkatiyle kol kanat geren Anadolu kadınının sözleri:

"*Sür şimdi atını Kaf Dağı'na!*"

Z.

Ben bir ömür derunumda demlenmiş, sonra kıvrım kıvrım buharlanmış kendi atlarım ı yazdım. Hepsini yazmak ne mümkün; efsanesinden daima çoktur atlar, birini desen biri noksan kalır, o nakıs kıssa da gönlümüzde bir deli gibi köpürür durur.

Veli Efendi Hipodromu'nda, ellerinde sarı kaplamalı küçücük dürbünler, kazananı alkışlayıp, geride kalanları horlayan; hatta müşterek bahsin şehvetine tutularak lanetleyen cici bayların ve bayanların benim atlarımı tanımalarını isterdim; yerli, bodur, çilekeş atlarımı...

### Lügatçe

Aceplenmek: Şaşırmak. Olağan dışı bir durumun varlığından dolayı meraka kapılmak. Bazı yörelerde acabalanmak olarak kullanıldığı da vakîdir.

Çağlık: Eski evlerde genellikle sedirin bir köşesinde ve üstü daima örtük olan, icabettiğinde açılarak çimilen banyo.

Carcur: (Fr. şarjör'den Türkçeleştirilmiş.) Otomatik silahlarda mermi haznesi.

Damçı: Yağmur çok yağdığı zamanlar toprak damlardan damla damla evlere düşen yağmur suları.

Dulda: Korunmak için müsait -duvar yanı, ağaç arkası, ot yığını yanı gibi- yerlere verilen ad.

Haylanmak: Bir işi yapmak için hevesle kalkmak.

Madrıp: (Ar. madrûb'dan Türkçeleştirilmiş) Eşmek suretiyle tesviye edilip hem-zemin hale getirilen ve bir arsaya katılan yer. (1- Yıllarca insan eli değmemiş, işlenmemiş toprak. 2- Temel atılacak toprak. TDK Tarama Sözlüğü)

Mekir: Hile, düzen; hileci, düzenci, (Arapça, mekr.) Metinde, insanları aldatarak yatağından kaldıran, yolunu şaşırtan varlık. Farklı yörelerde umacı, hortlak, şeytan anlamlarında ve inatçı, tedirgin edecek derecede birinin üstüne düşen, yapışkan anlamlarında sıfat olarak kullanılmaktadır. (Bkz.TDK Derleme Sözlüğü)

Terek: Duvara enlemesine raptedilen tahtalardan kademe kademe dizilmiş mutfak rafı. En alta kazanlar, leğenler ve siniler konulur, her çeşit kap büyüklük ve ihtiyaç sıklığına göre özenle üst üste sıralanır/dı.

## Makine cücükleri

A.

**T**anesi demir iki buçuk liraya fennî imalat ürünü “*makine cücüğü*” satın almaya başladığımız günler o kadar eski sayılmaz. Bu memlekette köklü değişimlerin yaşandığı televizyon sonrası dönemle beraber makine cücüğü de kendine ayrılan bir vitrinde müşteri beklemeye başlar. Bahçesinde ya da balkonunda tavuk yetiştirmeye heveslenenler, ellerine birer mukavva kutu alarak kaç adet istiyorsa doldurur; garipçiklerin çoğu da eve götürülüşlerini müteakiben ölmeye başladılar. Bu minik yaratıklar ne kadar sevimli olsalar da hakiki tavuğun rehberliğinde hayata başlayamadıkları için tehlikelere karşı pek mukavemetsizdiler; yeri soğuk olur ölür, cereyanda kalır ölür, yediği yem dokunur ölür; on alırsanız ikisi ferikliğe ancak adım atardı.

Gurk tavuğun canından can katarak, bin bir meşakkatle peydahladığı cücüklerle fennî cücükler arasındaki esaslı fark; köylerimizde bu iki tavuk neslinin yan yana gelmesiyle belirginleşir.

a.

Daha yumurtadan çıkar çıkmaz bir ananın peşine takılarak, hayatı çöplükte talim yoluyla öğrenen yerli cücükler gerçekten şanslıdır. Ana gakladı mı bilirler ki didilecek bir nesne var, mini-

cik adımlarıyla seğirterek derhâl anaç tavuğun işaretlediği yere gagalarıyla saldırır ve hızlı davranan nevaleyi götürürler. Hava soğuk oldu mu sayıları kaç olursa olsun analarının kanatları altında sığınacak bir yer mutlaka bulurlar, daha afacanları telekler arasından kafayı çıkartarak çevreyi dikizlemeyi ihmal etmez.

Anaç tavukta, yavrular yetişkin hâle gelip de hayata atılmadan önce, ağır bir mesuliyet duygusu vardır; iyi niyetle yaklaşıp yavruları sevmeye kalksanız bile saldırır, cürmüne bakmadan tepenize tepenize sıçrayarak sizi uzaklaştırmak için elinden geleni yapar. Yavrular terbiye edilmiş bulgurla beslenirken, ana onlara kol kanat gerer, başka tavukları, bedavacı serçeleri kovar; olur da bir alıcı kuş tepelerinde gitgide daralan daireler çizerek alçalmaya başlarsa; kanatlarını en külhanî pozuyla iki yana kaldırarak gardını alır, soprano naralarla bütün köyü ayağa kaldırır. Cücükler de vaziyetin vahametini sezip analarının arkasına saklanarak can pazarından salimen çıkmanın telaşına düşerler. Bütün bunlar, yeni tavuk nesli için tecrübî bir anlam taşısa gerek; zira yaşamının akaidini öğrenmekle kalmayıp annelik makamına terfi ettiklerinde harfiyen yavrularına nakletmektedirler.

b.

Her yeniliği kabul etmeye aşırı hevesli köylülerimiz, makine cücüklerini alıp köye götürdüklerinde başlarına geleceği tahmin edemezler. Yumurta verimini artırmak ve kısa yoldan çok sayıda tavuk sahibi olabilmek için bu yeni icat cazip görülmüştür. Bir tavuğun epeyce bir süre yumurtlama işini bırakıp yavrularıyla uğraşmaları verimi düşürmektedir. Bu yüzden, gurk olma alametleri görülmeye başlayan tavukları bu işten vazgeçirmek için suya basarlar, bu ilginç metot işe yarar, tavukların analık arzuları soğur, yumurtadan kesilmezler. Bu,

bir anlamda insanlar üstünde denenmemiş ama oldukça eski bir doğum kontrol yöntemidir.

Gel gör ki, kuluçka cücükleri sürekli bakım istemektedirler, hususi bir adam onları korumakla görevlendirilse büyük bir iş gücü kaybı olacaktır. Bu sefer, makine cücüklerini evlatlık olarak bir anaç tavuğa yamamaya çalışırlar; ne mümkün... Anaç tavuk, kendi sıcaklığından iz taşımayan bu öksüzleri kabul etmeyip horlar. Biçareler, bu merhametsiz tavra bir anlam veremeseler de cücükken gözleri korkar ve hayat mücadelesini seme seme dolaşarak sürdürmek zorunda kalırlar. Bazı uyanık köylüler makine cücüklerini, tabiatı icabı sürüye katılan evlatlıkların cinsine pek aldırış etmeyen hindilerin arkasına katarlar; lakin yavrucaklar bu kez de sürüye intibak edemezler. Hindinin arkasından gitmeyi zaman zaman unutarak haramî kedilere, kargalara yem olurlar.

Makine mamulü ile hakikiler arasında bir önemli fark da yetişkin hâle geldikten sonra ortaya çıkar. Makineden doğma tavukların genetik şifrelerinde bir nakısa zuhur etmiştir sanki nesli sürdürme faaliyeti angarya geliyormuşçasına anne olmak sevk-i tabiisine pek uymak istemezler; gurk olma temayülü belirten makine tavuğu nadirattandır.

c.

Köylüler yavaş yavaş vaziyeti kavrarlar; makineden türeme bu nazlı hayvan ufakları diğerleri gibi “*pinlik*”ten dışarı seyip bırakılmayıp, kendilerini kurtarana kadar tel örgüler ardında muhafazaya alınırlar. Böylece, köylülerimiz pazar için niyet etseler de küçük çaplı ev içi ihtiyacı karşılamaya yönelik tavuk üreticiliğinde karar kılarlar. Vakıa, o ilk heves geçmiş, makine cücüğüne gösterilen ilgi azalmıştır. Bir müddet sonra



da en fazla on beş-yirmi tavukla karşılanan ev ihtiyacı için de kadim zamanlardan beri bilinen usule rücû edilir.

Makine cücükleri gerçek makamlarını modern tavuk çiftliklerinde bulur: Birer tavuk sığacak genişlikteki kafeslerde gramajı teknik usullerle hesaplanmış özel yemlerle beslenirler; kesimlik hâle gelene kadar yumurtalarından istifade edilir ve çoğu daha yaşını ikmal etmeden, süslü ambalaj ve markalarla beyaz et ihtiyacını karşılamak üzere sofralara nakledilirler. Zavallicıklar; hemcinsleri olan tabiî tavuklar gibi sere serpe gezemeden, fıskılığı bir kez olsun didemeden; dahası, hiçbir zaman anaç tavuk olup cücük yetiştirmek ya da haremi farklı ırklardan dilberlerle dolu bir beyzade keyfiyle çöplüğünde efelene efelene gezemeden, yıllarca vakte şehadet etmek gurunun taşıyamadan kendilerini elektrikli kesim aletinin önünde bulurlar. Hoş, kendi hâllerine de bırakılsalar sıhhatli ve uzun bir ömür sürdürecekleri yoktur; çabuk ete gelsinler gayretiyle öyle tuhaf maddelerle besiyeye çekilmişlerdir ki kesimlik hâle geldiklerinde karaciğerleri çoktan çürüğe çıkmıştır.

d.

Makine cücükleri ya sarı renklidirler ya beyaz. Başka renklerine fazla rastlanılmamaktadır. Yumurtaların sadece iki ırktan seçilerek konulduğundandır desek, yine de arada bir soya çekim gereği bazılarının en azından ton farkıyla da olsa farklılık göstermesi iktiza eder diye düşünüyorum. Her neyse, işin bizim bilmediğimiz teknik bir tarafı olabilir; bildiğim, bütün makine cücüklerinin birbirlerine benzer davranışlar gösterdiğidir. Kuluçka makinesine giren yumurtalardan yedi göbek evvelinden sürüp gelebilen, cedlerine münhasır özellikler kökten kazanmış gibidir.

Normal yollarla dünyamızı ziynetlendirmiş tavuk yavruları rengârenktirler: Kimi siyah, kimi beyaz, kimi alaca, kimi

bıldırcın çili, kimi kahverengi, kimi kırmızıya meyyal... Davranışları da renkleri gibi çeşit çeşittir: Kimi tez canlı, kimi atak, kimi nazlı, kimi dalgın, kimi yırtıcı... Bu çok renklilik ve çeşitlilik; sipariş üzerine yaşanmayan, makinelerden döl kapmayan bir hayatın süreğinden başka bir şey değildir.

## B.

Kuluçka cücüklerinin tabii çevrede yaşayabilme imtihanından sınıfta kaldığı günlerde; Anadolu'dan göç ederek büyük şehirlere yerleşen birinci kuşak, yanlarına cicili bicili evlatlarını da katarak, sılay-ı rahim maksadıyla doğdukları köyü ziyarete gelirler. Baba ocağı tütmez olmuşsa bile, amca dayı gibi yakın akrabaların candan ilgisiyle izzetlenirler. Anne ve baba, bir yığın hatırayla dolu köylerinin dağını, tepesini, çayını, çeperini gezmeye başlarlar; cana can katılmış; benizlerine kan, dizlerine fer gelmiştir. Ne var ki, çocuk için tadını kaçırmaktadır: Leblebi yer dişi kırılır, damdan düşer başı yarılır; akranlarına uyararak derede çimince yaz günü zatülcenp geçirir, güneşte kalır çarpılır; merkebin kuyruğunu çeker çifte yer, kendini sevmek isteyen ihtiyarın sakalını yolar; saklambaç oynarken ısırğan otlarının arasına siner, kolu budu dağlanır...

Artık işin çekilir tarafı kalmamıştır; ev sahiplerinin bütün ihtimamına rağmen başı beladan kurtulamayan yavrucağın art bir niyeti de yoktur amma; ne havasına uyabilmektedir köyün, ne suyuna, ne huyuna. Bir müddet daha köyde kalmayı arzu etmelerine rağmen, anne-baba mecburi dönüş hazırlığına başlar. Sülalenin ihtiyarları da bir daha görür müyüz, göremez miyiz düşüncesiyle kalmalarını istemektedirler; ne var ki çocuktan herkes yaka silker hâle gelmiştir, bir de başına bir iş gelmesinden korkulmaktadır; sükûtu yeğlerler. Yalnız, içlerinden en umur görmüşü sitem makamında:

-Yeğenim, çocuk değil bu sizin oğlan, makine cücüğü; nasıl yetiştirdiniz bu veledi, demekten kendini alamaz.

Mislini nice gördüğümüz bu arifane teşbih, aynı zamanda bir sosyal durum tespitidir. Bozkırda yadırganan makine cücüğü misali çocukların, kentlerimizde artık yadırganmaması, oraların daha erkence makineden çıkan insanlarla dolmuş olmasındandır herhâlde. Zamanın bizim bulunduğumuz noktasından bakıldığında kuluçka makinesinden çıkan insan türünün ülke, din, ideoloji, köy, kent farkı dinlemeden seri bir şekilde çoğaldığı daha açık görülmektedir. İnsanları tornasına alarak ciyak ciyak biçim veren bu global makine ne menem bir icat ise her türlü farklılığa karşı tahammülsüzdür.

Köy, şehir, sokak, mahalle, komşuluk gibi insan ilişkilerini tanzim eden müesseseler üstü hüviyete sahip medeniyet uzuvlarına kıran girmiştir, sanki hepsi birbiriyle peş peşe ya da aynı zamanda boyun düşürmüştür. Tek umut ve çıkış kapısı gibi görülen okullarımız; “*maruf*”u toprağın ve insanın damarına zerk edebilecek bir maarif menbaı olmak şöyle kalsın, mekanik bir terbiye anlayışının tatbikat sahası gibi düzenlenerek, şizofrenik birkaç neslin yetişmesinde üstün bir rol oynamıştır. Karşımızda, freni tutmaz hâle düşmüş, emniyetsiz bir toplum vardır; önden gideni kapar, arkada kalanı teper.

a.

İtirazınız vardır bilirim. Benim kızım yenilikçi, çağdaş, özgür bir gençtir demektesiniz. Saydıklarınız, bir sosyal şahsiyet olan insanın, başkaları ile olan ilişkilerini tasvir eden kavramlar değil; zamandan, tarihten, kültürden, beşerî hayattan tecrit edilmiş bir varlığın etiketleridir. Bu varlık, rüzgâr ne yana eserse perçemini o yana düşürecek; yenilik adına argoyu, çağdaşlık adına malı götürmeyi, özgürlük adına arsızlığı anlayabilecektir...

Hatta bu ısmarlama özellikler; onun, kendini kaba hatlarla kütleleştirerek, hiçbir inceliğe geçit vermeyen biri hâline gelmesine; insan sıfatından, sadece ve sadece biyolojik organizma olmaya doğru bir çevrim geçirmesine rıza göstermektir.

İtirazınız vardır bilirim. Benim oğlum dindar, muhafazakâr, millî değerlerine bağlı bir gençtir demektesiniz. Siz de dikkat ederseniz “*kabala karpuz*” pazarlar gibisiniz; bu sözler, görücü gidilen kızın ailesine “*laf ola*” cinsinden sıralanan ve oğlunuzun şahsiyetini ifade etmeyen lakırdılardır. Bunlar yerine; efendilik, dürüstlük, nezaket, tevazu gibi başkaları ile geliştirilen ilişkileri vurgulayan vasıflar sayılabilmeliydi; üstelik yakın geçmişimizde bu vasıflar yerli halk içinde pek muteber idiler. Farkında olmadığımız ya da görmezlikten geldiğimiz büyük bir kaybı yaşıyoruz; “*ilmihâl*” ile günlük hayata sirayet eden bir din anlayışının, hayattan tehcir noktasını çoktan geçtik bile.

Birbirinin zıttı gibi görünen bu iki tip, kendi içlerinde sarının ve beyazın dışında renkleri hâvi değildir. Aynı makinenin tornasına sokulmakta beis görülmediği müddetçe sarı ve beyaz arasındaki mahiyet farkı giderek kaybolacaktır. “*Ortayol*” hiçbir zaman belirmeyecektir; çünkü yollar pusludur.

## b.

Global makinenin şirret bir deveranı var; mintanınızın eteğini esirgerken kol ağzını kaptırıyorsunuz; çekmeye başlıyor sizi, direnmeseniz alıp götürcek; kendiniz kalmanızı sağlayan ne varsa tüleyecek, sonra bir işaret asılacak yakanızın bir tarafına. Dehşetli bir kâbus bu. Görünen o ki, çok seslilik parolası ile çikılan yol üstünde, ne kadar ses sahibi varsa susturulacaktır.

Hâlden tedirgin olan bazı insancıklar; çağdaş topluluklara intisap yoluyla, bir “*anaç*”a sığınma ihtiyacını filleriyle izhar etmektedirler. Anaç rolünü sergileyenler, kanatları altına al-

maya gördüklerini biraz kolundan, biraz kanadından kırparak “şimdi kuşa benzedin” deyip ortalığa salmakta; kuşa benzeme istidadı göremediklerine ise “çürük elma” muamelesini reva görmektedirler. Tarz itibariyle, evreni haddesinden geçirmenin hesaplarını yapan global makinenin küçük bir modeline benzeyen çağdaş toplulukların haşmetli ve heybetli reislerinden pek çoğunun Marlboro marka bir sigara temasıyla fos almaları, eteğinin gölgesine duldalanmak isteyen tıfilları nasıl sarsmaktadır kim bilir.

c.

Yabancı dille eğitim yapan mekteplerimizden birinde mürebbiyelik yapan, bir matmazelin beyanıdır: “*Burada aritmetiği kuvvetli tavuklar yetiştirmekteyiz.*” Tavuklar, kendilerine ayrılan daracık alanlarda, gramajı iyi ayarlanmış teknik bilgilerle donatılmakta ve folluğa iyi cins yumurta bırakır hâle gelmenin bedelini ödemektedirler.

Belli bir zaman sonra sanırlar ki dünyada bir tek tavuk ırkı yaşamakta, herkes gıdıklamakta ve yumurtlamaktadır; oysa alıcı kuşlar, tilkiler, kurtlar da vardır gerçek hayatta. Ve hiçbir zaman bu vahşilere karşı ne yapılacağına dair tecrübî bilgileri, onlara yaşayarak ve yaşatarak aktarmış bir anaçları olmamıştır.

Kuluçka makinesi çok iyi korunmaktadır.

### Lügatçe

Cücük: Cıvcıv. Özelde tavuk, genelde her türlü kuş yavrusu.

Ferik: Henüz yumurtlamaya başlamamış genç tavuk.

Gurk: Kuluçkaya yatan tavuk.

Pinlik: Kümes.

## “Mal Meydanı”ndaki Serbest Pazar

*Miskin âdem oğlanı nefse zebun olmışdur  
Hayvan, canavar gibi otlamağa kalmışdur*

*Yunus Emre*

### I.

“*Mal Meydanı*”nda pazar erken kurulur. Pazar ahalisi, imsak ile harekete geçmiş; bozkırın, ciğerin yivlerinde yumuşayan nefesi, barut dumanına döndüren ustura ağzı ayazı, güneşin hamleleriyle silinmeden herkes yerini almıştır. Hareketler henüz yavaştır; değnekler koltuk altına sıkıştırılmış, eller neredeyse dirseğe kadar ceplerdedir. Bir kıyıda seyyar çay ocağı semaverinin buharları “*kara tiren*” gibi solur; pek çoğu gelmeden önce tiridine somun bana bana içtiği ağırca paça çorbanın damakta donan yağ bakiyelerini katran karası çayla eritmeye çalışır. Sonra tabakalar elden ele dolaştırarak, kaba doğranmış İnhisar tütününü ya da kadayıf kıyımlı kehribar benizli, kaçak tütün (keşli de derler) ile dolanmış sigaralar -şimdilerde Marlboro “*köylü sigarası*” olarak anılır, tabi herkes cebinden tek tek çıkarır- tellendirilir.

Güneş kızdırdıkça, pazar da kızışır. Tavlısıyla (semiz), zebunuyla (zayıf), genciyle, kartıyla, huysuzuyla, uysalıyla her çeşitten sığır, davar, merkep, at müşterisini beklemektedir. Mal Meydanı, gerçekte mühim ama (mesela atların, merkeplerin artık nadiren pazara düşmeleri gibi), zamanın acımasız-

ca kıydığı, bahsi Bağdat'a kadar uzanabilecek teferruatı bir tarafa koyarsak, hâlâ ilginç bir serbest piyasa modeli olarak kımıldamaktadır. Temaşa edenin, daima yakın geçmişten uzağa; kitaptan, hayata; bugünden geleceğe doğru bakmaktan boynuna kulunç saplandığı gibi, okuyan da tıpkı bir filmin harici sahnelerini hikâyenin gerçekliğinden seçmeye çalışmaktan gözleri pırpırlayabilir; ne yapalım! Zahmetten kalacak lezzet de gerçekte harici sahnelerde saklı.

### Pazarın gözdeleri ve meyancılar

Şüphesiz pazarın gözdeleri: *Kilbıdık Merkebi*, *Ornout Camuzu*, *Kangal Koyunu* gibi asaleten şöhretliler; asaletinden ziyade özellikleriyle revaç bulan “*rabvan at*”, “*nazlım öküz*” gibi veya kötüyü ahırına bağlamamasıyla maruf satıcıların malları; hepsinin müşterek adı mal ve hepsi de Mal Meydanı'nda. Gözdelerin başında toplanan çok; arada bir pazarlık kızırsır gibi oluyor, pazar halkı toplanıyor ama talebin fazla olduğunu gören gözde malın sahibi dik duruyor. “*Meyancılar*”, satıcıyla alıcıyı “*bayırlaştırma*” için çabılıyor, bir kısım meyancı alıcıdan yana, bir kısmı satıcıdan yana durarak iki eli birbirine kavuşturmak istiyor, ama mal sahibi elini çekip cebine sokuyor ve sokranarak: “*Olmaz babam, ısrar etmeyin!*” türünden sözlerle kenara çıkıyor, kabadayı kabadayı sırtını duvara dayayıp değneğiyle yeri kaşıyor.

Müşteri de bir değıl, duruma göre üçü beşi buluyor; hepsi de kendi hesabında, damızlık mı yapacak, besiyeye mi çekecek, “*etlik*”e mi kesecek, ondan alıp başkasına mı satacak; malûm, fayda-maliyet analizi. Ne olur olsun gözdeler alıcısını şöyle ya da böyle bulmaktadır; gözünü karartan bir müşteri, diğerlerinden fazla vermeyi kafaya koyarak, son hamlesini yapar. Mal sahibine: “*Ne yahu, şu senin uyuz,, arapatıyla hecin devesi mi oldu*

*sanki be de bitsin bu iş!"* diye çıkışır. Ciddi alıcı mahsustan bağırarak konuşmuştur ki, birileri meyancılığa gelsinler de arayı bulsunlar. Amacına da ulaşır, meyancıları başına toplar: *"He de, be de!"* nidalarıyla eller kavuşturulur, olanca kuvvetiyle bir Tank Hasan musafahasını müteakip, satıcı malın yeni sahibine: *"Var hayrını gör!"* der. Alıcı da vereceği kadar parayı ayırır ve tomar halinde teslim etmeyip, herkesin görüp işiteceği biçimde teker teker satıcının eline sayarak: *"Güle güle harca!"* der.

İş biter, dua bitmez: *"Bereket versin", "bereketini göresin."* mukabelesi de farizadandır. Paranın yeni istasyonu, mutlaka bir defa daha *"bulsan da say!"* demişler- sayar, ceketin ağzı; *"çarşıcı"*lara karşı firkete ile garantiye alınmış iç cebe yerleştirilir.

Meyancılar az sonra başka bir pazarlıkta cem olmak üzere dağılır.

### **Meyancı kim?**

Pazarın büyük çoğunluğu meyancı, yani meyancılık ayrı bir meslek değil, adı üstünde pazarın meyancısını tayin edenler, hem de keyifle. Bütün alıcı ve satıcılar duruma göre meyancı olabilirler; hani az önce, malını satmıştı ya o adam, pazardan ayrılmayıp meyancılık yaparak vakit geçirebilir, böylece pazarın daimî sakinlerinden olduğunu da sergilemiş olur. Meyancı alışverişin şahididir, meyancı pazarlığı şenliğe çevirdiği gibi, genlerindeki ahi iplikçiklerinin gayr-ı ihtiyarî örgütlenmesiyle gerginlik, tatsızlık çıkmasına mâni olur.

Bir de hatır için meyancılık yapmak vardır. Satıcı inat olabilir, alıcının verdiği fiyat ile aslında arada çok fazla fark kalmamıştır ama kağını dayağı gibi direnir de direnir. Alıcı, pazarın hatırlılarından birine giderek: *"Ağa, filanı biliyorsun, yine inat damarı tuttu, şu işe bir el atsan da pazarlık kavuşsa!"*



sadedinde ricada bulunur. Ağa ya da efendi denilen şahıs ricayı geri çevirmez, meyancılık yapar ve pazarlığı da ekser kavuşturur.

“Hayırlaştırmak” meyancının meccanen yaptığı bir meşgaledir ve fiyatın teşekkülünde çok önemli bir faktördür; sakın ola, onların fiillerini “*canbaz*”larla karıştırmayınız.

### **Malın ruhu pazarın ahlâkı**

Et reyonundan et beğenenin, restaurantta biftek kesenin asla göremeyeceği, görse de manasına eremeyeceği sahneler sık sık yaşanır pazarda; bazen açık bir ağlayış, bazen kapalı bir hüznün; meyancıyı, alanı, duyanı, canbazı dahi duygulandırır.

Satıcı parasını cebine yerleştirmiş, kâr da etmiştir, fakat döner döner sattığı boğaya bakar, boğa da anlağı varmış gibi mail mail ona. Dayanamaz boğanın boynuna sarılır, gözlerinden öper; alıcı da adam mı adam; “*Ağa mal sahibine yakıştır, pişmansan bozalım pazarlığı, al malını geriye!*” teklifini içtenlikle sunar. Satıcı: “*Allah yerine yaraştırırım!*” der -gelin gönderiyor sanki- ve arkasına bakmadan uzaklaşır.

Daha hazinini görmüştüm. Genççe biri tayını satmıştı ama tek mil gözyaşı kesilmiş, domur domur dökülüyordu. “*Deli ot*” yemiş danalar gibi pazarı bir o yana bir bu yana arşınladı, sattığı tayın yanına gelerek cebinden tarağını çıkardı, taradı taradı, öptü kokladı ve ayrıldı; pazarın jeneriğinde bir at kişnemesi. Meydanın malları hayvanattan olduğu için ruhtan söz edildiği zannedilmesin; mesela bir bıçakçı ustası bile çeliğe ruhundan ruh üflediğinin şuuruyla, öyle her bıçağı her alıcının eline teslim etmez, özene bezene yaptığı bir hançeri beline takacak delikanlıyı da adeta seçer... Ürettiği ile insan şahsiyeti arasındaki bağı kesen *pazar ahlakı*, tabiatı hor kullanmanın çığırını da açmıştır.

-Hey simitçi! Çık, meydandan, sen bozuyorsun oyunu!

Galiba karıştırdık ya hu! Adam simitçi, *smithçi* değil.

-Özür dilerim hemşerim, seni birine benzettim; bir kazan simidi ver de midemizin havalanmasını bastıralım.

### Canbazlar

Canbaz, Şemseddin Sami'nin kamusuna ve Mehmet Doğan'ın Büyük Türkçe Sözlük'üne göre iki anlam taşıyor: At yetiştirip terbiye eden ve alıp satan kimse; kurnaz, hilekâr. Ş.Sami iki de cümle almış: "*Canbazdan bir at aldım, Canbazların eline düşen at alınmaz.*" Lafzın meali Mal Meydanı literatürüne uygun düşüyor, yalnız canbaz burada at da dâhil her hayvanı alıp satıyor, daha çok satıyor; çünkü canbaz taifesi sermayedar değildir; az bir kısmı, hünerine güvenip azca bir nakit ile pazarda gözüne kestirdiği, hesaplı olsun da ne olursa olsun her çeşit hayvanı birinden alarak birine satarak günlük maişetini çıkarmaya çalışır. Coğunluğu, birilerinin hesabına iş görür; mesela satıcı: "*Şu malı şu kadar paraya sat, sana helalinden iki buçuk (ya da iki buçuk milyon) lira.*" Canbaz, adı üstünde canbaz: "*Tamam ağa o işi bana bırak! Yalnız senin dediğin fiyatın üstünde satarsam kalanı benimdir.*" diyerek kâr oranını yükseltmeye çalışır ve bazen iki buçuk olur beş; canbazın keyfi şeddelenir o dem, kendisi daha çok ikram kabul eden mevkide iken yarenlerine çay dahi söyler.

Pazarın usta canbazları vardır ki, çakır çakmak gözleri velfecr'i okur, meydanın kalantörlerine çalışarak yolluğu doğrulturlar. Bir oradadırlar bir burada, gölge gibi dolaşırlar alanı satanı dinlerler ve bir hesap kurarlar. Adam hakikaten acilen ihtiyaç karşılığı alacak, ya da satacaksa canbaza gün doğmuştur; "*allem eder kallem eder*" işi bağlar. Meydana girecekseniz canbaza dikkat kesilesiniz, alış-veriş tam bir açık ihaleye benzer iken fesat sokabilirler; mesela kendini gizleyen biri hesa-

bına bir mal almak için anlaşmışsa, bir fırsatını bulup başka bir müşteriye giderek o malın huysuzluğunu, sütsüzlüğünü, etsizliğini anlatarak caydırır, pişmiş işi anlaştığı adam lehine döndürür. Bazen de satıcı hesabına tutulmuşsa kalitesiz bir malı, allayıp pullayarak olmayan üstün meziyetlerini sayar, dedikodu yoluyla kamuoyu oluşturarak müşteri kızıştırır.

Canbazlardan en çok meydana mal çeken, köylüler zâr ağlar. Çünkü ihtiyacı olduğu için satmak zorundadır, malı köyden getirmek bir dert satamayıp geri götürmek daha büyük dert. Bu zayıflıktan istifade ederek köyünün malını, bazı müşteriler hesabına ucuza kapatmak için uğraşırlar. Köylüler de bu durumu bildikleri için, muavenet ruhuyla birbirlerine meyancılık ederek, “*bayırlaşmayı*” durdururlar ya da hızlandırır. Her şeye rağmen köylü taifesinin ağzı yanmıştır ki, bir “*canbaz oyunu*” düzüp, düğünlerde oynayarak hem hallerini şerh ederler, hem de kendi kendileriyle alay ederek eğlenirler. Köy düğünlerinde hâlâ oynanan “*seyirlik*”i temaşa edelim:

( Gün aşmış, yerler mühürlenmiştir...

Er kişiler gündüzün seyrangâhında halay çekmiş, cirit tepmiş, güreş tutmuş köy halkı şenlenmiştir. Düğün şimdi kapalı ve genişçe bir mekânda sürmedir. Arka arkaya, “seyirlik”ler sergilenir, sıra canbaz oyununa gelir.

Ortaya önce üç kişi çıkar. Biri alıcı biri satıcı ikisinin elinde de kısa birer değnek (davul çomağı da olabilir), biri de mal. Satıcı, rol icabı dörtayak üstünde duran malın sırtını yoklar, sırtından kavrayarak kaldırır, “Vay babam vay!” der, “Etten yürüyemiyor yoluna” sonra, elinde tuz varmış gibi çağırır o da peşinden meleyerek yürür (malın koyun olduğunu anlamış olursunuz.) Satıcı, koyunu çağıra çağıra gözüne

kestirdiği alıcının önüne getirir, altını yoklar, üstünü yoklar canbâzâne sözlerle metheder de metheder, koyun da arada bir meler. Satıcı sonunda muradına nail olur, koyunu satar.

Alıcı memnun, koyunu ardına takar evine götürmek üzere yola çıkar; eline bir demet ot alarak çağırır. O da ne: Koyun hırlaya havlaya adama saldırarak, tuttuğu yeri ısırmaya çalışır. Alıcı müthiş bozulur, anında çark edip pazara döner ve satıcıyı bulur... "Al malını kardeşim, sen bana davar diye keskin bir "davar iti" satmışsın, paramı geri ver..." Satan gayet pişkin, belli ki mahir bir canbazdır; "Ne münasebet, sana sattığım etiyle buduyla bir koyun. Hay maşallah hay, şunun boynuna kuyruğuna bak, mübarek Hazreti İbrahim'e inen koç sanki!" gibi sözlerle, hâlâ ısrarla sattığı malı övmektedir; arada bir de avucunu açıp malı çağırır ve mal da "meee, meee!" nidasıyla nazlı bir koyun olup peşine düşer.

Oyunun sonrasında ortalık karışır: Satıcı çağırır, mal koyun gibi meleyerek adama doğru yürür; alıcı çağırır, it gibi havlayarak üstüne atlar. Düğüncülerden birkaçı meyancılık cihetiyle sulh etmeye çalışırlar beceremezler; dahası, onların da kafası karışmıştır. Mahkeme kurulmasına karar verilir ve alıcı, satıcı bir de koyun mu it mi olduğu anlaşılamayan mal, yerlerini alır; celse açılır. Hâkim davacıyı davalıyı dinler ve karar vermek için davalıya, "çağır bakayım!" der, davalı çağırır, "meeee!"; Hâkim malın koyun olduğuna hükmeder. Davacı itiraz eder, hâkim ona döner "çağır bakayım!". Davacı çağırır, "hav! hav! hav!"; hâkim hükmü değiştirerek "bu ittir!" der. Çık işin içinden.

Oyunun finalinde davacı da davalı da zuladan değnekleri çıkartırlar ve başlarlar hâkime sormaya. Davalı sorar: “Hâkim bey! bu koyun mu?” Hâkim, “koyun” der; davacı çomağı hâkimin kafasına indirerek “koyun ise niye havlıyor!” diye bağırır. Davacı sorar: “Hâkim bey! Bu it mi? Hâkim, “it” der; bu kez davalı çomağı hâkimin kafasına indirir “it ise niye meliyor!”

Oyun, zavallı hâkimin kafasına şiddetli birkaç çomak darbesi almasından sonra biter. Oyunbazlar helalleşerek yerlerine oturur.

İşin püf noktası ise; kendine hâkimlik rolü biçilen kişinin, köy halkından olmayıp düğünün şehirden gelen ağır misafirlerinden, çoğunlukla da ya kasap, ya celep esnafından biri olmasıdır. Pes billâhi! Pazar ancak bu kadar oyunlaştırılır.

Düğünün devamında, kendine oyun yapılan hâkim de, özellikle kafasındaki ağrıya sebebiyet veren kişilere bir “seyirlik” tatbik etme hakkını kullanacaktır.)

### Canbazlar ve kara mal aklamak

Şimdi de meskûn mahâle uzak bazı ahırlardan canlı hayvan çalınarak, kamyonlarla bir gece içinde, önceden mukavele(!) yapılmış kombinalarda bir gece içinde sucuğa tebdil edildiği vakidir; ama bu hem şebeke işi hırsızlıktır, hem de mevzuumuz dışıdır. Konuştuğumuz, amatör ve rızklarını haram yoldan çıkaran, çalışıp kaçan, çalıp yiyen küçük kalibre canlı hayvan hırsızlarıdır. Bunlar, genellikle sürünün dağınık, çobanın uzak olduğu bir anı kurt gibi kollayarak birkaç koyunu araklayıp, süre süre şehre getirerek, satışı canbaza havale ederler. Yakalanırsa cezaevinde karnını doyurur, yakalanmazsa cambaza da

kendine de birkaç günlük nafaka çıkartmış olurlar.

Mezkûr hırsızların çaldığı, genellikle bir ya da en fazla üç-beş koyun olduğu için, cürümleri kolay kolay gün ışığına çıkmaz; zaten çoğu kez şikâyet edilmez, edilse de tahkikat başladığında koyun çoktan kasabın vitrininde bacağından asılıdır ve çalıntı mal bulunamaz. Ciddiyetle üzerlerine gidilirse eski sabıklarından dolayı ifadeleri alınan bazıları suçlarını edebiyile(!) ikrar ederlerse cezalandırılabilirlerdi. Adliye arşivinde zaptı kalmış mıdır bilemeyiz ama halkın hafızasında acayip bir öküz çalma hikâyesi vardır ki hâlâ anlatılır.

Yaya hesabıyla şehre bir buçuk saat çeken bir köyden bir öküz çalınmıştır. Sahibi öğlen sıcağında öküzlerini bir söğüt gölgesine yatırmış, kendi de onlarla beraber uyuyakalmış; alacak olur'a uykusu derinleşmiş. Kalktıktan sonra bir de bakmış ki öküzün biri yok. Öküz bu kolay mı, köylünün her şeyi; derhal at koşarak şehre varır; Çarşı Karakoluna durumu bildirir. O zamanlar vukuatsızlıktan canı sıkılan polise iyi bir meşgale çıkmıştır. Polisler, tebdil-i kıyafet pazara dalarlar. Mağdur köylü polis ile yapmış olduğu müşavere gereği, pazarı gezip dolaşır ve bir de bakar ki, öküzünü bir canbaz pazarlamaktadır; polislere bir işaret çakar, canbazı yakalarlar.

Canbaz, öküzün çalıntı olduğunu bilmediğini, adamın birinin satması için kendine havale ettiğini bağıra bağıra anlatarak, polislere dil dökmeye başlar. İşte o sırada öküzüne sarılarak seven köylü hayret içinde bağırır: "*Abooo, tahsildarın gıravatı!*" Meğer tahsildarı şeytan dürtmüş, kravatı belli ki "*nazlım*" olan öküzün boynuna geçirip pazara çekmiş; canbaza da yüklü bir bahşiş vaat ederek, yakında bir kıraathanede gazoz içerek yorgunluğunu atmakta, hâsılatı beklemektedir. Ne var ki, acemi hırsız, ilk vukuatında suç aletini öküzün boynunda unutmuştur.

Canbazlara karşı satıcılar müteyakkız dururlar ama ehven

görev, haklarında gıybet etseler de sû-i zanda bulunmazlar; işin aslı, gerçekte birbirinin salına omuz verecekler pek de kötülük yapamazlar... Canbazlar, hiç tanımadığı insanlara, hiç tanımadığı malları görüntü ve sesi canbaz olarak kullanan reklamcılarla asla mukayese edilemezler; “*ardı alayı*” mütevazı bir geçimliliğin peşinden seğirtmektedirler.

Köylünün asıl yaka silktiği “*zallab*”lardır.

### **Zallah mı? Yandım Allah!**

“*Zallah*” ya da daha yaygın söylenişiyse “*Kasap Zallağı...*”

Sözlüklerimizde yerini bulamadım; ancak, argoda “*zağar*”, yani küçük bir av köpeği cinsi manasına kullanılmaktadır. Zallahlar, genellikle gaddarlığıyla maruf bazı kasap ya da ceplerin fedaîleridir. Meydanda her an cerrahî müdahaleye hazır satır, bıçak, nacak, masat gibi güya meslekî edevat ile salla-seyip tur atarlar; kılıkları da tabiatlarına uygundur; kan, ilik bulaşığından meşine dönmüş bir pantolon, palaska hacetlerin ağırlığına güç yetiremediği için, kirle takviyeli bir sicim, lastik çizmeler...

Zallahlar, efendilerinin göz koyduğu her malı ucuza kapatmak için, o malın etrafında dönerek, mal sahibine sataşır- lar. “*Baldırı çıplak! Sana biç yakıştırıyor mu bu mal?*” ya da “*Çulsuz! Al bir don parası malı bırak git, yiyeceğin kuru üzüm, dut pekmezi, para senin neyine.*” gibi sözlerle mal sahibine musallat olurlar. Eğer, zavallı iyiden iyiye garibansa, “*Hacamatçı geldiii!*” ya da “*Hey çöpersuz! Sana bir takım beyaz elbise(kefen demek oluyor) biçelim de düğüne git!*” gibi tehditkâr sözlerle, adamcağızın malını üç kuruşa kapatırlar.

Bu nahoş durum hissedilirse, ya meyancılar başka müşterileri kızıştırarak rayici yükseltir ya da iyi huylu tüccarlar- dan biri zallahların dış gıcırdatmalarını takmayıp, köylünün

malına iyi bir fiyat vererek suhuletle işi halleder. Yine de zallahlar, pek çok fukarayı perişan etmişlerdir. Bazen arkası kuvvetli köylüye çatan zallahlar, pazarda zabıta müdahalesi gerektirecek kavgalara da sebebiyet vermişlerdir. Biri aynen şöyle cereyan etmiştir.

Zallahlar, tehdit ve yıldırma ile bir köylünün malını efendileri hesabına alırlar; köylü ağlar ama yanlarına bırakmayacağını söyleyerek gider. Müteakip günlerden birinde, aynı köylü pazara semiz bir mal çeker, aynı zallahlar da çevresini kuşatırlar. Fakat köylü bu defa tedbirli gelmiştir; bir işmarıyla hazır kıt'a o anı bekleyen akrabaları, hemşehrileri isrin ağacından biçilmiş "*kırılmaz*"larla cepheden bir dalarlar ki, zallahlar meslekî edevatlarına el dahi süremeden kendilerini hurda-haş yerde bulurlar. Meyancılar da duruma vakıf olduklarından, zallahlar iyice zelil olmadan döğüşü aralamaya girmezler. Zabıta el koyar; mahkeme bir celsede tarafları sulhe razı eder.

Pazarı bozan gizli el, manivela olarak galiba en zalim biçimde önce zallahlarla kendini hissettirmiştir. Her şey günümüze ne kadar benziyor, kasap zallahları yine var; şu farkla ki, çok büyük oynuyorlar ve duruma göre kasap bazen birilerinin hesabına zallah, zallah da bazen kasap oluyor, her ikisi birbirine giderek karışıyor.

### **Pazar bitiyor**

Öğlene kalmaz pazar biter. Seçme mallar zaten satılmıştır; bir pazarın sonunu bekleyen alıcılar kalır, bir de malını bağlayacak yeri olmayan köylüler. Onlar da ya mallarını gönüllerinden geçen fiyatın biraz daha altına vererek, pazarı terk ederler; ya da yalvar yakar tanıdık bir besicinin ahırında malını bağlamak için izin alarak ertesi günü beklerler.

Alıcılar, mallarını önlerine katarak kendi ahırlarına götür-



rürlerken; satıcılar postu meydanın yanındaki kebabçıya sere rek, çift porsiyon köfte ve bol ayranla nefislerini körlerler.

Para ve mal başka başka istasyonlara doğru yola çıkmıştır.

### Şimdilerde

Çoğu köyde ne dam kaldı, ne adam; evler “peğ” oldu mezar taşları beğ... Yaş ortalaması ellinin üzerinde dense yeridir köylük halkının; onların da mafsalları yalama olmuş kemikleri, iki üç ineğin kahrını ancak çekebilir. Evden “ağartı” eksik olmasın gayesiyle elde tutulan, bu az sayıda hayvan için de ahırların bir köşesine danalık gibi bölmeler yapılmıştır; anlayacağınız artık ahırlar da yok; tabii meralarda her köyün zenginliği, hane sayısı, nüfusu hakkında kesin bilgiler verebilen “nabır”larda.

Hayvan yetiştiriciliği her köylünün değil sadece, besicilerin mesleği haline gelmiştir; besiciler de mallarını toptan kombinalara vererek çeklerini ceplerine indirmektedirler; iki çarklı bir saat, belki de tek çarklı, çünkü makinenin çarka bile tahammülü kalmadı. Galiba Mal Meydanı'nın eski pazar canlılığı, senede bir defa, o da Kurban Bayramı'nda slayt gösterisi gibi kare kare kayıp geçecek; köylü yetiştirdiğini, bizzat müşterisine bayramdan bayrama satabilecek; meyancı, canbaz gibi pazarı pazar yapan ayrıntıları senede birkaç gün kayarken görür gibi olacağız.

Evet, Mal Meydanı şimdilerde de var ama artık çok mütevazı; eski meydan yerine, daracık bir arsa tahsis dilmiş; renkler, şekiller, şahıs kadrosu fakirleşmiş; ilişkiler donmuş içyağına benziyor; adı da olmuş: Hayvan Pazarı. Evvelini bilmeyen hiçbir şey anlamaz.

Yakında bir kombina kalacak, bir de besici; çark dönüyor nasıl olsa.

## II.

Cep saati taşıyorum. Hoş, hiç saat taşımamak da, hayatın şahsî tasarrufa açık alanı çok daraldığından, sadece camdan dışarı bakmak mükerrer yaşanan günlere kendimizi ayarlayabilmemize kâfi gelebiliyor; yine de “*dakik!*” olmamızı gerektiren bazı durumlardan dolayı taşımak icap ediyor. Görenler nostaljik bir tavır yakıştırıyorlar, ama alâkası yok; yalnızca kol saati, gözlük, yüzük gibi nesnelere, bende ciddi rahatsızlıklara yol açıyor, hepsi o kadar. Nostaljik damgası yiyip bir şark köşesinde, mesela bir büfede oturan bir abdest ibriğinin boynuna dolanarak yaşamaktan korkan zavallı cep saati de cebimin sıcağına saklanarak hayatını sürdürüyor.

Bunca tariften sonra saatimin mekanik olduğunu söylemem gerekmiyor, markası, Omega; yirmi dört saatte bir kurmak gerek. Bu yakınlarda yine sabahın erinde zembereği kurdum, ama çalışmadı. Bildiğim en iyi tamir yolu, şiddetli sarsma yoluyla kendine getirme ya da tokatlayarak girdiği şoktan çıkarma; ikisi de sonuç vermedi. Saatçi Metin’e verecek paramız varmış, vaziyet anlaşıldı.

Metin Usta saatin arkasındaki çift kapağı açtı; merceği gözlerine yerleştirerek baktı; bakar bakmaz da “*Allab, Allab!*” nidasını kopardı. İçimden tamam dedim, bizim on yedi taşıya dükkânın bir köşesindeki saat mezarlığı olarak kullanılan rafta yer gözüktü; neyse ki durum o kadar vahim değilmiş. Ustanın hayreti üst üste çift kapak ve bir de meşin muhafazaya rağmen, o kadar tozun nereden girdiğiydi. Merakımı celbetti, merceği rica ederek ben de baktım; kum fırtınası olmuştu sanki saatin içinde. “*Allab, Allab; Allab, Allab!*”; hayretimin kendisinin-kindenden daha ziyade olmasına usta da hayret etti. “*Allab, Allab...!*” cebimde taşıdığım saatimin markası üzerine daha önce hiç düşünmediğimi düşününce; “*Allab, Allab, Allab, Allab...*” eve vardığımda ve ebeden daimâ.

Omega: Grek alfabesinin son harfi; evreni meydana getiren varlıkların en yüksek evrim noktası... Başka... Başkası yok işte, Omega'da kum fırtınası oldu.

Bir de gazeteci iktisatçılarla konuşsa mıydık bu hususta. Diyeceksiniz ki, onlar iktisatçı. Olsun, ben de saatçi değilim.

Amaaan be usta! Ha saat, ha iktisat...

### Lügatçe

Ağartı: Peynir, çökelek, lor, yoğurt, yağ, ayran gibi süttten elde edilen gıdaların soyadı: *Misafir ağırlamak kolay beyim! Yeter ki, evde ağartı ve ekmek olsun*

Allem etmek kalem etmek: Kurnazlıkla her türlü çıkış yolunu aramak, her çareye başvurmak anlamına bir deyim (Şemseddin Sami): *Hayatı allem kallemler geçti.*

Camuz: Bir cins sığır. Eş anlamlıları: Manda, Kömüş.

Çarpıcı: Yankesici; çarpıcı da denildiği olur: *Sirkeci'de iner inmez parasını çarpmışlar. "Çalmak çarpmak" biçiminde, iki fiilden türetilmiş bir deyim de vardır: Bu binayı belalinden mi kurdu zannediyorsun, çaldı çırptı al sana bir asilzade konağı!*

Davar: Koyun ve keçinin müşterek adı.

Deli ot: Yanlışlıkla yendiğinde zehirleyen (mesela baldıran çeşitleri) ya da geçici delilik hâline yol açan otlara verilen ad. Çobanlar bu tür otların evleşini bildiği için sürülerini oralara götürmezler.

Etlik: Senede bir defa kahvaltılık ve yemeklere katmak niyetiyle alınarak kavurma yapılan koyun, sığır: *Bu yıl etlik kesemedik ya, çocuklar çorbayı mızımızlanarak içiyorlar.*

İnhisar: Tekel, Tekel idaresi.

İsrin: Dayanıklı bir ağaç türü olup, kazma, balta, kürek gibi aletlere sap yapmaya uygundur.

Kağrı Dayağı: Kağrı herhangi bir sebeple durduğunda, gereksiz yere öküzlere yük binmemesi için kullanılan dayanak: *Kağrıyı dayaklayın, öküzlere yük binmesin. Dayak gibi direndin de direndin be adam!*

Kırılmaz: Kırılmayan. Metindeki özel anlamı, sağlam ağaçtan yapılmış değnek: *Kürdan gibi bir gençti ama kırılmazı indirdiği iflâh olmuyordu.*

Kilhıdık Merkebi, Ornout Camuzu, Kangal Koyunu: Yöreleriyle çağrılan cins hayvanlar. Sonuncusunun köpeği de meşhurdur.

Mal Meydanı: Canlı hayvan alım satımı olarak tahsis edilmiş pazar alanı.

Merkep: Eşek. Çoğulu, merakip: *At, benden düşen yatağa yorgana; merkep benden düşen taşta kayaya dermiş.*

Meyancı: Meyan'dan meyanıcı. Ortayı bulan demek: *Güya meyanıcı-*

*lık yapıyor, bilmiyor muyum ağanın zallağı olduğunu!*

Nahr: Sığır sürüsü: *Zengin bir köy olduğu habirinin kaldırdığı tozdan belliydi.*

Nazlım: Nazlı, uysal: *Buldunuz nazlım çocuğu, her türlü ayak işini ona yaptırıyorsunuz.*

Rahvan at: Binimi rahat at.

Sal: Tahtaların birbirine raptedilmesiyle imal edilmiş, daha çok ırmak geçmek için kullanılan nakliye aracı. Metindeki anlamı: Tabutun üzerine yerleştirilerek taşındığı, bir taht-ı revan türü: *Önüne geleni küstürüyor, bu gidişle salına omuz verecek adam bulunmayacak.*

Seyirlik: Dügünlerde daha çok geceleri sahnelenen ve köylünün kendi kendiyile alay ettiği, hayatın gülünç yönleriyle canlandırıldığı oyunlar; tastamam Orta Oyunu: *Niçin bakıp bakıp güliyorsunuz? Seyirlik mi var?*

Tank Hasan musafahası: Boş bulunursanız, omzunuzun çıkmasıyla sonuulanabilecek bir tür el sıkışma (bu deyim yeni icat edilmiştir).

Zallah: Kelimenin etimolojisi hakkında kesin bir şey söylemek zor. TDK Derleme Sözlüğü kaydına göre anlamı: Kılıksız, biçimsiz. Şebinkarahisar ve Koyulhisar'da "zallak"; Alucra'da "zallab" telaffuzuyla kullanılmaktadır. Benim tesbitime göre; Zara ve Sivas şehir merkezinde "zallab"; Hafik'te "sallab" olarak günlük dilde yerini almış; Gürün'de ise "Zallab Zullab yürüme" deymi, avare ve biraz da serserilerin, sarhoşların yürüyüş tarzını tavsif etmektedir. Bütün bunlardan hareketle kelimenin esası "sallak" olabilir; ya da "salak". Belki de "sallak"ın bir "l"sinin düşürülmesiyle "salak"a ulaşılmıştır. Dilciler, daha sahil ve fasih bir şeyler söyleyebilir.

Kelime, mahalli argoda zağar -bodur bir av köpeği cinsi- hatta boyu kısa her tür köpek için genelleştirilerek sarfiyata açılmıştır. Bazen, çirak önlüğünü henüz bağlayan çocukları, sevgi yollu bir takdim biçimi olarak kullanılır: *Ha! O çocuk mu? Bizim yeni zallab!* Şehir merkezinde kelime, mürekkep yalamışların haddesinden geçerek "zallab-ı nev-zubur" terkihiyle bir tamlamada da yerini almıştır.



## Has ve hassa

### A.

“*Asker milletizdir*” derler; lafzı eğri durursa da meali doğrudur...

Askerlik, seferberliklerle pişegelmış millet ekseriyeti nezinde yalnızca kışlanın içi değildir. “*Asker millet*” yakıştırmasına sebep de vatana verilen kıymettir; çünkü vatanını cebinde gezdirerek yaşayabileceklerden değiliz. Bu ülkenin çocukları, “*Her şey vatan için!*”e inandılar; hiçbir zaman “*bassa askeri*” olmadılar ve özde daima “*kuvvacı*” kaldılar. Anadolu irfanının bahşettiği ve sırmalı, sırmatsız herkesçe mutlaka fehmedilmesi gereken xbu husus, tarihî bir tecrübenin ürünüdür; bilinmiştir ki, ordusu “*bassa*”laşan bir milletin birliği ve dirliği boylu boyunca muhafaza edilemez.

Muvazzaflık ise, “*mekteb-i aslî küt'a'dır*” fehvası gereği ayrı bir önemi haizdir. Cinsiyet hanesine erkek kaydı düşülmüşlerin “*er kişi*”den sayılabilmeleri için, “*vatanî görev*”i hakkıyla ifaları, icmaen sübut bulmuş gibidir. Olmadık dolap döndürüp “*çürüğe ayrılma*”nın bir kısım mütegalibe çocuklarınca açık göz lülük sayıldığı bazı bazı duyulmaktaysa da; mazur sebeplerle askerlikten muaf tutulanlara bile reşit gözüyle bakılmaz; nakisaları başlarına kakınç olur. Üç-beş ay öncesine kadar, Anadolu vilayetlerinde “*En büyük asker, bizim asker!*” koçaklığıyla, günlerce asker yolculama şenlikleri düzenlenirken, bugünlerde

aynı iştahın görülemeyişi üzerine; en başta sırmalılar ve tabiatları icabı, vatani katma değer ile kâr mabeynine yerleştirilerek köşe üstüne köşe dönen bezirgânların derinlikleri miktarınca düşünmesi gerekmektedir.

Asker ocağı, İttihatçılarla başlayıp ellili yılların sonuna kadar süren kışla merkezli asrîleşme tabikatının uzantısı olarak, yalnız harp sanatının değil; belki ondan daha mühim bir hedef haline getirilen “*terakki*”nin de belletilmeye ve özümsetilmeye çalışıldığı bir eğitim kurumu sayılmıştır. Biraz da bu yüzden vatanî hizmeti firarsız, vukuatsız bitiren gencin sözüne sohbetine kıymet verilir; düğün derneğe ismen buyur edilip, yer gösterilir; köye “*çift pırpır*”la avdet edenlerinse adının ardına çavuşu da eklenerek, itibarı katmerlendirilirdi. Sivillikte de feraset ve maharetiyle tebarüz eden gençler; eski bir töre gereği kişiye hünerine atfen ad verilmesi gibi, askerî rütbe olan “*çavuş*”u, bir unvan olarak taşımaya layık görülürlerdi.

Özellikle köylükte, bir kişinin adının ardında çavuşu da varsa biline ki, askerde olduğu gibi sivilde de erbab-ı hünerdir... Beyanımız onların serencamıdır; ahir encamları hayr ola.

#### a.

Harf inkılabı sonrası, kışlada hak edilen “*çift pırpır*”, neredeyse sayıları fazla olmayan lise diplomasına muadil bir mezuniyet belgesi hükmünde idi. Okur-yazar seviyesindeki ani düşüşü izale maksadıyla düşünülmüş “*Ali Okulu*” sayesinde, yeni harflerin cahili pek çok kimse ümmîlikten kurtulmuş; uygarlık yolunda, en azından kendi mektuplarını yazacak seviyede mesafe kat etmişlerdir.

Memlekette okur-yazar sayısını artırmak için bulunan çözümlerden biri de, selikası ve aritmetiği kuvvetli çavuşları “*Eğitmen*” vasfıyla istihdam ederek, tercihen kendi köylerine

tain etmek olmuştur. Ki, askerde çavuşluğa yükselenlerin pek çoğu, eskiden beri kalemle tanış, yeni harflere geçişte de tanışıklığını sürdürmüş muhitlerdendirler. Eğitimden çavuşlar yalnız çocuklara değil, yetişkinlere de kurslar açmışlar; kendilerine tahsis edilen mezbelelikleri mektebe tahvil ederek, maa- rif teşkilatımıza önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

b.

Şehirler, haber kaynakları yoğun ve teknik bilgiye daha açık yerleşim merkezleri olduklarından; çavuşlar, medeniyet kılavuzluğunu kâmilten köylerimizde icra etmişlerdir. Başta eğitimden çavuşlar olmak üzere, tamamı; ülkemizde hüküm süren “*resmî pozitivizm*”i derinden kavrayıp, kurmay ideolo- ların erişemeyeceği bir idrakte sivilleştirilmişler; pozitif bilgileri tarlada, harmanda tatbik etmişlerdir. Bu ilginç ve cesur giri- şimciler, su değirmenlerini traktör gücüyle döndürerek “ateş değirmeni”ne tebdil etmişler ama hanımların: “*Un kavruk, ekmeği tutturamıyoruz!*” şikâyetini de ciddiye alarak, kasnağın hızını onların arzularına uyarak ayarlamakta zerre tereddüt göstermemişlerdir.

Çavuşlarla beraber, köylerimizde mütereddit karşılanan “*gâvur icadı*” bilgilere ilgi artmış; kendi çocuklarının ellerinde tehlike olmaktan çıkacağına inanılan pek çok teknolojik yeni- liğe kapı açılmıştır. Çavuşlar, sayıları giderek artan traktörlerle tarla sürerken, taze hevesle pulluğu derine daldırdıklarında, ihtiyarlar hemen müdahil olur, toprağı bir buçuk karıştan de- rin sürmemek gerektiğini ikaz ederlerdi. Giderek, “*ayağı çarıklı erkân-ı barb*”in kerevetinin bir kıyısına da ayağı “*postal*” görmüşler için yer açılması zaruret olmuştur.

Gerçi, onbaşı ve çavuşların “*frenk gömleği*” denilen kravat yaka mintanları, ihtiyarları birazcık huylandırıyorsa da, bilge-likle bilgi tez zamanda arifane bir itidale kavuşur.



c.

“Manda yuva yapmış söğüt dalına/Yavrusunu sinek kapmış duydun mu(!)” gibi, mantığı zorlayanları da dâhil, türküler, hakikate dem tutar. Şu da onlardan biri işte; koşuluş sebebi, siz deyin anlı şanlı bir çavuşa mecliste yeterli ilgi gösterilmeyişi, ben diyeyim dünür gidilen kızın çavuşluğun kıymetini takdir edemeyişi... Her ne hal ise, çavuşumuz biraz burkulmuş, biraz öfkelenmiştir; koyuvermiştir avazını: “Beni çavuş sanmayın/Bir bölüğün başıyım...”

Öyledir... Çavuş deyip de geçilmez. Mektebi aslı kıt’a ise; kıt’ayı aslı çavuştur; bir bölüğün başıdır o. Çavuş, askerlik sanatının inceliklerine vakıf olmakla kalmayıp dersini verecek kadar mütebahhirleşmiştir; üstelik harpte ve sulhte kendisiyle daima aynı kadere sahip erlerin hakikî hamisidir. Askerî argoda “çaylak”, “acemi kuş” gibi sıfatlarla anılan yeni tertip erler, dağıtım olup da vatan ufkunda kanat çırpana kadar, çavuşların komutası ve merhameti altındadırlar.

Anadolu insanı, gurbette hemşeriliği her şeyin üstünde tutar; memlekette iyi geçinemeyenler bile yabanda birbirine arkalanır. Hemşeriliğin en çok revaç bulduğu yer ise kışladır; bir gün önce silâh altına alınanın, bir gün sonrakinden kıdemli addedildiği mantık takdirinde; acemi erlerin, kendi vilayetlerinden bir çavuşun bölüğüne düşmesi nimettendir. Arkalarında kudemadan dağ gibi hemşerisi bulunan çömezler, göze girmenin de arazi olmanın da yollarını çabuk keşfederler.

(Camilere yakın, tahta-taraba çay ocaklarında vakit aralarını yorgun fısıltılarla muhabbet ederek dolduran ihtiyarlara rastlamışsınızdır. Zamanın acımasız kılıcıyla biçilen hafızalardan geriye, alabildiğine berrak tek köşe kalmıştır; orada da askerlik hatıraları kayıtlıdır.

Sohbet o köşenin kıvrımlarında dolanır durur. Bir bakarsınız, altmışını çoktan devirmiş, çakı gibi iki neferin omuzları, filan köylü ya da mahalleli çavuşlarının kara haberiyle küçülmüş; yirmisinde bir civanı kaybetmişçesine yanmadadırlar.

Birinin bıraktığı yerden, sözü öteki alarak, rahmetlinin nasıl alaya nam salmış bir çavuş olduğunu, dürüstlüğü, mertliğini, hemşeri canlılığını anlatırken; göz oyuklarına biriken yaşları gizlemek için de azami gayreti gösterirler.

Bir iki hoparlör öksürüğü ile söz hitama erer.

Pür ihtiram ezanı dinledikten sonra, “İnna lilla-hi...” âyetini tasdik edip iskemlelere dayanarak ağır ağır doğrulurlar.

Vakit ikindedir...)

#### d.

Onbaşılara haksızlık etmek gibi bir niyetim yok, onlar da memleketin “*bas*” çocuklarıdır; yalnız, rütbelerinin sivillikte çavuşlarınkı kadar kıymeti harbiyesi yoktur. “*Tertip*” oldukları hâlde biri çavuş, diğeri onbaşı olan iki arkadaş arasında gâhî gâhî tatlı yollu şakalaşmalar olur; çavuş diğere onbaşı diye hitap ederken, çevredekilere de işmar yoluyla aralarındaki kıdem farkını işittirir; onbaşı da vaziyeti anında kavrayıp “*Emret komutanım!*” çakararak, latifeye letafet katar.

Onbaşılar da mühim insanlardır hem mühim hem iyi.

Evliya Çelebi(!) anlatır ya hani: Mahallenin kadınları çeşme başında keşik (sıra) beklerlermiş. O esnada bir yeniyetme, selamsız-sabahsız naylon bidonunu sıranın en başına şeklemesine dikmiş. İçlerinden tazece bir gelin, bir elini böğrüne yerleştirip en kostak edasıyla, “*omuzluk*”u tehdit makamında sallayıp, çıkmış. Sonradan gelen, umursamamış ve kasılarak:

“Benim kocam yüzbaşı!” deyip, haline meşruiyet kazandırmak istemiş. Tazece gelinimiz beri durur mu: “Benim kocam da, on-başı!” demiş ve kadıncağızın su kabına bir tekme kondurarak sıradan çıkarmış. Tabi, kadınlardan en güngörmüşü; garibenin kötü bir niyetinin olmadığını, “eşiğin dışı”nın ahvalini bilmediği için, keşiği ihlal ettiğini anlatarak sükûneti sağlamış; sonra da bidonunu doldurup, sırtını tıpışlayarak yolcu etmiş.

Onların yol gözleyen hanımları da iyidirler hem iyi hem sevimli.

e.

“Er mektubudur görülmüştür.” damgalı zarflar içinde, eve ulaşıp ele değende bir bayram havası estirir asker resimleri. Suretteki tebessüm, asker ailelerinin hasretini giderir, gönüllerine emniyet hissi verir.

Çavuş resimlerinin ise apayrı bir havası vardır. Gıcır gıcır tören üniformasıyla çektirilmiş resimlerde; yüz, çift perdeli sinekkaydıyla olduğundan daha pürüzsüzleşmiş; şapkanın tereği, nizamî eğiminden daha dik durmadadır ve alnı saç hattına kadar açmıştır. Bilekteki on yedi taşlı “Hıslon” ya da “Nacar” marka saat, akreple yelkovanın doğruladığı rakamları gösterebilecek zaviyeden objektifi nişan tutmuş; “pırpır”ların bütün “çıtak”lığıyla sergilenebilmesi niyetiyle sağ omuz yarım çark edilerek, ileriye çıkarılmıştır.

(Çavuş bekârsa, anası; son mektupla gelen resmi göğsüne yerleştirerek, ansızın keşfettiği, ne vakit serpildiğine akıl erdiremediği gelin namzedi kızın evine yönelir.

Kapıyı döver, “bizim it, sizin eve balta getirdi mi(!)” gibi tuhaf bir bahaneyle, içeri buyur edilmeyi bekler.

Eşikten ağır ağır geçen çavuş anası, zihninden de konuyu nasıl cıtlatacağının, resmi hangi vesileyle gösterebileceğinin hesabını yapmaktadır.

Laf lafı açar, gelin namzedi kızın anası, o değil-den askerden söz edince; o da yine o değil-den, oğlunun anlı şanlı bir çavuş olduğundan başlayarak, terhisine kaç gün kaldığına varanaca anlatır. Kızın da göz ucuyla görebileceği bir anı kollayarak, elini koynuna sokup resmi çıkarır.

Resme bakmamak nezaketsizliğine düşmemek için, kısa fakat dikkatli nazarlarla göz gezdirilir. Ana yüreğinin sevecenliği içerisinde yadırganmayan hamleler hedefine ulaşmıştır.

Kız ailesi, kalorisi iyi hesaplanmış karavana ve düzenli sabah talimleri sayesinde dolunay değiirmisi bir hal almış çavuş çehresine ısınmaya başlar.

Mütevekkil, nasiplisini bekleyen kızcağız da; matruş yüzde daha bir belirginleşmiş, hilalî kaşların ve bir çift siyah gözün ikide bir karşısına dikilmesine kani olamaz. Bu halin hicabından yüzü kızarıırken, gönlünden bir yol da eloğluna doğru uzamadadır.

Gitmelerin gelmelerin ardı arkası kesilmez; iki aile arasındaki “yuva kızdırma” faaliyetleri, çavuş terhis olana kadar sürer.

Sonrası; Allah'ın emri, Peygamberin kavli...)

Çavuş resimleri, işçiliği düşük ahşap çerçevelerde, evlerin kıblesine düşmeyecek şekilde duvarlara raptedilerek, suretin aslı öldükten sonra bile, ter-ü taze muhafaza edilir; resimlerin asıldığı yükseklik ve çerçeve ebadınının, Mushaf ve hüsn-ü hatları gölgede bırakmamasına dikkat edilirdi.

**B.**

İkinci Cihan Harbi sonralarına kadar inkılap buyruklarını, asrileşmenin daha erken ve hızlı tezahür ettiği şehirlerimizin cazibesini, yurdun köşe bucağına ulaştırmada “*kışla*”, esaslı bir köprü vazifesi görmüştür. Eşiğin dışını gurbet bilen, akli erdikten sonra da taş çatlasın senede üç-beş kere şehre inme ihtiyacı hisseden kır insanları; vilayet hududu dışına çoğunlukla askerlik münasebetiyle çıkararak, göreneklerini artırma imkânına kavuşabilmektedirler.

**a.**

Çavuşlar, askerlikte öğrendikleri hafif su çileyip, ütü yerleri dengi dengine gelecek şekilde akşamdan yatağın altına uzatılarak, sabaha ütülenmiş çıkan pantolon giyinmeyi, icap ettikçe sivillikte de sürdürmüşlerdir. Şehre inerken “*yatak ütüsü*”yle ütülenmiş pantolonun üzerine, siyah kruvaze ceketi de çekti mi, filinta kesilirler.

Şehir dönüşü, ceketin cebine itinayla yerleştirilmiş gazete, çavuşluğun şiarındandır. “*Gazete yalan mı söylüyor!*” saflığının hüküm sürdüğü yıllarda, köye giren gazeteler, öyle bir günde tedavülden kaldırılmaz; evden eve, elden ele gezdirilerek, birkaç günlüğüne matbu dedikodu malzemesi olurdu. Her santim sütunu maruf hale geldikten sonra da imha edilmeyen gazeteler; raf altlarına örtü, kitaplara cilt olur; kırılmış pencere camlarına hamurla yapıştırılarak ihtiyaç savarlardı.

Bazı eski kafalar(!), ekmek gibi kâğıda da hürmet gösterirler, sağda solda buldukları gazete kâğıtlarını ayak altından kaldırarak duvar deliklerine sokarlardı. Gazetenin çok maksatlı tasarruf tarzına, sigara kâğıdı yerine ikame edilmesini de eklersek, bugün tomar tomar çıkan gazetelerin hepten ziyan olduğunu düşünmemek elde değil.

b.

Üst dudağı ortalayan ve halkın “*kubur taşı*”na benzettiğı, baş parmak enliliğindeki kara bıyıkların poz kestiğı yıllarda, “*radıyo*” (radyo); şehirlerimizde bile nadir bulunur bir cihazdır. Kıraathanelerde, ağaların açtığı odalarda, kantar çekmez bataryalı radyolardan Alaman ordularının zaferleri anons edilirken; köy halkı dinlemekten ziyade, kendi konuşup kendi dinleyen “*alamet*”i temaşayı tercih ederlerdi. “*Umuru hariciye*”si kuvvetli şahıslar olarak burada da çavuşlar devreye girerek, fahrî haber yorumculuğunu üstlenirler.

Acans (ajans) bittikten sonra: “*Radyo ne demek istedi?*” sualiyle dolu nazarlar, bilirkişi vasfını bi-hakkın kazanmış çavuşa çevrilir. Çavuş ise, kendini hafiften naza çekerek, iskemle gıcırıtılarının dinmesini, halkanın tamamlanmasını bekler... Piring çay kaşıklarıyla, üzerinde sarı yıldızla “*boş geldiniz*” yazılı bardakların temasından doğan “*çın çın*”lar, her zamankinden daha yavaş; bir yudum çaylık molalarla şekerlenen sohbet her zamankinden daha tatlıdır. Acans âdeta unutulur, radyonun uzaklardan gönderdiği haberin yerini, çavuşun mahallî vurgular da katarak yaptığı yorum alır. Birkaç çavuşun iştirakiyle gerçekleşen haber sonraları, tam bir münazaraya dönüşür; söz aralarına serpiştirilen: “*Filan paşa tatbikatta demişti ki, bu Almanlar...*” gibi takviyelerle işe yarı resmî bir hava verilerek ilgiyi artırma yoluna gidilir.

Yeni bir dönemle beraber, ülkede o günlere kadar görülmedik bir teknolojik patlama yaşanır; transistörlü radyolar da her eve girmeye başlar. Radyonun tekâmülünde üçüncü sırada bulunan “*cep radyosu*” ile köy yollarında teferrüç, çavuşlarımızı nasip olmuştur. Hükümetin tamı tamına on iki buçuk liraya çıkardığı çavuş maaşı, evden gelen ufak tefek harçlıklarla birleşince, azımsanmayacak bir yekûn teşkil eder. Karavana

haricine fazlaca imrenmeyip, nakdini muhafaza eden çavuşlar; tezkereyi alıp nizamiyeden çıkınca, gıcır onlukları bozdurur bozdurur harcarlar. Hısım-akrabaya alınan hediyelerle istiap haddi aşıldığından, palaskayla bağlanarak sağlama alınmış asker bavulunun bir köşesinde, küflü saman rengini almış bir fanilaya sarılmış cep radyosu da vardır.

Çavuşların şahsa özel titreşimde ses çıkartan cep radyolarıyla dolaşmaları hoş görülürken; daha sonra ortaya çıkan Alamancıların, desinler için on iki pilli radyolu teypleri sunna kadar açarak verdikleri metazori konserler, “*çiğlik*” olarak değerlendirildi.

### c.

Şehre gittiğinde, zamanının bir kısmını sinema keşif gezilerine ayıran çavuş, seyre değer bir filmi kafaya koyar; işin gücün az bir zamanı da traktör koşarak, gençleri uygun gördüğü filmin gösterildiği sinemanın suaresine yetiştirir. Dönemin mendil ıslatan filmleri, erkek bir milletin “*evlad-ı gariban*”ına sinema loşluğunda bol bol gözyaşı akıtma fırsatı bahşederken; bir yandan da kılık kıyafetten, köy dövüşlerine kadar sirayet eden yeni alışkanlıkları zihinlere ekmektedir.

Çavuş ve maiyeti gecenin gecinde sinemadan çıkarak, saatte yirmi dört kilometre hızla şehir yollarında toz kaldırırken; şehirdeki tek mil motorlu araç trafiği, şevrole (Chevrolet) ya da bıyık (Buick) birkaç otomobil, az sayıda burunlu otobüs, “*askeriye bozması*” da denilen ve inşaat malzemesi taşımada kullanılan cemse eskisi kamyonlardan ibaret. Bu yıllar, başparmak enliliğindeki bıyıkların yerini, Ayhan Işık’ın da yaygınlaşmasını kolaylaştırdığı “*duble*” (douglas) bıyıkların, köy delikanlılarıncı da taklit edildiği yıllardır.

Sonrasında zaman, çılgın bir raksa kapılır, saatin sarkacı kopardı; daha dün dediğimiz birçok şey gibi, çavuşların içtimaî

bünyemizde yerine getirdikleri rol de çok eski zamana ait, vesikalandırılması zor bir tarihî olay gibi zamana gark olmuştur. İyi de olmuştur, bu oluştan sonradır ki, iki yüz yıllık başa bağlı avarelik halinden silkinilmiş ve “*bas*” çocuklar, hayata “*Ne iş olsa yaparım abi!*” yatıklığının bahşisi rütbelerin çeyrek tayınlık gediğinden değil; meslek sahibi olmak, iş yeri açmak, para kazanmak gibi zarurî pencerelerden bakmanın lezzetini keşfedip, fert olma şuurunun sınırlarına dayanmışlardır.

d.

Çavuşlar, onbaşılar ve erler; muvazzaflık dışında işçi, memur, küçük esnaf ebadında, güç ve akıllarının yettiğince sivil ve mütevazı bir dünya inşasına niyet ettiler. Onlar ve evcimen kadınları dişten tırnaktan artırarak, öz sermaye ve helal lokmalarla “*kaplanlar*” yetiştirmeye başladılar; lakin gün doğumunda uzun vuran karaltıları, tenekeden akçe kesen kalpazanları ürkütüyor, belli ki...

Ulufeci aydınının henüz keşfedemediği, ya da kast-ı mahsusla hor gördüğü Anadolu kafasında her şey berraklaşmaya yüz tutmuş, hakiki ve hukukî anlamıyla “*serbest piyasa*” düzeni, törenin verdiği munislik ile mezcedilmeye başlanmıştır. “*Has*”lar, “*piyano piyano modernizm*” rakımını çoktan aşmışlardır. Korkanların korkusu ise; asrileşmenin elden gidiyor oluşudur; yoksa avare bozkurdun, av arayan kaplana dönüşümü, bizantinist hilelerle niçin durdurulmaya çalışılsın; ya da millet ekseriyeti böyle bir düşünceye niçin kapılsın.

Ve kemirgen bir acaba daha; bu rüyada tekfuruların da yeri var mıdır? Hafızamızı hayli zorlamamız lazım. Böylesine çetrefilli sorularla meşgul olduğumuz şu sıralar birilerine olur olmaz çavuş, ya da onbaşı lâkabı verilmesinin de, “*bas*”ları örselediğini işittirmek isterim. Hatalı teşbihat lakırdılarından



vazgeçip, tahlilin ve tahkikin yeri gelmiştir, geçmededir.

Muhatap bulut suretinde; söz sakıt olmaz umarım.

z.

Kışlanın içini fazla dolaşmadan, çavuşların (onbaşlıların da) yakın tarihimiz ve sosyal hayatımızdaki yerlerini, harici sahnelere de başvurarak temaşaya çalıştık. Adları majüsküllü geçen büyük tarihî şahsiyetlerin çok çok altlarında, yazmayı yeni öğrenen bir çocuğun kaleminin titrekliliğiyle yatık el yazısıyla istif edilmiş “çavuş” kelimesi çok mu küçük bir ayrıntıdır sizce?

Oysa sayıları o kadar çok ki; yeryüzünde “yanaşık düzen” dolaşmanın imkânsızlığını anlayıp, ser-azat yürüyüşe geçtiklerinde bir değil, birkaç ülkeyi kendi parantezleri dahilinde demokratlaştırabilecek kadar...

## İtler âlemine bir temaşa

Çoban muavinliği, bağ bahçe bekçiliği gibi hususî işlerle vazifeli değilse yazın gölgede, kışın duldada pineklemeyi tercih eden bu memeli türü; olur olmaz bir sebeple “*it dalaş*” patlamamışsa istifini bozmad. İdmandan düşmemek için, kollamakla muvazzaf olduğu hanenin çevresinde volta atmak, ağzını doksan derece açıp çene adelesini diri tutmak, arada bir gerinip silkinerek kendine özgü aletsiz jimnastik hareketleriyle uyusukluklarını gidermek bir itin günlük rutini. Vakıa, ırka mahsus hususiyetler, kimseyi tahkire delil olamaz; ayılıp bayıldığıımız kral aslan da av dışında fazla mesai yapmayan bir hayvandır.

Ürümek, kelplerin aslî zanaatıdır. Kendine güvenen, kuyruğu daima dik tutan kabadayılar rasgele nefes tüketmezler; ürüdüklerinde de korkulmalıdır, ciddiye arz eden bir durum vardır. Çemkürmek, gereksiz yere ses herköllüğü yapan köpeklerin işidir, sahiplerine tabasbusen ürür gibidirler; ekmek atana da taş atana da çemkürürler. Çemkürücüler taifesinin seçkinleri zağarlardır; bastıbacaktırlar ya, görüntüden kaybettiklerini sesle izale etmek için kendilerini paralarlar; “*hev*”lemek de yetmez, oldukları yerde eşelenerek, ne dehşetengiz bir cen-gâver olduklarını isbata çalışırlar.

## A.

İtlerin yarattığı gerçek mekân köylüktür; köylüğün itlerini de davar itleri ve zağarlar diye ana iki kısma ayırmak mümkündür. Zağarlar, davar iti olamazlar ama kapıda bacada bulundurmaya en elverişli cinslerdir. Zağarların davara gidememesi, dalaşta da başrollere soyunamaması aldatıcı olmasın, çok keskin ve şirrettirler; gözleri çakmak çakmak kızıla çalar, dişleri ısırmağa teşnedir. Öyle, kovmakla taşlamakla geri püskürtülemezler, meğerki şamatasına sahibi çıkip sakinleştirmesin.

Bir de zağarla "*kurttanazma*"nın, yahut davar itiyle "*kurttanazma*"ların melezi gibi "*kırma*"lar vardır. Kırmaların genetik şifreleri hayli karışık olabilir. Karışıklık, daha çok şehir itlerinde kendini gösterir. Sokaklarda kanişe, doberman'a, buldok'a benzeyen bazı kırmalara bile rastlamak mümkündür. Kırmalar hakkında hüküm vermek zordur, çok iyi davar iti tabiatlı da olabilirler, çok keskin zağar tabiatlı da; ağız dalaşında da, sıcak dalaşta da baskın genlere tabidirler. Lakin kişiliği tamamen istidada, mahareti de genetiğe bağlamak yanlış olur; eğitim ve çevrenin etkisi malûmunuzdur. Fırsat bulsa, bir sokak iti de pekâlâ kurtarıcı, çoban iti, ev bekçisi olabilir; jet sosyeteeye ait itler güruhuna bile intisap edebilir.

## a.

İt dalaşının en mühim sebebi birçok hayvanda olduğu gibi istihlâk davasıdır. Köpek, yalını müthiş kısıkanır; iştahlı iştahlı yal yerken sahibine hırladığı, hatta gözünü karartıp paçalarına daldığı bile olur. Hırlamak, ikaz mahiyetindedir, bir it yemek yerken hırlayıp da ters ters bakmaya başlayınca uzak durmak emniyetlidir. Yal yerken yakınına bir hemcinsi, ya da bir başka canlı yaklaşırsa, bir yandan hırlar, bir yandan karnı doymuş

olsa bile tıksırıncaya kadar yer. Malların kıtılığını temel alan iktisadî nazariyeler ilhamını köpek tabiatından almış olabilir mi?

Köylerde zarureten beslenen ve çoğunluğu etten yana nasipsiz köpekler, derelere bir leş atıldığında bir iki gün dişlerinin hamını çıkarmak şansını yakalarlar. Leş başında hükümferma bir azman varsa, diğerlerinin işi zordur. Zağar ya da orta kıyım itler kıyın kıyın leşe yanaşmayı denerler; azman, hırlamaya başladığında kuyruk indirip, hafif çenilemelerle onu yumuşatmaya çalışırlar; hayli yaltaklanmadan sonra muvaffak da olurlar. Leşin bir ucundan da onlar girişir, ama yine de tetik dururlar; kabadayının ne zaman itliği(!) tutar bilinmez ki. Bir bakarsınız paylaşım kavgası, sıcak dalaşa dönüşmüş, meydan kana bulanmıştır. Paylaşımındaki hırlaşmayı pek iyi bilen meslekten it dövüştürücüler, iki itin önüne bir parça kemik atar, ya da acı biberli yal yedirerek kızıştırıp birbirlerine “kışkı”larlar; gayrı araya giren olmasın. İnsanoğlu, işte!

Mühim bir dalaş sebebi de kıskançlıktır. Köpek cinsi, pek çok hayvan gibi eşini kıskanır; “bızan zamanı” da pek kızgın ve saldırgan olurlar. Bu zamanlarda, erkeklerin harem mıntıkalarına haramî itler adım atamazlar. Bazı cins köpekler, şehvetlerini ulu orta sergilemeyip taşra çıkmayı tercih ederler. Balayı bitince de geri dönerler.

Her it dalaşı için gerekçe aramak, yanlış bir determinizm olur. Görünürde kavgayı mucip bir şey yokken de ortalık karışabilir.

b.

Köpeklerin gerçek tabiatı sıcak dalaşta kendini gösterir...

Dalaş patlar, bir tantanadır başlar, ortalık toza dumana karışır. Sebep çoğu kere anlaşılmaz bile, bir bakarsınız aşağı mahallenin iti, ne maksatla gelmişse dikkatleri celbetmiştir.

Yanında da vuruşmayı engelleyecek sahibi yoksa sözlü satışmalar fiilî taarruza dönüşür; iki itin dövüşüne aşağıdan yukarıdan sesle ya da fiilen iştirak edenler çıkınca, al sana harb-i umumî. Kim kiminle dost, kim kiminle düşman pek anlaşılmaz, bu curcunada bazı "*küçük*"lerin kim ısırdıya gitmesi kaçınılmazdır.

Zağarların kavgadaki rolleri daha çok, tezahürat yoluyla dalaş kızıştırmaktır. Tuttukları mega-güçlerin arkasına mevzilenip "*hev*"leyerek teşyi ederler, arka ayakları ise daima geri geri çekmektedir. Olur da işler kesat giderse, en az zayıatla kurtulmanın yolu zağarlar için daima açık olmalıdır. Fakat her dalaşta da telef olanlar yine zağar cinsi itlerdendir, harbin heyecanı içerisinde dalgınlıkla meydanın orta yerinde kaldığını fark edemeyen bir zağar, boğulmaktan kurtulamaz. İri itler-ki, çoğu davar iti ya da iri kıyım kırmalardır- yedi yerden diş yarası alsalar da yaşama şansına sahiptirler.

c.

İtler bazı bazı ağız dalaşı yaparlar. Ağız dalaşı, genellikle it sahiplerinin sıcak savaşı caydırıcı bir güç olarak hazır buldukları zamanlarda cereyan eder. Ağız dalaşında dahi, it naturası kendini gösterir. En çok bağırانlar, kalıbıyla davar iti görünümünde olup da gerçekte kurda yeğın gidemeyen, sıcak dalaşta da kaçmaya meyilli itlerle, havlamaktan çok hevleyen zağarlardır.

Ağız dalaşında, bazı sureta davar itleri ve aveneleri naralanarak, "*aşağı in sana göstereyim!*" sadedinde rakip külhanîlere havlarlar; rakipler de birkaç adım atıp mukabele gösterince kuyruğu kısıp geri çekilirler. Külhanîler, ricatı ciddiye alıp arkasını döndüğü anda, şeklen kangaliler tekrar efelenir ve arka ayaklarıyla eşinerek, "*tutmayın beni*" gibisinden tekrar havlamaya başlarlar; gerçekte yerinde sayıyorurlar.

Sözle taciz birkaç kez tekerrür edince, külhanilerin dik kuyruk, kesik kulak kangalî reisi, ciddi ciddi taarruza kalkar; vaziyetin vahametini sezen zoraki kangalîler, çengeli şangırdatarak hem havlar hem kaçarlar. Asil kangalî, kaçanların arkalarından seğirtmez; yiğitliğiniz buraya kadar dercesine bir iki nârâ atar; arkadaki zağarlar “*hev! hev!*”lerle; orta kıyım kırmalar “*hev*” ile “*hav*” arasında bir yol tutturarak “*heav! heav!*”larla tezahüratı çok sesli hâle getirirler.

## B.

Kuyruğu daima dik tutan itler, hem göze hoş görünür hem de, asalet ibraz ederler. Tabi, bunun “*köpekler arası güzellik yarışması*” gereği podyum da kuyruğu dik tutan marka itlerin davranışıyla karıştırılmaması gerekir. Şov dünyası ayrı, gerçek hayat ayrı; bir itin kuyruğunun dikliği eğer kuyruk adalelerinin cilvesinden ibaretse, ufak bir belaya maruz kalınca hemen fos alarak, “*kamçıkuyruk*”a dönüşür. İtlerin kuyruğu vücut dillerinin en önemli kelimesidir; bir itin kuyruğu indirmesi, aman dilemektir. Aman dileyene de itler, eman verirler.

Bazı itlerin, kuyruğu yaradılıştan dik değildir, bu da onların korkaklığına delil olamaz; çoğunlukla da “*kamçıkuyruk*” adıyla çağrılırlar. Korkaklığından kuyruğu bacaklarının arasına indiren köpeklere kancıkladı(!) derler; ancak, bu teşbihin altında dişi itlerin kuyruklarını yatık tutmalarının korkaklıktan kaynaklandığı iddiası yatmadadır ki, tamamen iftiradır. Çünkü bazı dişi davar itleri vardır ki, yedi dağın kurduna zar ağılatır.

Bazı kurnaz itler, çattıkları rakibin pek çetin olduğunu hissedince, postu deldirmemek için kuduzlar. Kuduzlayan bir it, başını hem-zemin eğer, dilini şakülüne sarkıtır, kulaklarını ipek mendil gibi düşürür, kuyruğunu bacaklarının arasında âdeta yok eder. Bu hâli gören diğer itler, kuduz olduğunu sandıkları bu

numaracı ite dalaşmak şöyle dursun, semtinde dahi durmazlar.

Kuyruk dilinin, önemli bir kelimesi “*kuyruk sallamak*”tır. İt sahibini görünce kuyruk sallar; bu hareket sadakat gösterisi olduğu gibi ilgi beklentisidir de. Kelpeler oyunu severler, ilgi gösterilmezse mahzun olurlar; it olan evde en azından bir de çocuk olmalıdır ki, manzara tamamlansın. Eğer it açsa, kuyruk sallamanın yanı sıra, ayaklarınıza düşer, sürünerek inildemeyle, çenileme arası sesler çıkartır; gereğini yerine getirmek elzemdır.

a.

Enik çalmanın zorluğunu ancak bu işin ustası bir çocuktan dinleyebiliriz.

Usta anlatıyor:

“Enik çalmak, it sahibi olmanın bazen başvurulmak zorunda kalınan bir yolu. Gönül rızası ile verilmeyince, eniği de çok sevince çalmak zaruret olur. Beslediğim yedi sekiz köpekten ikisi enik iken çalarak sahip olduklarımdandı. Enik çalarken ilk tehlike sahibine yakalanmak; ikincisi ve daha tehlikelisi şefkatinden aslanlaşan anneyi atlatabilmek. Birincisi kolay olmuştu çünkü anneyi bağlamışlardı, 'geh mini mini' dedim, kuyruğu sallayıp yılışarak yanıma gelince de kaptığım gibi kaçtım. Başka mahalleden çaldığım için de yakalanmadım.

İkincisi bayağı zor oldu. Bir defa enik mahalleden idi, çalsan nasıl saklayacaksın. Anne it, dersene seyip, erkeksen yanaş. Uzun uzun kolladıktan sonra komşunun evde olmadığı bir vakit, iki kafadar eve yanaştık. Suç ortağım evin bahçesinin arka duvarından, anneyi huylandırıp dikkati üstüne çekti, ben bütün korkuma rağmen ön duvardan atladım, eniği tuttuğum gibi, dış kapının mandalını açtım ve kapıyı

çektim, kaçtım. Anne kendini paraladı ama enik bir kez yer değiştirmişti. Üç gün sakladık, dördüncü gün yakalandık. Komşunun çocukları eve baskına geldiler, sonra annelerimiz araya girdiler. Annemin ricası üzerine eniği bizde bırakmaya razı oldular.”

Birini, çocuklarla oynasırken içlerinden birinin koluna dişinin izleri çıktığı için şikâyet etmişler; enik çalma ustası okuldayken itlâf memuru gelip zehirli bir yiyecek vermiş. Birini de kuduz salgını var gerekçesiyle, mahallenin itlerine toplu itlâf kararı çıktığında vurmuşlar.

### b.

İtler imsak vaktine kadar uyanıktırlar. Sabah ezanla beraber, insanoğluna: “*Haydi kalkın, ben nöbeti savdım!*” dercesine ulumaya başlarlar. Yaptıkları, havlamak değil düpedüz ulumaktır, ezan vaktinden başka zaman da onları ulurken görmezsiniz. Erken saatte geceyi huylandıran ses acıklı, dokunaklıdır; it kafasını göğe diker, uzun uzun ulur; ağlar gibidir. Ezan biter, it sessizce bir köşeye çekilir ve uyur; güneşin doğuşuna kadar süren zaman, hilkaten bozulmamış bir itin uyku saati-dir; bu davranışıyla, gayrı bana güvenmeyin, başınızın çaresine bakın der gibidir. Ehil hırsız da bu vakti pek sever.

Güneş doğduğu zaman, iti uyku mahmurluğu içerisinde görürsünüz; kafası dizlerinin üstünde kemiklerini ısıtmaya çalışmaktadır. Az sonra uyku mahmurluğundan kurtulacak, girecek, çene kaslarını hareket ettirecek, mesaiye başlayacaktır.

### c.

Aslında bütün evcil hayvanlarla sahipleri arasında bir etkileşimin hâsil olması kaçınılmaz. Bazı hayvanlara talim vasıtasıyla neler yaptırılabilirdiğini en azından sirklerde görebil-



mektayiz. Fakat çok özel tedrisattan geçirilmese de bir hayvan, sahibinden bazı huyları kapabilir.

Sığırtmac anlatıyor:

“Billahi, sahipleriyle inekler arasında benzerlikler var. Hilm ehli insanların ineklerine ‘oha!’ der demez, ekine girmez, sürüden uzak kalmışsa ikaz üzerine koşarak yerini alır. Bazı hayvanlara ise ‘oha!’ da kâr etmez değnek de haram yemek için fırsat kollar; onların sahiplerine baktığımda da birazcık birbirlerine benzediklerini zannediyorum.

Arsızlığından olsa gerek, iki boynuzu da kökünden kırılmış bir inek vardı, yaylım mevsimi boyunca sürüyü değil de onu güttüm sayın ki, arkamı döner dönmez, en yakındaki ekinden bir çiğnem başağı kırardı. Bazen de kaçıyordu, sürüyü bırakıp gidemediğim için peşini mecburen bırakırdım, ta yatsı zamanı karnı tıka basa dolmuş vaziyette tıslaya tıslaya köye gelirdi; akşam sahiplerinden bir de azar işitirdim. Güz sonunda sürüyü bıraktım, çöplensin diye salmışlar; akşam eve dönmemiş, ertesi gün aramaya çıktılar; kurtlar parçalamışlardı. Sırf sonraki mevsim onun yüzünden sığırtmacılığı bırakacaktım, sevinmedim dersem yalan olur.”

Bunlar bir sığırtmacın ifadesi, olur olmaz bilemeyiz; olsa da hayvanlar insanlardan nasıl ve ne derece etkilenir, izah edilmesi zor. Lâkin hayvan satın alma konusunda da titiz alıcıların “*her yıl bıdan at, her kapıdan it alınmaz!*” demeleri, sığırtmacı doğrular gibidir.

İtler ile beklediği kapı arasındaki bağı için daha hususî bir örnek olarak, Akşemseddin’in, Hacı Bayram Veli’ye mürid olmak isteyişi ve kabul edilmeyişi üzerine geçenler gösterilebilir. Yemek saati, Hacı Bayram Veli müridleriyle sofraya

oturur, Akşemseddin'i davet etmezler. Akşemseddin ısrarını sürdürür, tekkenin itleriyle aynı yalağa kafayı eğip yal yemeye başlar. Hacı Bayram Veli gülümseyerek, "çağırın şu köseyi!" der ve Akşemseddin'e de sâlikânın sofrasında bir dizlik yer açarlar. İncelik şurada; köpekler yalını çok kıskanan, paylaşmaya asla yanaşmayan mahlûkattan olmalarına rağmen Akşemseddin'e hırlamamışlardır bile. Hacı Bayram kapısının itleri bile irfandan nasiplenmiş olmalılar.

Bir de Horasan'ın itleri var, bulursa yer, bulmazsa şükrederlermiş! Bunların ahvali de bir beldenin topyekûn hayvan tabiatına etkisi sayılabilir. Birçok şehrimizin eski adları var: İstanbul, Dâr-ül mülk; Diyarbakır, Dâr-ül fahr; Niğde, Dâr-ül pehlevâniyye; Erzincan, Dâr-ün nasr... Sivas'ın eski adı da Dâr-ül ulema imiş. Kangalların ilk ataları da medrese kapısı bekleyerek, entelektüel kapasitelerini artırmış olabilirler mi?

### C.

Çoban köpeklerinin Anadolu'da yaygın ismi "*davar iti*" dir. Büyükbaş hayvan çobanlarının yanlarında it gezdirmelerine pek rastlanmaz; davar çobanlarının ise sürüdeki küçükbaş hayvan sayısına göre, bazen üçü beşi bulan yardımcıya ihtiyaçları vardır.

Yediğini helal ettiren itler dersiniz, işte bunlardır...

#### a.

Ev kapısı bekleyen itlerin, çok büyük emek harcamaları gerekmez, eğer onunla oynayacak bir çocuk varsa ne âlâ, yoksa hantallaşır. Bağ bahçe bekleyenler nispeten çevik ve atik olmak zorundadırlar. Davar itleri ise daima çobanın yanında, sürüyle beraber dağ bayır aşarlar. Bu yüzden de onların yalları sütle hazırlanır, ötekiler su ile karılan yala talim etmek zo-

rundadırlar. Bu itler, et de ekmek de yemezler, arpa unundan yapılan yal bunların yegâne yiyecekleridir; çünkü et yerlerse azgınlaşır, adama düşerler; ekmek yerlerse de “*dizlerine durur*” hızlı koşamazlar. Evlerin içinde beslenenlerin menülerinin başında et vardır; ithal mama yiyenler, diyet uygulayanlar daha bir ayrı tabi; bunların çoğu itlikten çıkmış itlerdir.

Davar iti, kulağı kesik, kuyruğu dik, beli ince, pençeleri iri, boynu çengelli olur. Davar iti namzedi olan itler, altı aylarını tamamlayıp da reşit hâle gelince, kulakları kesilir. İtin kafasını, bir kapı arasına kısıtırlar ve çabucak, dibe yakın bir yerden keserler. Kulakları kesilmelidir, çünkü büyüyen kulak kepçeleri kulak deliğinin önüne düşerek işitme kaybına sebep olur, oysa davar itinin kulağı daima kırışte olmalıdır. İtler canı pek mahlûklardandır, bir iki çeniler sonra kulağının acısını unuttur. “*Çengel*”, dışarı doğru sivri mıhlarla beslenmiş bir nevi tasmadır, zarurettendir; çünkü kurt rakibinin ve kurbanının boğazından tutmayı tercih eder, çengel davar itini kurtla dövüştüğünde bu amansız hamleden korur.

Her şey dış görünüşte mi? Elbette hayır, işin başı yürek... Baktığınızda çok heybetli görünen, nice davar iti vardır ki kurdu görünce koyunların içine karışır, kurt da rahatça tutuğunun gırtlığını keser.

Çoban anlatıyor:

“Alaş diye bir itim vardı. İki omzundan iki kurt asılır, havladı mı dereler titrerdi; kalıbına baktınız mı tastamam aslan-suret. Gel gör ki kurt sürüye dalınca bizim aslan; kuyruğu bacaklarının arasına saklayıp sürünün ortalarında kayboluyor. Tüh kalıbına. Bir değil iki değil. Komşu köyde Karabaş diye namlı bir it var. Sahibinin sürüsü yok. Gittim yalvardım, üste iki kısır koyun, dört koç ‘kelek’i verdim, Alaş’la

Karabaş'ı tırampa ettik; aslen davar iti olduğu için, hemen kaynaştık, köyüne dönüp bakmadı bile. Karabaş, Alaş'tan çok daha küçük ama yüreği mangal.

Aradan çok geçmedi, bizim sürüyü artık zahmetsiz rızık kapısı olarak gören kurt, derenin öbür yakasında kendini hissettirdi. Bir baktım o taraftaki koyunlar ürktü, 'kelek'ler acı acı dangırdadı. Karabaş, yıldırım mıydı? Bir kurdu gördüm bir Karabaş, arkadan kurda bir göğüs vurdu, kurt dört donbalak aştı, bir daha da kalkamadı”

İşte böyle...

**b.**

Adı bile okkalı. Pençesi şîr, beli kurt, duruşu vakur.

Kangal... Aslanla kaplanın melezi, yok yok bir itle bir aslanın izdivacıyla türemiş. Bunlar tamamen mübalağa, söyleyenler de böyle olmadığını biliyorlar, niyetleri Kangal itinin yiğitliğini vurgulamak. Böyle bir asalet, acemde olsaydı mübalağayı asıl o vakit görürdünüz; kelpelerin şahı Kıtırmir'in şeceresini çıkarır, dalıyla budağıyla Kangal'a bağlarlardı. Türkmen'in mübalağasından n'olacak; dağı eritir, sıcağında ellerini ısıtır, aslında gözüyle ısınır da maksat ateş boşa geçmesin.

Kangal saldırgan değildir ama sırnaşık da değildir; serapa bir çoban baş muavini. Cenkçi ve sert görünümlü, bu yüzden cankurtaran ya da narkotik amaçlı polis köpeği olmaya pek elverişli değildirler; bu işler için Labrador gibi daha küçük ve cana yakın itler uygundur. Kangal, iki yüz kelime ile iletişim kurabilmektedirler; bu hususiyetinden dolayı olsa gerek savunma amaçlı eğitildiklerini duymaktayız. İki yüz kelimelik lügatçeleri; git, tut, gel, boğ, tut, sık, tık gibi emir ve talimat bildiren kelimelerle daha da genişletilebilir; hatta

yurtdışında çok özel eğitimden geçirilebilirse itler âleminin en entelektüeli dahi olabilirler.

Hülâsa, itler âlemi bir gazete çıkaracak olsa; Kangallar, yüksek IQ ve üstün fizikleri ile sahipleri adına ne işler yapar, ne işler, varın siz hesap edin.

c.

Maksadına göre, avcı ile muavenete ehil yığınlarca av iti cinsi vardır. Avcılar; iz sürme, avı bizzat yakalama, avın yerini bulup kaldırma, düşen avı getirme gibi meziyetlere göre tercihte bulunarak, diledikleri av iti cinsini besleyebilirler. Esasen pek çok insancıl ve evcil gibi, köpeği evcilleştirmek de, avda kullanmak da Doğuluların işidir. Batılılar, bu işi de muhtemelen Roma kanalıyla Doğululardan öğrendiler.

Av itlerinin kralı tazıdır. Bazı tazı cinslerinin İskoç ya da İngiliz adıyla tapşırılması aldatması. Nasıl ki İngiliz Atı'nın atası Kazak atlarıdır; tazıların da ataları muhtemelen Hint, Arap, Acem, Türk diyarlarından, hatta Çin ülkesindedir. İnce belli, uzun bacaklı, süzgün burunlu, atletik yapıdırlar; beddua sonucu ite dönüşen bir Çin prensesine benzerler. Tazılar, ince endamlarına rağmen adaleleri çok güçlü olup, aza kanaat ederler; saraylardan, göçebe çadırlarına kadar vazgeçilmez bir it cinsidir.

d.

Bizde sosyete tesisinin tarihi kökenleri Jön Türklere kadar uzanmış olmalıdır; önce sosyete teşekkül etmiş, sonra itleri. Üstat Ömer Seyfettin mevzuyu çok daha iyi bilir, dileyenler medeniyet, sosyete ve it münasebetini teferruatıyla ondan okuyabilirler. Bizim, “*İt kapıda zebun gerek*” deyip, yerini tayin ve tesbit ettiğimiz kelpeler; Paris’te yakinen görüldüğü üzere,

Jönlerle beraber başköşeye terakki etmişlerdir.

Delikanlı, devrin modasına uyarak Paris'e gitmiş. Medeniyet namına ne varsa, bavuluna doldurmuş; pür-terakki ana yurda dönmüş. Babadan kalma bağdâdîyi, hurda-haş edip eşini Paris'te gördüğü dubleks evlerden bir aşiyân kondurmuş. Öğlen vakti kalkar, Pera'yı ziyaret eder, gece vakti evine dönermiş. Aklına evlenmek düşmüş; gel gör ki, beyzademize kız beğendirmek ne mümkün. Bir iki konak kızına hafiften meyletmış ama onlar da piyanoda tennenni(!). Günlerden bir gün, hayatının kadını bulmuş. Pera'da gönülde terakki, dilde amor amor avare kasnak gibi dolaşırken, camekândan bir hatun görmüş; hatun ne kelime, mağ'ma'zel.

Balayı günleri; faytondan inip, eve doğru yürürlerken kaldırımında yağmura çamura belenmiş, soğuktan "*Emir'in iti gibi tir tir titreyen*" bir fino görmüşler. Madamın ısrarıyla alıp eve götürmüşler; çimdirmişler, havlulara sarmışlar, sıcak çorba içirmişler, kanepeye çift minder koymuşlar. İtin keyfine diyecek yok ama aradan biraz geçince hastalanmış; başını minderden kaldırmaz, ne verseler yemez, melûl melûl yüzlerine bakarmış. Telaş içinde almış baytar Kirkor'a götürmüşler. Kirkor: "*Telaş edilecek bir şey yok, üç gün tedavi edeyim, dördüncü gün uğrayın alın.*" demiş. Mösyö ve madam dördüncü gün gittiklerinde finoyu oynayıp zıplarken görmüşler, pek sevinmişler. Nesi varmış diye sorduklarında, Kirkor Efendi: "*Hayvancağızın pirelerini kırmışsınız be yabu! Üç gün bizim sokakta eğleşti, hemcinsleriyle hâlleşti kendine geldi. Siz siz olun, bu sokak itini evde eğlemeyin, bahçede açık kapı bir kulübe yapın, hemcinsleriyle münasebeti, mubaberatı kesilmesin, sonra hayvancağa yazık edersiniz.*" demiş.

Sokak itlerinin, kapı itlerinin, Kangalların sosyeteeye intisabı, intibakı zordur; istidat meselesi. Fakat herhangi bir it

enik iken gözünü sosyetede açarsa, alinasyona uğrar; onlara it demek için itler bile şahitlik etmezler. İstidadına göre ya çok vahşileşmişlerdir, ya çok kibarlaşmış; hele apartmanda oturuyorlarsa, alt kattan, üst kattan duble(!) baskı sonucu ürümeyi dahi unutmuşlardır.

Yolcu anlatıyor:

-Harem'den arabaya bineceğiz. Saat geldi, kaptan şoförümüz kontak anahtarını çevirdi. Birden içeriye, kürk mantolu bir bayan bindi, yedeğinde de bir kediden biraz daha hâllice, gözleri kıllardan gözükmeyen kara ve maskara bir it. Kaptan:

-Bacım, arabaya itle binemezsin.

-Ben senin nerden bacın oluyorum!

-Peki, anacığım, tamam; şu iti azıtıyor musun, atıyor musun bak yolcular sabırsızlanıyor, arabanın saati geldi. Herkesin işi gücü var!

-Sen bana anacığım diyemezsin!

-Peki anam-bacım(!) şu itini indir de ne yaparsan yap!

-Ben biletli yolcuyum.

-Bilet alırken yanımda itim de var dedin mi?

-Sen benim Kiki'me it diyemezsin.

-Peki sayın bayan, Kiki'ni mikini topla in aşağı, bilet paranı iade ederiz!

(Kiki'nin sahibi direktmeye devam ediyor. Kaptan sinirleniyor. Yolcular yavaştan yavaştan dırıldamaya başlıyor. Kiki'yi sorarsanız, manzarayı görmesini engelleyen uzun kılların arasından bir boşluk yakalayıp vaziyeti anlamak için başını geriye doğru dikmiş, şirin şirin bakmaktadır. Acımamak elde değil.)

-Bagaja koyun. Arada bir bakıp, yola devam edin.

-Emrin olur bayan!!! Yolcuların nesi var nesi yok ...sın batırsın.

Şoför el frenini çeker, pür-hiddet kontağı kapatır, “bu it aşağı inmeden arabaya binersem namussuzum!” der, yazıhaneye gider, durumu anlatır. Oradan iki delikanlı gelir, eline bilet parasını tutuşturup, kadıncağızı kürkünün kolundan, içiği de tasmaından tutup kibarca aşağı indirirler. Araba yola çıkmak için geri manevrayı tamamlamaya çalışırken, it uğruna yoldan kalan yolcu hâlâ söylenmektedir:

-Nerden bacın oluyorum!

-Sen bana anacığım diyemezsin!

-Bir de Kiki'me it dediler!

Vah ki vah!

Z.

Son sayımlara göre, (it iyiciler ırkı ve itlâf ekipleri duymasın) dünyada beş yüz milyon it varmış. Her itin de mutlaka ayrı bir hayat hikâyesi vardır. İt bilimciler; kuyruklarına göre, kulaklarına göre, evcilleşmeden önceki menşe'lerine göre, kıtalarına göre, ehil oldukları işlere göre farklı tasniflerde bulunarak bu cıngıllı püskülü için içinden çıkmaya çalışırlar. Sosyal bilimcilerin sohbetine ara sıra kulak misafiri olmuş birinin temaşasıyla, it bilimci gözlemi arasında büyük farklılıklar olacaktır. Hoş, it bilimcilerin de itlerin dilinden anladığını, derinlemesine anket, mülâkat gibi teknikler uygulayabildiklerini zannetmiyorum.

Davar İtleri, Zağarlar ve Kırmaları şöyle böyle temaşa ettik, şurdan burdan da hikâyet ettik.



## Ekler

### Atasözleri

Aç it, fırın mâbâ'dı (fırının arka duvarı) yıkar.  
 Aç it, sıırım kemirir.  
 Eceli gelen it, camî duvarına .....ş.  
 Gönülsüz it, (kurda) davar kaptırır.  
 Kurt kocayınca, köpekler üreğen olur.  
 Isıracak it dişini göstermez.  
 İt itin kuyruğuna basmaz.  
 İt kapıda zebun gerek.  
 İtin duası kabul olsa, gökten kaburga yağar.  
 İt ürür, kervan yürür.  
 İtle çuvala girilmez.  
 İtle dalaşmaktansa, çalıyı dolaşmak yeğdir.  
 Pire itte, bit yiğitte.  
 Üreğen it ısırmaz.

### Deyimler

Camcının iti: "*Kızır'in iti*" deyiimiyle eş anlamlı. (Kurt, çetin bir kışın, dumanlı bir gecesi, nasibini şehirde aramak istemiş. Bakkalın, kasabın, fırıncının iti peşine düşmüş; tabi başlarında da camcının iti...)

Ekmek atana da taş atana da çemkürmek: İyi, kötü, dost düşman herkese haşın davranmak.

Emir'in iti gibi titremek: Soğuga aşırı mukavemetsizlik hali. (Emir'in iti nazenin olduğu için mi, her an hayatı tehdit altında olduğu için mi söylenmiştir, bilinmiyor.)

Gözü enik iken korkmak: Çocukken çok korkutulmuş oldukları için, haklı oldukları zaman bile susanlar için kullanılır.

Hamlık çıkarmak: Uzun zaman bir işi yapmayan kişi, birdenbire adalelerini zorlarsa rahatsız edici ağrılara duçar olur; hamlamıştır. İsrarla işe devam edilirse bu ağrılar geçer, adaleler işe ısınır; adalelerin hamı çıkarılmıştır. Deyimin farklı kelimelerle yapılan terkiplerine de rastlanabilir; hamlık atmak, hamlık almak...

İtin kavurga yemesi: Lüzumsuz iş, söz.

İt ite buyurmuş, it de kuyruğuna: Bürokrasiden canı yananların kullanmak zorunda kaldıkları bir deyimdir.

İti ite kırdırmak: Birinin, birilerinin kendisine rakip olarak gördüğü iki adamı, aileyi, aşireti alavere dalavereyle birbirine düşürmesi.

İt ayağı yemiş gibi gezmek: Gezeğen olmak (Daha çok eve girmek istemeyen haylaz çocukları tazir maksadıyla kullanılır.)

İt yese kudurur: Haksızlık, yanlışlık yapan birine çok ağır sözler sarf edildiğinde, başını önüne eğer dinler. İşte bu deyim, tam böyle bir an, böyle bir adam için kullanılır.

Kızır'in iti: Kendini yakından ilgilendirmeyen bir meselede baş tutmak. (Kurt, acıkmış, köye inmiş. Bütün itler tantanayı koparıp peşine düşmüşler. En çok ürüyen de koyunu, sığırı olmayan Kızır'in itiymiş.)

Bıçare kurt nefes nefese: “Haydi, bepsi neyse ne ya! Şu Kızır'in itine ne oluyor, anlamıyorum.” demiş.)

Köpeksiz köyde çomaksız gezmek: Karşısına duracak kimse olmayınca şirretleşen zorbalara için kullanılır.

Kuyruk sallamak: İtin lisan-ı hâl ile yaltaklanması; yaltaklanmak.

Kuyruğu dik tutmak: Yenilse de, ezilse de kabadayılığı elden bırakmamak.

Tavşana kaç, taziya tut etmek: İkiyüzlü diplomasi.

Tazı bizim, çulu bizim değil: Başkalarına özenerek alışlagelmiş elbiselerinden farklı bir kılıkla halkın içine çıkanlara denir.

### Lügatçe

Alinasyon: Bir mahlûkun kendi tabiatına, yaradılışına muhalif işler yapması.

Bastıbacak: Bacakları gövdesine nisbetle kısa.

Çemkürmek: Olur olmaz her şeye havlamak. (Geniş bilgi için: TDK Derleme Sözlüğü)

Çengel: Davar itlerinin boynuna takılan, dışarıya doğru sivri çivilerle beslenmiş bir tür tasma. (Geniş bilgi için: TDK Derleme Sözlüğü)

Çenilemek: Bir yeri acıyan, yaralanan, dayak yiyen itlerin çıkardığı acıklı ses. (Geniş bilgi için: TDK Derleme Sözlüğü)

Dalaş: İt dövüşü. (Geniş bilgi için: TDK Derleme Sözlüğü)

Davar: Keçi ve koyunun müşterek adı.

Hırlaşmak: İtlerin birbirlerini tehdit makamında hırıltılı sesler çıkartmasıdır. Hırlaşmak, arkasından havlamayı, havlamak da saldırmayı getirebilir.

Hızan (zamanı): İtlerin çiftleşme zamanı.

Kamçıkuyruk: Kuyruğu dik tutamayan itlere verilen ad.

Kelp (Arapça): Bütün dünyada yaygın ve maruf bir memeli hayvan türü; Türkçede it; Farsçada köpek.

Kırma: Melez.

Kışkılamak: Bir iti başka bir ite ya da canlıya saldırtmak için harekete geçirmek kastıyla, “tut!”, “çök!”, “kış! kış! kış!” gibi komutlar vermek. Fiilin kökü “kış” olmalıdır.

Kuduzlamak: Bir köpeğin güçlü rakiplerinin saldırısından korunmak için kuduza tutulmuş gibi davranması

Kurttanazma: Aslı kurtken evcilleştirilmiş it. Kurt köpeği.

Leş: Hayvan ölüsü.

Tazı: En şöretli av iti.

Tabasbus: Yaltaklanma, küçüklenme.

Ürümek: Havlamak. Bir köpeğin tehlikeli gördüğü bir durumu sahibine haber vermek için çıkardığı ses.

Yal: İtler için hazırlanmış yemek. Anadolu’da en yaygın yal, arpa unundan yapılandır. Yal, vejetaryen köpeklerin aşısıdır; köpek mamasına, ete yal demek uygun değildir.

Zağar: Bodur bir it cinsi. Metinde kısa boylu itler için genel tasnif amacıyla kullanılmıştır. “Küçük” ya da “Kuçuk” denildiği de olur.



## Turna ve gayda

“Yeşilçam’ın arzuhalçilerine...”

### Holivut imalâtı bir film

**C**esur Yürek (Brave Heart) filmini seyrederken İskoç saflarında mevzilendim, çünkü Kırmızı Ceketlileri oldum olası sevmem. İskoçlar, ana kraliçenin türedi milletinden daha köklü bir kavim olmasına rağmen, talihleri bir zaman yaver gitmemiş. Beyler ve beylikler şatolarını korumak uğruna, İngilizlerin böl, parçala, yutmasan da olur siyasetine mağlup oldukları için, İskoçlar zillete düşmüşler. Aslında Batı demek, en çok İngiliz demektir ve Batınında en sevimsiz üniformasını taşımak şerefi işbu müstemlekeci Kırmızı Ceketlilerindir; eynine giymiştirler zulüm renkli ceketlerini kan kustururlar rasgelene. Farkına vararak yaptığını zannetmiyorum, senarist bu kalleşleri resmederken her nasılsa gerçekçi olmuş; kör kuş görenin attığı taş çarparmış, atıcı da kuşu kendinin vurduğunu zannedermiş; aynen öyle.

Filmin ana sahnelerinden çok, ayrıntılar da saklanan İngiliz tabiatı, gerçekte İskoç tabiatına çok mu ters düşer, bilemem; neticede bunlar aynı adanın, aynı dünya görüşünün kavimleri. Filmin kahramanı *Cesur Yürek* de İskoçya’ya dönmeyen önce İngilizlerle beraber bir haçlı seferine katılmış ve

muharebe meydanında pişmiş bir savaşı. Büyük senyör evlenen kızlardan ilk gece hakkı alma âdetini İskoçların burnu iyice sürtülsün diye yeniden ikame edince, savaş başlıyor. Bu namus meselesi yüzünden, kendimizi hırpani İskoç savaşçılarından saflarında buluyoruz. Senarist burada da numarasını çevirmiş; İskoçları seyrederken bizim Jeronimo ve Kızılderililerini hatırladım. Savaş sahnelerinin gerçekçi olması, Holivutçuların İskoçlardan çok, Kızılderililerin cenkçiliklerini iyi bilmelerinden kaynaklanıyor olsa gerek.

Sinemacılar: "*Bunlar sektörel bağlamda ele alındığında olağan şeylerdir!*" derler; ama biz rol icabı değil, tabiatımız icabı daima iyilerin yanında saf tuttuk. Holivutçuların iyisine kötüsüne pek güven olmaz, mütenebbih olmak lâzım. Mesela, sinema tarihinin büyük bir bölümünde, Amerika'nın kurucu ve korucu taifesi dana çobanlarının hayatları ballandırılı ballandırılı beyaz perdede canlandırılırken Kızılderililer, daima çok kötü idi; arada bir iyi olanlar da Büyük Beyaz Reis'le karşı karşıya çubuk tütürenlerdendi. Seyret de inanma, neymiş efendim yerliler öldürdüklerinin kafa derisini yüzüyorlarmış; yahu bu beyaz adamın ölüleriyle öbür tarafta kraliyet balosuna mı katılacaklar. Sonra zenciler de kötüdür, şimdilerde de başkalı. Malûmunuz, Holivut önce zamana mekâna göre bir kötü icat eder, onun icat ettiği kötüyü de: "*Dünyanın Kazığını Yerinden Oynatan Büyük Beyaz Evde Gün Işığında Fırıldak Döndüren Yumuşak Minderli Uçkuru Gevşek Reis*" yok eder.

Ey İskoçlar, sizin safınızda yer aldım, biraz Kızılderililerin daha çok çaldığınız gaydanın, en çok da turna derler bir kuş var ya onun hatırınadır: "*Vay be, biz neymişiz!*" gibisinden böbürlenmeye kalkmayın. Turnalar hürmetine filmin müziğini sevdim; filmin müziğini sevince de filim filim olmaktan çıktı; ben sinema salonunda otururken beynimdeki ekranı açtım

ve kendi filmimi seyretmeye başladım.

Kim bilir, belki filmi seyrederken, “*Turna ve Gayda*” diye bir senaryo yazar, bir Holivut mâmülünden, bizim olanı süzer bir yerli peydahlarız.

### Tennenni ve leylî leylî

Gökyüzünde bölük bölük turnalar!

Türkü böyle başlar ve “*Nerededir meskeniniz iliniz/Bir name yazayım yâre götürün/Dost iline uğrar m’ola yolunuz...*” diye devam eder. Ben bu türküyü söylerken bu kadarını söyleyebiliyorum zaten, devamına takatim yetmiyor. Bu dört mısradan arif olana yeter zaten. Türkücü Arif’i kastetmiyorum tabi, türkülerin ne dediğini anlamak, Fuzulî’nin, Şeyh Galib’in Türkçesini anlamak kadar derunî bir dil ve şimdilerde bir miktar da ihtisas isteyen bir iştir. Hele hele türkünün bir ve üçüncü mısralarından sonra söylenen “*Leylî leylî turnalar*” nakaratını anlamak, ihtisasın üstünde bir mütehassis dil ister. Yadırgarsınız belki ama ben bu türkünün en çok bu bölümünü seviyorum; “*tennenni*”yi anlamayan, “*leylî leylî*”yi nerden bilsin; leylî bir nakarat unsuru olmanın ötesinde çünkü.

Sırasıyla önce serçe, sonra sığırcık, sonra keklik, sonra atmaca ve sonra kartalla tanıştım kuşlar ümmetinden; Süleyman’dan içeru Süleyman vardır; kuştan içeru da kuş. En son turnayı tanıdım, bu ümmetin asillerinden biri, belki de en asili. Bülbül de var tabi ama şöhreti güle kafiyeye oluşundan. Neymiş efendim papağan türü bazı kuşlar da adam gibi birkaç kelime konuşabiliyormuş, sözü insan olsa da özü insan olamaz, kuş kuşluğunu bilmeli. Gıybetinizi ettim ey kuş ümmeti kusuruma bakmayın! Ölmüş kuş eti yemek gibi bir niyetim yok; hepinizi severim aslında.

### Fakat turna başka

*En başta* sesi taklit edilebilemez, zaten şimdiki zamandan başka vezin bilmeyenler de hiç duymamıştır. Sual edin şu aklına estiğinde turna türküsü söyleyen konservatuar çocuklarına, hayatlarında hiç turna görmüşler mi? Gürleyi gürleyi “*Hazret-i Şab’ın âvâzı/Turna derler bir kuştadır.*” diyenler de iki âvâzdan da bî-nasiptirler ama uydum piyasaya, biraz da siyasa ayağından yurttan sesler; bu ara türkü kasetleri iyi iş yapıyor ya.

*Sonra*, yakından görmeyen bilmez, turna çok güzeldir, hususan telli turna. Telli turnanın teli de, leylinin saçlarına pek yaraşır. Efsane bu ya, Köroğlu, gelinin duvağına birkaç turna teli çalmak için Kiziroğlu’nun çiftliğine hırsızlığa gitmiş, yakalanınca da başı belâya girmiştir. Demek ki beyler çiftliklerinde turna beslerlermiş; beyler böyle olunca sultan saraylarında haydi haydi... Osmanlı Sarayı bürokrasisinde Turnacıbaşı mevkii mühim bir rütbe... Turnacıbaşı, padişahın tazılarına ve turnalarına bakmakla mükelleftir. Sevgili bülbül bir defa daha kusura bakma, bülbülcübaşı yoktur ama Turnacıbaşı vardır.

*Ve sonra* bizim ilin turnaları muhacirdir, güneyden gelir güneye gider. Bu güneyli asil, muhacereten kuzeye, Anadolu’ya gelince de aklımıza Güneyin, hatta arzın, hatta zamanın merkezinde bulunan o “*yâr-ı ebedî*”miz gelir, gönlümüze yâr-ı kadim-i gamm ateşi düşer. Geldiklerinde yârdan sorar, giderlerken yâre arzuhâl gönderir, selam salarız: “*Allı turnam bizim ile varırsan/Şeker söyle kaymak söyle bal söyle/Eğer bizi suâl eden olursa/Boynu bükük, benzi soluk yâr söyle.*”

-Yâr... Kim?

-Kimi sevdiysen o.

-Yâr... Nasıl?

-Nasıl diyorsan öyle.

-Yâr... Nerede?

-Sende değilse, beyhude arama.

-Yâr... Ne?

-Tarif gerekmez

Siz yâre benden de selam edin turnalar; nereli olursam olayım benim aşkım sizin oralıdır.

-Heeey makinist ses!

-Fiyuuuuuu!

-Uyanda balığa gidelim!

Film koptu. Hâlâ kopmayan film icat edemediler, bu teknoloji için olumlu bir puan olmalı. Hoş icat edilse de film, seyredenin dünyasında, perdedeki hikayeden kopmanın bir yerini ve yolunu bulacaktır. Tahayyülâtının çapına göre her seyirci gönül aynasından ayrı bir temaşa seyredecektir.

**Gayda burada turna nerede!**

Unutmayın sinemadayız!

Gayda çalıyor, gayda çıldırılmış, gayda neyi var neyi yok ortaya döküyor; hüznü ve sevinci ve yiğitliği. Sonradan öğrendim filmin müziği ödül almış, kasetlere alınmış, alınır satılır olmuş. Holivutçulara aferin, turnayı gözünden vurmuşlar; müzik ödüle layık ama hüner gaydada, diğer enstrümanlar sadece gaydaya dem tutuyorlar.

Evet, evet turnayı gözünden vurmuşlar ama turna nerede? Beni siperlere çömelten o gerçekçi savaş sahneleri akıp geçiyor; gayda bir hüznü döküyor, bir koçaklanıyor. Turnadan eser yok; sinema salonunun balkon kısmında, alıcı kuşlar gibi sahneleri seyrediyorum... Şimdi bu kızla bu oğlan, İngiliz namussuzunun "*ilk gece hakkı*"ndan kaçıp; bir tenhada sabahladığında, karşıdaki sazlıktan bir çift turna gaydalana gaydalana havalanacak; bu yiğit sevgilileri selamlayacak.

Allah'ın İskoç'u nerden bilsin gaydayla turnanın âvâzının



hısmınlığını. Ne vardı bir haber e-mail ederek(!) yardım isteyeydiniz de, himmet edip filmin uygun sahnelerinde turnalar uçuraydık. Mesela, sevgililerin şeb-i arusunun sabahında bir çift turna havalanarak düğünlerini kutlayaydı; İskoç derebeyleri *Cesur Yüreğ*'in başbuğluğunda birleştiğinde, gökte de bir şah turnanın kılavuzluğunda bir bölük turna yek-âvâz öterek süzölüydi... Holivutçular işte böyle şeyleri akledemezler çünkü ekseri tabiat dışı yaşarlar; hoş, irfan başkentinin öksüzü Yeşilçamcılar bilirler mi? O da ayrı ve acı bir husus. Nasrettin Hoca'nın dediği gibi, itikatte mezhebi Timur olanın, amelde mezhebi de Cengiz-i hûn-rîz olur.

Yeşilçam'ın çileli arzuhâlcilerini kalbimden tenzih ediyorum tabi çünkü onlar hep kendilerinin olanı, belki yanlış yerlerde aradılar; ama yalana asla teslim olmadılar.

### Gayda ne işin var İskoçya'da

Gayda, -hadi tulum diyelim çünkü Anadolu'da daha çok tulum olarak bilinir- turna mukallidi bir sazdır. Tulum, İskoçya'da, Ürdün'de, Hindistan'da, İspanya'da çalınan süslü püslü gaydaların, birazcık köylü kalmışsıdır. Bu saz medeniler tarafından biraz daha işlenmiş olmuş sana gayda.

Dinlediğini anlayan, anladığını sanatın geniş imkânlarıyla ifade eden Doğuyu anladık da bu gayda İskoçya'da ne gezer. Ah bu Romalılar! Gaydayı Doğuda görmüşler, hemencecik askerî müzik enstrümanı olarak almışlar. Ne de olsa bugünün Avrupa'sından daha zeki ve zevk sahibi adamlar; ışığın anayurduna yakın durmuş, bir ayna gibi Doğuyu Batıya yansıtmışlar. İskoçya'yı fetheden Roma çerileri, gayda eşliğinde gali-biyet turu atarken, İskoçlar muhtemelen gaydaya heveslendiler, belki de bir Roma askeri uyuklarken çaldılar ve üfle-meye başladılar. Başlayış o başlayış; ne zaman kareli mini etekli bir

İskoç görerseniz, akla gayda gelir olmuş. İspanya'da çalınışı ise doğrudan doğruya Endülüs Müslümanlarının bir yadigârı ve ışığın ana yurduyla irtibatlı. Gayda, bir bu filmde rolünü iyi oynamıştı, bir de Ürdün kralının cenazesinde; ağıt yakmaya ne hacet, gayda Ürdünlülerin yerine ağlamıştı. Hintlilerde gaydacı, ama keramet mini etekte galiba; Doğuluların bu saatten sonra işi zor, nerde gayda çalınsa kırmızı kep satranç etek bir İskoç endamı akla geliyor.

İskoçlar ve İspanyollar gaydayı (tulumu) almışlar ama turna sesiyle olan hısımlığını bilmedikleri için, gayda onlar için sadece bir saz olarak kalmış. Ben turna ile gaydanın hısımlığını nereden biliyorum? Bu kadar söz söyledikten sonra artık sır olmaktan çıktı. Bir defa turnanın sesini çok dinledim, tulumun sesini de. Daha önemlisi benim ihtiyar tulumzenim, turnası bol bir sazlığın az ötesindeki tepeden tulumu gaydalandırmaya başladığında, turnaların mukabelesine bizzat şahit oldum. Deneyin.

### The end

Ağır ağır iniyoruz balkondan aşağı. Nefesimi genzimde yoğura yoğura bir turna türküsü gaydalanıyorum.\* Gaydalanmak, çok sık yaptığımız, özellikle çocukların çok sık yaptığı bir iştir; güfteyi bilmediklerinden geniz yoluyla saz eseri çalmak gibi bir şey bu gaydalanmak.

Sinemadan çıktık. Üç kişiyiz.

-Gaydalanıyorsun yine!

-”Gökyüzünde bölük bölük turnalar” var ya; o düştü aklıma.

-Kel alâka!

-Gayda, turna mukallidi bir saz...

-Hiç turna sesi duymadık ki!

-!!!

-Bir gün oturup yazsan!

-Olabilir...

Üç yıl geçti ve nihayet yazdım. Ama turnanın sesi yazıya geçmiyor ki... Acaba senarist, esasoğlan işkence masasında "Freedom" diye bağırarak can verdiği ufkta beliren turnalara gayda eşliğinde bir zafer işareti çaktıramaz mıydı? Malûm, "V" biçiminde uçarlar da.

---

\*Kelimenin bazı yerlerde tasarruf biçimi "*gaydelenmek*"tir; anlaşıl-sın diye "*gaydalanmak*" tercih edilmiştir.

## Bir ramazan ilahisi ve kavlayan muhacirliğim

*Şehr-i Ramazan'ı bana sevdiren, şehr-i  
Sivas'ı menzil olarak seçen her iki dedeme ve  
yiğit annelerine rahmet dileklerle...*

Şahsiyetimin oturduğu bazı kaideleri borçlu olduğum bu şehirde birilerinin içten içe muhacire “mevali” gözüyle baktığını/bakmaya başladığını henüz anladım. Bildiğim, ahilerin efsanevî şehrinin uzak geçmişinde böylesi sosyal tasniflerin kesafet arz etmediği... Umarım, muhacirlik ve yerlilik uygun birer malzeme olarak seçilip, kimyevî işlemlerle yeni yeni mahallî kültürel partiküller peydahlanmaz.

Bizden bir kuşak öncesinin “mevali”leriyle(!), şehrin yerlisi(!) olduğunu zannettiğim insanların nezâhetini muhitinde keşfettiğim -ve şimdi çok daha iyi takdir edebildiğim- için, o zamandan bu zamana şehrin/şehirlerin medenî tarihindeki fasılasız inhitâtı da anlayabiliyorum.

### Sivasîler Erzurumîler

Hayatının neredeyse tamamı gurbette geçen, sevgili karındaşım medreselidir; (kapatılan İslâmî İlimler Fakültesi’ni kastediyorum) tahsilini de Erzurum’da ikmal etti. Erzurumî mollalarla lâtife yarıştıran, rivayet bu ya, Sivasîler daima galip gelirlermiş. Mağluplar çoğu kez de yarı iltifat, yarı yaka

silkme izleri taşıyan: “*Nerde görürsen bir Sivasî/Oku bir Kul-eûzu birabbinnâsi...*” sözleriyle perişan bir vaziyette sahadan ayrılırlarmış.

Karındaşım, büyükelçi(!) ciddiyet ve mesuliyetiyle düşünene düşüne sözlerin müteakabilini keşfetmiş ve Erzurum molaları bir müsabaka sonrası, yine mezkûr cümleleri serdedince, gencine-i irfanından devşirdiği: “*Nerde görürsen bir Erzurumî/Oku bir Sûre-i Rûm’i*” diyerek, mağlupları tamamen hezimete uğratmış(!) “*Sure-i Rûm*”i derken, “*i*” harfinin Erzurum ağzını hicvedişindeki inceliğe hayran olmuştum.

Bu kadarı, güzelin de ötesinde! Bu kadarının haricî, tek kelimeyle terk-i edeb...

### **Bir günlük Erzurum macerası**

Muhacirliğimi ve bütün muhacirleri seviyorum; lügatçemdeki kelimeleri, mimiklerimi, hatta “*Ağrlama*” halayı ahesteliğiyle yürüyüşümü dört büyük harbin neticesinde yerlerinden kavlamış muhacirlere ve muhaceretin harmanladığı nimetlere borçlu olduğumu biliyorum. Kimi muhacirin Kars’ı, Ağrı’sı, Gence’si, Karabağ’ı; kiminin Üsküp ya da Selanik’i; benim de Erzurum’um var, geçmişlerimin hatırasını tâzizen, derin bir hürmet duyduğum ata şehrim...

Hayatım boyunca -hatırşinas Sivaslı bir dostumun davetiyle- bir gün kaldığım Erzurum’a yolculuğum, kaderin bana ikramı olan nefis bir hatıra ile süslenmişti. Makine garajlarda durmuştu, dağlarının karına aldanarak, geldik zannıyla Erzincan’da otobüsten atladım, elimi yüzümü yıkadım, sehvim destekleyen “*Dadaş’ın Çay Ocağı*”na girdim. Keyifle çayımı yudumlararken konuşmalardan Erzurum yerine Erzincan’a indiğimi anladım. Erzincanlılar halime güldü, çay üstüne çay ikram ettiler. Dağ ise dağ, kar ise kar; ha Erzincan, ha Erzurum!

Beni iki saat sonra başka bir arabayla şen-şatır, Erzurum'a yolladılar; o iki saat içinde dağları karlı Erzincan'ın insanına kanım kaynamıştı.

### Bir Türkmen köyünün kuruluşu ve “Söğüt”

Dedelerimin artık yorulup da şu köyün sırtındaki dağ “*memleket*”e benziyor, yakınından ırmak da geçiyor deyip kilimi keçeyi yıktıkları köy, yıllar var ki gitmesem de gelmesem de benim köyüm. Köye ilk yerleşen Gürcü asıllı olduğunu zannettiğim Osman Efendi: “*Gitmeyin komşular!*” diye yalvardığında tahmin ediyorum katar ile birlikte iki dedem de yalvaran gözlerle annelerine bakıp, onay aldıktan sonra: “*Muhacirlik burada bitti!*” dedi ve benim köyüm ve arkasından şehrim ben doğmadan takdir olundu. Şimdi düşünüyorum da bizimkiler, köyün belki de Türkmen asıllı birkaç evciğinden -evcik çünkü bir ana ve harp yetimi iki çocuk- biri... Kürt var, Laz var, Arnavut var, Gürcü var, ilk zamanlar Ermeni'miz bile var; yekûnu Türkmen, halis Türkçe konuşuyorlar.

Çocukluğumun renkli suretleri bu insanlar, şiveleri ve müthiş lezzet duyduğum “*Osmanlı*” damarlarıyla “*bir*”leşmenin en mütekâsif örneği olmuşlardır. Köyün gedikli korucusu Kürt Dursun, rahmetli ganimet malı “*Urus beşlisi*” tüfeğiyle dehşetengiz(!) bir “*sılabşor*” gibiydi; ırmaktan “*cil*” keserek yastık yapan Arnavut Osman, “*tim-tik*” yürüyüşüyle Ahıskalı Durmuş Dayı, Malatya'dan göçmüş olan Halit Dayı, Koç Ali Dayı, Mahmut Dayı ve onların tek kelimeyle kahraman hanımlarının maharetleri; bana “*Söğüt*”ün mucize değil, mümkünlüğünü ihtar etmiştir. Çok kısa zamanda “*kurucu debâ*”ları ve sâdelik âbidesi mimarî idraklerinin bahşısıyla, -ve tabîî, ranta dayalı merkezî baskılardan daha uzak, daha hür bir ortamda yaşama şansına sahip oldukları için- harika bir köy ikame ede-

bilmiştiler. Türkiye'nin bütün şehirleri, belki köylülüğü değil, köylülerin yaşadıkları toprak parçasını hr iradeleriyle inşa etmelerindeki asaleti ibret almalıydılar.

Harp ve muhaceret sonrasında aynı kuruculuk vasfının, -sivillerin manevra kabiliyetini daraltan sayısız değişkenin varlığı ve yenilerinin ardsız amansız devreye girişi sebebiyle şehirlerde sergilenmesi mümkün olmamıştır. Bu gün şehirler; oluşturan, değiştiren, yenileyen insanların değil; trafik kurallarına uymak ya da uymamak; yerlere tükürmek ya da tkrmemek, çimenlere basmak ya da basmamak çizgileriyle "kıro" ya da "medenî" kategorisinde değerlendirilebilen bireyciklerin mekânıdır. "Kıro" trafik kurallarına uyunca güya "medenî"leşiyor; ancak, içlerinde yaşadıkları şehirler "medenî"lerin bizzat kurdukları, biçimlendirdikleri yerler değil ki...

Türkmen, yana dne "Söğüt"n gölgesini çok iyi aydınlatmalıdır...

### şehir: yeni kışlağımız

Erzurum'da köy değil; dağda yaylaklarımız, şehirde kışlaklarımız arkada kaldı, beyler, hanımlar toprağa karıştı; bizimkiler uzun sürmeden aile geleneğini sürdürüp ayaklarını hemen şehre attılar. Benim köyle ilgili canlı hatıralarım ziyadesiyle çocukluğa ait, fakat bahsettiğim insanlar, son yirmi yılda birer birer göçtüler; bunları benim neslimden kimse düşündü mü zannetmiyorum ama köylerinin tarihi, aslında Türkmen tarihinin hülasasıdır. Yirmi yıldır, giderek acıyan bir köy gördüm, acıyan bir şehir ve acıyan bir lke...

Kazandıklarımız kaybettiklerimizin yanında hiçbir şey; yaşama sanatından giderek mahrum kalışımız, acılığı daha çok artırıyor. Ne yazık ki, bizim çocuklar, hatta benim yaşımdaki-

ler, kültürlerini kitaplardan sökmeye çalışan “*alaturka*” magazin tarihçilerinin ağzından, o da “*Nasrettin Hoca'nın leyleği*”ne döndürülmüş hâliyle öğrenebiliyorlar.

### Yâ Hannân ve Manas Destanı

Tazelerin bilâ-tedbir “*emmi*” hitabı, çocuklaşmanın dozunu fazla kaçırınca annemin: “*Oğlum sen artık kâmilisin(!)*” tekidi-istemeyerek- orta yaşlara girdiğimi kabul etmeye başladığım şu günlerden geriye doğru baktığımda, iki hatıra ve bu iki hatıranın şimdiki zamana bağlanması genzimi karıncalandırır.

Birincisi: Büyükannemin bizi etrafına toplayarak öğrettiği tekerlemelerin makamı, mehâriciyle Manas Destanı’nı okşadığını, Erzurum tarikiyle bu taraflara aktığını duyunca çok şaşırılmıştım. Kıymetli bir büyüğüm, Kırgızistan’a gitmişti; döndüğünde âdeta bir müjde verir gibi, “*Yâ Hû, çocukken söylediğimiz tekerlemeler, Manas Destanı’ndan alınma!*” demişti! Onu duyunca kadim kültürlerin, şehide benzediğini düşünmüştüm; tabi şehidin ölmezliği zatında mündemiç, onu sadrında yaşatmaya muktedir olamayanlar ise yaşayamazlar.

İkincisi: “*Yâ Hannân!*” Şühedadan bir ulu, ululardan bir kutlu armağan.

Şelaleye vuran rahmet ışığından, bin bir ebemkuşağı kuzulayan Ramazan ayını tek ahenkte birleştiren çağıl çağıl bir musiki; İtrî’nin eserleri, Yahya Kemal’in gözünde roman yazmamış bir milletin hülasası; “*Yâ Hannân*” ilâhîsi de benim gözümde Sivas demek; birinde mavi Tuna gür Fırat, birinde Kızılırmak akıyor. Bu ilâhîyle ilk kez ne zaman doldu kulaklarım, senesi senesine hatırlıyorum. Beş yaşındayız, benim yaşında (yirmi ikisinde rahmetli olan) amcam ile beraber, dedemin ağzına bakıp “*Sübhâneke*”yi öğrenmeye çalışıyoruz; ramazan ayı ve terâvîh namazı sonraları, “*ocakbaşı*” sohbetlerinin ku-



cağındayız... Sübhâneke'yi çabuk öğrendik; dedem tecvidiyle öğretmeye çalışıyor, ev halkı da bizim ağzımızın aldığı şekillere, çatlattığımız “*ayın*”lara gülüyordu. Sübhâneke'den sonra ilk öğrendiğimiz şey “*Yâ Hannân*” ilâhîsiydi. Köyün ilâhîcisi -aynı zamanda en iyi türkü söyleyeni- Dedem, belki Ali Ekber Çiçek'ten daha gür değil ama daha yumuşak sesiyle erinmiyor, üşenmiyor bize “*Yâ Hannân*”ı talim ettiriyordu. Ramazan yarılanmadan “*Yâ Hannân*” mektebinden icazetimizi almıştık; bir gün bizi teravih namazına götürdüğünde, uyku mahmurluğu içinde ilk koral icramızı sergilemiştik.

İlkokula başlamamızla beraber, yaz ayları hariç -yaylak ve kışlak geleneği bizde hâlâ sürdürülür- tastamam şehre taşındık; şehirdeki Ramazanlarda da aynı ilâhî okunuyordu; hem daha gümrak. Bir şehre taşınmak ayrı, o şehirli olmak daha ayrı; o yıllarda şehirden çok, koca bir köye benzeyen -şimdi, hiçbir şeye benzetemediğim- Sivas'a beni ısındıran “*Yâ Hannân*” ilâhîsinin yumuşak soluğu olmuştur. Ulu Cami'nin bütün taş hücrelerini dolduran kıraat ustası imamları -tahmin ediyorum her ikisi de merhum Gönenli Mehmet Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçmişti- Bekir ya da Nevzat Efendilerin şefliğiyle, cemaat yek-âvâz “*Yâ Hannân*”a başlayınca o heybetli taş bina, saat sarkacı gibi salınıp, ilâhî bittiğinde şakülüne oturuyordu; ya ahşap olsaydı, Allah korusun... Şehrin gülleri, ahşap soyunun asilleri Çatalpınar, Örtmeli Pınar, Hoca İmam, Vişneli gibi camilere gelince: Genellikle girişte sağ tarafta müezzin mahfilili olarak parmakçalıkla ayrılmış kısımlarda, âdeta yerleri felekten rezervasyonlu(!), bariton sesli, pehlivan duruşlu beş-altı kişi oralara yetiyordu; kalan cemaat vokalist gibiydi. Yerlerine kimsenin oturmaya cesaret edemediği bu er kişilerin mahfilini diline yaban arıları üşüşen bugünkü nesil doldurabiliyor mu, pek emin değilim.

“*Yâ Hannân*”a o kadar büyük bir kıymet atfetmişim ki, Anadolu’nun her yerinde, İstanbul’da, Rumeli’nde hatta bütün âlem-i İslâm’da böyle bir şâheser; ramazan ayının iftâr gibi, sahûr gibi vazgeçilmez bir mütemmimi olmalıydı...

Öyle değilmiş!!!

### Cahillere kalan İstanbul

Seksenli yıllar... Bir müddet İstanbul’da hem de Ramazan ayında ikamete mecburum... Niye Süleymaniye değil de, Sultan Ahmet hatırlamıyorum, galiba mihmandarlarımın kavliyleydi; teravih namazına durduk, müthiş kalabalık, taşralı fesahatiyle deyim ki anlayın, Ulu Cami’den bile... Teravih ile vitrin arasındaki molayı bekliyorum; “*Yâ Hannân*” söyleyeceğiz ve soluklanacağız...

Nihayet beklediğim an geldi. İmam selam verir vermez, ciğergâhımın azamî istiâbiyle “*Yâ Hannaaan, Yâ Mennaaan, Yâ zel’cudi ve’l ibsâ...*” dedim, “*ibsân*”ın “*nun*”unu söyleyemedim... Millet aval aval bana bakıyordu; bu cûş ü hurûşa gelmiş, bunaltıcı sıcakta siyah kruvaze ceket giyinmiş meczup da neyin nesiydi... Sivasî arkadaşlar kıkırdedi, suratım kiril hurufatı gibi birbirine karıştı; kızgınlığımdan nadan cemaate uymadım; arka arkaya üç kez söyledikleri Salât-ı Ümmîye’ye ses katmayarak da müthiş bir intikam almış oldum. Her dört rekât arasında zaten okumuştuk; ne âlemi vardı, “*Yâ Hannân*” dururken terâvîhin sonunda aynı ilâhînin tekrar edilmesinin.

Bu cahil İstanbullular(!) da güzelden hiç anlamıyorlar.

### Aslı nereli

“*Yâ Hannân*”, musiki, makam, usûl açısından sahanın tamamen cahili bu fakire hâlâ üstat bir bestekârın işi gibi gözüküyor; Tekbir-i Şerif ve Salât-ı Ümmîye’den sonra en

hazrettiğim dinî eser. Biraz anlayanlara sorduğumda onlar da bu ilâhînin usta işi olduğunu tasdik ettiler. Hükmü mutlaka, musiki gibi vasatın bile kıymet biçemeyeceği sahada en iyi bilenler vermelidir. Sivas halkından orta yaşlı, yaşlı kime sordumsa bu ilâhînin menşei hakkında bir şey bilmiyordu; söylenen, kadim zamanlardan beri bilindiğiydi. Musiki meclislerinin müdavimi hemşehrimiz Hattat Talip Bey'e İstanbul'dan -şimdilerde cahili bol ama illâ İstanbul!- araştırmasını rica ettim; izine rastlanamadı.

Kulağımı temiz seslere teşne kılan dedeme, muhacir harmanı köyümüze bu ilâhînin nasıl geldiğini soramadım ama soruşturarak Erzurum'da şehir merkezinde bilinmediğini öğrendim. Kıymetli hocam, Nazım Hikmet Polat Bey'den, ilâhînin Oltu'da söylendiğini ama yaygın olarak bilinmediğini duyunca şaşırđım. N. Hikmet Bey, Sivas'ta bir eski aşınayı şehir-i ramazan gecelerinde cevelân eder bulunca müthiş duygulandığını ifade ediyor. Muhtemelen bir Sivaslı, ya da bir halveti dervişi bilmem ne vakit, ne münasebetle oralara uğramış, bu bir avuçluk cins sedayı Oltu'nun merkezindeki bir camiye ya da muayyen bir köyüne ekivermiştir.

Muhtemel değil, mümkün olanı bizimkilerin ilâhîyi ilk kez Sivas'ta işitmiş olmaları. Meydan Camii eski imamlarından Kara Hafız Efendi ya da dedemin hocası -ve amcaoğlu- Adil Efendi, müthiş hafızalarıyla derhâl köye nakletmişlerdi; Allah hepsine ganî ganî rahmet eyesin! Tıpkı güz aylarında halayların ustası Karaman Usta'yı günlerce köyde alıkoyarak teknil halayları süratli ve coşkulu bir şekilde öğrendikleri gibi, kendilerini yeni menzilleriyle mecedip harbin ve muhaceretin yıkıntısından yeni baştan düğün dernek çatmayı becerdikleri gibi, "Ya Hannân"ı da mahallî kültürleriyle karmıştılar.

Bir ilâhinin bile tek başına, bir şehri, yılda bir ay boyunca

medenileşmeye çağıran bir lütuf olduğuna/olabileceğine inanıyorum. Peki, bu lütuf, kimden? Öyle zannediyorum ki musikiye yakın duruşlu Şemseddin Sivasî ya da Abdülmecid Sivasî hazretlerinin, isimleriyle şereflendirdikleri şehre bir hediyeleri... Doğrudan doğruya kendilerinin değil ama himmetleriyle tekelerinde ilâhî okuyan, belki bundan başka da bestesi olmayan isimsiz bir dervişlerinin... Bestekârlarımızın (Zekai Dede hariç) on beşinci yüzyıldan sonra çok fazla şuşul besteledikleri göz önüne getirilirse, tahminime hak verilebilir.

İlâhinin; Halvetîliğın Şemseddin Sivasî koluyla bağını kuvvetlendiren mühim bir şey de merhum Safer Efendi'nin bu tarikat kolunun "*etvâr-ı seba*"yı on ikiye çıkarıp, on iki esma ile de salike yol verdikleri naklidir. İlâhide -tevacuk eseri- Esmâ-i Hüsna'dan İsm-i Azam ile beraber on iki isim zikredilir. Güfte de geçen "*cad*", "*afv*", "*ğufuran*", "*iman*" kelimeleri, Allah'ın; el-Mâcid, el-Afüvv, el-Gaffâr, el-Mü'min isimleriyle, tecelligâh olarak seçtiği insanı kuşatan varlığını; el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, El-Bâtın isimleri tecelli-i celâlinin zamanî ve kevnî tezahürünü; el-Vâhid, el-Ehad (İbn-i Mâce ve İbn-i Hacer'e göre Esmâ-i Hüsna'dandır), es-Samed isimleri ulûhhiyetini beyan etmektedir. Birkaç nefescik sadâ deryaları dolduruyor; ağâh olan, kim bilir bu deryadan ne inciler çıkaracaktır.

Lâ-edrî, büyük bestekârdır da...

### Cahiller ve bilgisizler

Sivas'a dışarıdan gelen düşük dereceli memurlar, hemen ilk dinlediğinde "*Yâ Hannân*"a hayran olur, ezberler; şehre ısınmalarına vesile olur; fakat biraz daha aydınkeş hevâsıyla kendinden geçmişler, sözlerinin Arapça oluşu gerekçesiyle, hafifinden mürâi bir hamasetle takviye ettikleri: "*Beste fena değil de Türkçeleştirilemez mi?*" kaypaklığıyla cemaatten sıyrılıp duman altı kamplarına çekilirler. Kitap sadeleştirmelere alışamamıştı daha, bir de musiki eserlerinin sadeleştirilmesi çıkarttı-

lırsa karşımıza, yandı gülüm: “Yeşil Tuna, güür Fırat...”

“Türkçeleştirilemez mi?” diyenlerin temelinde cehalet vardır, cehaleti karşıya alıp üzerine fikirle yürünemez. Ancak, bilgisizlikten kaynaklanan mazur görülebilir bir tavsif daha vardır, güya bu ilâhî Arap şuşulu(!) imiş... Şuşul, Türklerin bestelemiş olduğu Arapça güfteli ilâhîlere denilir; Arap şuşulu(!) ifadesi, sülalece yanlıştır. Sözde, Türkçeyi savunurken, Türkmen’i tepeleyenlere nasıl anlatmalı bilmem; Türkçe öyle azim bir dildir ki, bütün diller üzerine çullansa hepsinin tozunu alır, kültür hamulesine uyan kelimeleri de -şöven tabiatlı olmaması itibarıyla- alır Türkleştirir ve yoluna devam eder/etmiştir; tâ ki, önüne cehalet ve bilgisizlik dikilmesin.

İlk bakışta bütün şuşul ilâhîler gibi, içten içe tebessüm eden Türk musikisinin dâhiyaneliğini ve dil inceliğini ele vermeyen “Yâ Hannân” ilâhîsi de; gerçekte unsurları birbirine mükemmel bağlanmış tek bir cümleden ibarettir ve inşâsı tamamen Türkçenin matematiğine uygundur, makamının Türk musikisine mahsus olduğunu belirtmemize de maalesef gerek var zannediyorum:

“Yâ Hannân, Yâ Mennân  
Yâ Ze’l-Cudi ve’l-ihsân  
Sebbit kulûbenâ ale’l-îmân  
Nercû afveke ve’l-ğufuran.

Merhâbâ merhâbâ, şehri ramazân merhâbâ  
Merhâbâ merhâbâ, şehri sıyam merhâbâ.

Evvel Hû, Âhir Hû  
Zâhir Hû, Bâtın Hû  
Kul Yâ Hû, Yâ Hû  
Yâ Men Hû: Hak!

Lâ ilâhe illâllah, Muhammed’ür Resûlullah!  
Ve İlâhün, Vâhidün, Ehadün, Samedâ!”

BİR RAMAZAN İLÂHİSİ VE...

SOFYAN

UŞŞAK

YÂ HÂN NÂN YÂ MEN NÂN YÂ ZEL CÜ Dİ  
 VEL İH SAN SEB BİT KULÜ BE NA A LEL İ MÂN  
 NER CÜ AF VE KE VEL GUF RÂN MER HÂ BÂ  
 EL VE DA MER HÂ BÂ DA ŞEH Rİ RA MA ZAN MER HÂ BÂ  
 EL VE DA MER HÂ BÂ EL VE DA MER HÂ BÂ  
 EL VE DA ŞEH Rİ Sİ YAM MER HÂ BÂ  
 EL VE DA EV VEL HÜ Â HİR HÜ  
 ZÂ HİR HÜ BÂ TİN HÜ KÜL YÂ HÜ YÂ HÜ  
 YÂ MEN HÜ HAK LÂ İ LÂ HE İL LÂL LÂH  
 MUHAM ME DÜR RE SÜ LÜL LAH VE İ LÂ HÜN  
 VÂ Hİ DÜN E HÂ DÜN SA ME DÂ

Esmâ-i Hüsnâ'dan olan isimlerin tamamı ilâhîdeki sırayla artarda getirildiğinde cümlenin öznesi ortaya çıkıyor, yani "Hakk" tanımlanmış oluyor. "*Sebbit kulûbenâ ale'l-ıman/Nercû afveke ve'l ğufrân*" sözleriyle de Hak'tan af ve mağfiret dileniyor (mukallibü'l kulûb, musarrif ül-kulûb; kalpleri hâlden hâle çeviren, anlamında olup, bir Buhârî rivayetince Allah'a nisbet edilmektedir). Zaten, bütün şughul ilâhîlerin ortak vasfı, zikir ahengiyle Esmâ-i Hüsnâ'nın bolca geçmesi ve dinî istihlaların kalıp halinde güfte içerisinde tertipleridir. Şughul bestelerin maksadının da musikinin telkin gücünden istifadeyle, -özellikle tekkelerde- dinin özünü anlamayı kolaylaştırmak olmalıdır.

Kelime kelime ve manzum şekilde bir sadeleştirmenin(!) daha da yanlış olacağı düşüncesiyle, ilâhînin tek cümlelik Türkçe inşasını anlatabilmem için ehven bir yol olarak gördüğüm şöyle bir metne ihtiyaç olabileceğini düşünüyorum:

"Ey kullarına karşı pek müşfik, pek lütufkâr, kerem ve ihsan sahibi! Ey ezeli! Ey ebedî! Ey tecellîgâhıyla apaçık, tecelli-i celâliyle gizlilerin gizlisi! Ey Hû Hû diye çağırduğımız Hakk; kalplerimizi iman üzre sabit kıl, ümidimiz senin af ve mağfiretindir, "Lâilâhe illâllah Muhammed'ür Resûlullah", İlahımızsın, teksin, benzersizsin; kulların sana muhtaç, sen kimseye muhtaç değilsin..."

Bestekâr, arada; tam da insan (tecellîgâh) ile Allah'ın (tecelli-i celâli'nin) kavuştuğu berzaha ramazanı yerleştirir. Oruç ayının mümin kişiye gün gün irtifa kazandıran bir af ve mağfiret merdiveni olduğunu ve o münasebetle yalvarıldığını Allah'a iştirmek istercesine, "*Oruç günlerindeyiz, o günleri selamlıyoruz! Bu günler hürmetine bizi bağışla!*" sadedinde "*Merhaba!*"ları peşi peşine sıralar.

Söyleyen cemaat, ilâhînin ilk bölümünde "*havf ve recâ*" tüten, daha yavaş bir tonda Hakk'ı anıp, af ve mağfiret dilerken; rama-

zanı selamlama bölümüne gelince yeri göğü titretir... ramazanın on beşinden sonra, 'Merhaba'lar, yerini 'Elveda'ya bırakır; ilâhînin 'tarz-ı revîş'i yavaşılar, son teravihle beraber hazreti ramazan, bir ay boyunca terbiye etmeye çalıştığı şehirden ayrılır: 'Elveda elveda, şehr-i ramazan elveda/Elveda elveda, şehr-i sıyam elveda!'

### Nerden vurduk nerden çıktık

Muhacirlikten vurduk, oradan çıkacağız. Bir gün bu şehirden göç ettiğimde, yolumun üstündeki hiçbir köye, hiçbir şehre bakıp: "Dağları Sivas'a benziyor, yanında ırmağı da var!" demeyeceğim. Gözüm denizde, hatta iki denizin ötesinde; denizi ise sadece seyredeceğim, paçalarımı çemirleyip ayaklarımı bile sokmayacağım, heybetinden ürktüğüm için değil, "Irmak"a vefamın bir gereği... Atalarım Habur ırmağını geçtikten sonra, kaç şehrin kaç ırmağından geçti bilemiyorum; oymağımızın Çaldıran'da gösterdiği cevvaliyet, bir kısmının bölünerek Selanik taraflarına bir kısmının Erzurum'a (Osmanlı siyaseti gereği) iskân edilmesi sonucunu doğurmuş.

Tarihi (insanların içinde kımıl kımıl hareket ettiği bir tarihi kastediyorum) derinlemesine anlamanın tek yolunun, biyografiler ve aile tarihleri olduğuna inanıyorum. Ararken değil, kaderin buluşturduğu bu vakia kadar, hiçbir bulgu yolunu aydınlatmamıştı.. Selanikli bir tır şoförü, asıllarının asırlar önce Erzurum'dan gittiğini, kendisine sorulmadan oymaklarının da bizim oymağımız olduğunu söylediğinde iki kıta kucaklaştı ve Türkmen'in derin tarihini bir kez daha ve doğru olarak okuma fırsatı buldum; bir göçmen kuşun, bir sakın taşa değmesi gibi bir şey bu. Benim ailem istisna değil, ülkemizin çoğu yerinde aileler geçmişleri hakkında benzer şeyleri tevatüren anlatmaktadır. Türkmen'in nesilden nesle süren kapitalist aileleri yok ama nesilden nesle süren ayrı bir "hususiyeti" var; bu "ayrı olan" biraz kımıldadığında, ne yazık ki en erken hasımlarınca mercek altına yatırılıyor.



Rumeli türküleriyle için için sevişmem belki de deniz geriye çekildiğinde bir parçamın oralarda kalmış olmasıydı. Oralardan bu tarafa geçen asırlar bana çok uzun gelmiyor, Sivaslılık maceramız ise henüz bir asırlık. Buruğum, her hangi bir şehre uyum sağlamak sağlamamakla hiç ilgili değil ve öyle bir mecburiyetimiz de yoktur; burukluğum bu şehre -ya da herhangi bir şehre- canımızdan can katarak şahsiyet sahibi kılacak vasattan mahrum oluşumuz. Arz üzerinde varlığını tecessüm ettirebilme sanatkârlığı tek benim değil, Türkmen'in hayli zamandır dumura uğramış tarafı; Türkiye'nin düştüğü gerçek dar boğaz. Onun yerini de kişiliksizliği ve mesleksizliği örtmeye yarayan genel ırkçılığın bir uzantısı olan şehir ırkçılığı almıştır. Aslan yiğidolar, kaplan dadaşlar, mert gakkoslar, bil cümle kahraman hemşolar... Bu yalakalık bir tek politikacılara ve futbol kulüplerinin müptezel taraftarlarına yaraşiyor: Oy ve gol kişiliksizliği.

### Akıbeti hayrolsun

Hamiyetli dostumuz Uğur Kaya hatırımızdan geçemeyip ilâhîyi notaya aldı; ancak ilâhînin daha önce Selahattin Eyyubî Işıksal tarafından da notaya alındığını sonradan öğrendim. İlâhî iki yıl önce notaya alınmış, TRT'ye göndermiş, eser denetimden geçmiş, numaralandırılarak (16150) Klasik Türk Müziği dairesinin tozuna el değmemiş arşivlerine kaldırılmış. O günlerde sadece bir kişi aramış ve böyle bir şaheserin derlenerek kayda geçmesine vesile olduğu için Işıksal'ı tebrik etmiş. Tamamen aynı olan iki notadan (16150) numaralı kayda uygun düşenini takdim ediyoruz. İki asil kültür boyunun beylerine teşekkürü borç bilirim.

Nasip olur bir gün bu şehirden de -Karaşems'in himmetleriyle- göçer isek, "*Yâ Hannân!*" ilâhîsi gittiğim yere nakledeceğim tek şey olacak. Belki haslar hası bu Sivasî yola bizden önce çıkacaktır; bir bakarsınız şehirlerden bir şehir, sadrını muhteşem bir şehide açar, karşılıklı berat alır berat verirler.

## İki şehrin hikâyesi

*Abum ile seyl-i eşkum gönliüne kılmaz eser;  
Anun için kafirî bünyad'dur dirler, bana.*

*Muhibbî*

### A- Hangi şehre varsam aynı suret

Yıl iki bin bilmem kaç...

Kara tirenin hususi kamarasından mağrur adımlarla, göbeği vücuduna kılavuzluk eden biri inmiştir, şehrinize. Rical, bu kelli felli zatı karşılamak gayesiyle el-pençe beklemededir. Adamın arkasından ürkek adımlarla ellerinde dosyalar bulunan birileri daha iner ki ağır misafirin avenesidirler. Misafirler, hazır bulundurulan otomobillere bindirilerek, itinayla hazırlanmış bir ahşap konağa konuşlandırılırlar.

Bu çok özel misafirler, bir gün bir gece istirahat ederler, ertesi sabah, mükellef bir kahvaltıyla izzetlenir ikramlanırlar. Ağır misafir, yerlilere medeniyet getiren müstemleke subayı umursamazlığıyla kahvaltıdan kalkıp “şebir büyüğü”ne amirane bir edayla: “Biz işimize başlayalım.” der. Dokuz batman dolusu kibirle şişirilmiş göbeğini höpürdete höpürdete, kendisi önde, yumuş uşakları arkada kanatlı kapıdan çıkarak emirlerine muntazır arazi takviyeli külüstür bir ciple keşif gezisine başlarlar.

Avenesî çevreye karşı tamamen ilgisiz iken ağır misafir arada bir cipten dışarı nazar ederek, yüzünü buruşturur, memnuniyetsizliğini ifade eden tuhaf sesler çıkarır. Ne sefa-

lettir(!) efendim, ne yana baksan virane, derme çatma evler, daracık kıvrım kıvrım yollar, bayırlar, şehrin ortasında bostanlar, ser-azad akan dereler...

Hüküm biçilmiştir: *“Bu şehir yeni baştan imar edilmelidir.”*

\*\*\*

Ağır misafir, jipin şoförüne: *“Çek evladım.”* der. Vakit öğledir ve şehir her cihetiyle keşfedilmiştir. Bundan sonrası peynir ekmek yemekten kolay... Kelli fellî adam, cıgarasının külünün gırvatının üzerine kepek gibi dökülmesine aldırmayarak, avenesine emirler yağdırır; ellerde cetvel, letki, pergel... *“Şurdan bir yol çekin.”* *“Şu bayırı ortadan kaldırım.”* *“Şu gölcüğü kurutun.”* *“Derenin üzerini kapatın.”* vs.

Niçinine nasılına muayyen bir medeniyetin ilmihalinde asla cevap bulunamayacak keyfiliklerle şehir, kâğıt üzerinde kılıktan kılığa sokulur. On yüzyıllık bir şehri adam etmek(!) için harcanan bir haftalık ağır mesaiden başını kaldıran ağır misafir, son olarak kurguladığı yeni şehrin *“kafakağıdı”* mahiyetindeki haritasını DMO damgalı sabit kalemlerle çiziktir... Eserinden memnun bir büyük sanatkâr edasıyla gülümser, kâğıdı mühendis titizliğiyle katlayıp kuşa çevirerek savurur... Kâğıttan şehir şöyle havada birkaç kavis çizdikten sonra tekrar masanın üzerine döner. Ağır misafirin hoşuna gider bu hâl, kâğıt şehri birkaç kez daha uçurduktan sonra dürüp büküp çöp tenekesine atar. Avenesine: *“Toplanın gidiyoruz.”* der ve geldiği gibi şehrin ricali tarafından uğurlanarak gönderilir.

Tirenin ıslığı acı acı birkaç kez öter...

a.

Kesile biçile kâğıttan bir kuşa çevrilen *“şehir”* planı; belediyeler ve belediye meclisi azalığını kimselere kaptırmayan, kursağına rant harici lokma sokmamayı enseye göbeğe zarar

bilen “mütayit”lerin zorlamasıyla, tüyü teleği biraz daha yolarak tatbik edilir. Onlara biraz da geçim belası, hizmette kusur göstermeyen ve bir şark odası karikatürünü okşayan bürolarının en görülür duvarına, kasaba bakkallarından ödünç alınmış “müşteri velinimetimizdir” levhasını asmayı ihmal etmemiş mimarlar ise boş zamanlarında A4 ebadındaki kartonlara post modern şehir planları çiziktirerek vicdanlarını rahatlatmaya çalışırlar.

Bir de himmetleri(!) âli olsun, şehrin tahrifinde hayli emek veren inşaat mühendisleri... Kafalarını karekök içerisinden çıkartabilenleri, birinci sınıf “mütayit” olmuştur; çıkaramayanları, “Ali Okulu” mezunu müteahhitlerin diplomalı şantiye şefliğini hakkıyla ifa etmek zorunda kalmışlardır.

## b.

Bir pazar günü, babadan kalma evinizin önüne “kavat arabası” namıyla maruf geniş kuturlu Amerikan arabasından, başı yukarılarda, istimlâk edebileceği boş alanları kollayan fotr şapkakalı biri iner. Hiç beklemediğiniz bu misafiri karşılamak için ayakkabılarınızı sürüte sürüte çıkarsınız... Adam konuşurken, dişlerinin kovuğunda kalan kırıntıları temizlemek için arada bir “cık” sesleri çıkarmada, altın dişlerinin şavkı, şövalye yüzüğüne nazire edercesine ışıdamaktadır.

Uzun sözün kısası, evinize müşteridir; bu evin yerine size bir apartman katı teklif eder ve siz farkında olmadan, bu anı bekliyormuşçasına ciddi ciddi pazarlığa oturursunuz... Derken, pazarlığın uyuşmayacağı bir noktada, müstakbel apartmanın alt katından size bir de dükkân vaat edilince, tereddüdünüz silinir, “Kabul!” dersiniz. Bu ve benzeri “kabul”leriniz, otuz yıl sonra meyvesini verdiğinde, hatıralarınız çocuklarınıza yabancıdır; siz atalarınızın yadigârı şehrinize.

c.

Otuz yıl sonra...

Şehrinizde soluk alacağınız, bir ağaç gölgesi, torunlarınızın sere serpe oynayacağı boş sahalar, sosyal hayatın paylaşmakla mümkün olacağını bütün dirlik ve diriliğiyle çocuklara belleten sokak yaşantısı ortadan tamamen kalkınca... Bir otelde konup göçücü imişçesine apartman kapısından selamsız sabahsız girip çıkan yüzlerce insan arasından bir aşına seçemediğinizde; hülasa, “çevre” ile “insan” arasında bağlar birer birer çekildiğinde; hafızanızın en canlı köşesinde yer etmiş birine seslenirsiniz:

- *Hanım, bir kabve yap da...*

Sesinizi, kimse duymamıştır; ye’s anıdır, evinize müşteri olarak gelen, “altın”lı adam karşınızdadır... Hançerenizi paralarcasına “asla!” diye haykırarak yıllar önce demiş olduğunuz “kabal” kelimesinden dolayı nedametinizi dile getirirsiniz. Fakat öyle bir vakittir ki secde-i sehiv mümkün değildir.

Trafik ve posta kodu ile fişlenerek benzerlerinden ayırt edilmiş bir kentin, “1.C. 4.sok. B blok, Kat 2” sinden, beyazlar giyinmiş iki görevli tarafından apar topar bir arabaya bindirilerek yola vurulursunuz. Hane halkınızın tamamı sizi uğurlamak için bulunamamıştır; ahbabınız akranınız ise, zaping sırasında kumanda aletine takılan ve başsağlığı temennilerini tefrikaya çevirmiş Kent TV’den tehirlî olarak öğrenebilmişlerdir. Yetim-i akran olarak bu faniden göçer gidirsiniz.

## B- Şehirden şehire yol gizli gizli

*Çal, çoban çal!*

*Ertuğrul gibi oğlun mu öldü?*

*Sivas gibi kal’an mı düştü!*

*Yıldırım Bayezid*

Yolunuz eğer Sivas'tan öylesine bir geçivermişse, koyun koyuna yaşayan ama birbirine yabancı iki ayrı şehri tefrik edemezsiniz; çünkü siz de ben de uzunca zamandır, çevremizi bütün incelikleriyle tanıma bilincini yitirmişizdir. Him komşumuzun evinin bir sabah yer ile yeksan oluşunu; minik avluların, bahçelerin yok edilerek, sokağımızın karşıdan karşıya kızıymış kedilerin dahi geçmek cesaretini göstermeyeceği işlek bir caddeye çevrilişini fark edememiş insanlarız. Ağır vasıtaların rahatı uğruna, çocuklarınızın, dört metrekairelik bir balkona mecbur kılınışını da, kentin fiyakasının bir gereği olarak algılamış olabilirsiniz.

Sonuçta; istediğimizi yaşayamadığımız, yaşadığımızı da istemediğiniz bir hayatı sürdürmektesinizdir.

a.

Birinci şehrin alâmetleri: Kendisinden önce Anadolu'da ikamet eden medeniyetlerin zevk ve idrakini hor görmeyip, *"bikmet'i, kıldan ince kılıçtan keskin"* bir titizlikle ilmihalinin sayfalarına sığdırabilen bir Selçuklu haddesinden geçmiş; şu, muharref haliyle bile kendini ibraz eden bir incelik... Tekmil Orta Anadolu vilayetlerinde olduğu, Anadolu'nun tapu belgesi mahiyetindeki medreseler ve sadeliğin ihtişamını aksettiren camiler; tabiatı rencide etmemeyi esas alan bir yerleşim anlayışının bakiyeleri olan ahşap evlerdir.

İkinci şehrin alâmetleri: Aidiyetini tatil günlerinde önüne asılan bayrakla, ancak ispat edebilen resmi binalar; birbirini tanımamaya azmetmiş hantal ve asık suratlı apartmanlar; *"camiye yardım"* makbuzlarıyla inşa edilmiş ve tuhaftır adları *"Fatib"*, *"Selimiye"* gibi tarihle alay edercesine seçilmiş, *"tip proje"* mamulü, endazesiz mimarından ziyade *"bacı emmi"*lerin keyfince biçilmiş camilerdir.

İkinci şehri tanımakta güçlük çekmezsiniz çığırktandır; dış çerçevesiyle ve o çerçeveye imtizaç etmiş her görüşten, her meslekten, her meşrepten insanıyla bütün azalarınıza cebren kendini kabul ettirir. “*Sivas budur işte!*” der, geçerseniz... Aslında “*budur işte*” ifadesiyle Anadolu’da ve hatta İstanbul’un bütün semtlerinde karalama kâğıdından aktarılarak ikame edilen acar şehirlerin tamamını tarif etmiş olursunuz zira ikinci şehir bir azap gibi “*Türk mülkü*”nün gövdesine yapışmıştır.

Sivas, has ismiyle anılan şehri tanımak için, hayatını karlar altında sürdürürcesine bembeyaz bir örtü altına gizlemiş ve birinci şehirde yalnızca ikamet eden ama asaletini münzevi bir biçimde, birbirine yaslanarak ayakta duran evlerde, ya da bir ısrarla kültürel aidiyetini kent şartlarının mahkûm kıldığı bir apartman katında sürdürmeye çalışan birinci şehri, tabii ve beşeri manzarasıyla tanımak gerekir.

**b.**

Muayyen bir şehrin mimarisi şehir ahalisinin dünya görüşünün aksidir. Ancak, hiçbir kimlik ve kişilik bildirmeyen ve Hülagu Han çerisinden daha gaddar bir yağmacılıkla şehirlerimizi istila eden kentlerin insanını tanımak ve tanımlamak imkânsızdır. Bizde, kentleşme, bilinçli bir tercihle değil; Batıda görülüp hayran olunulan “*kâşane*”lerin, dakikalık fotoğraf çekercesine kopyalanıp “*şipşakçı*” Batılılaşmacılar eliyle şehirlerimize uygulanmasının bir sonucu olarak doğmuştur. Bu tarihlerden az bir vakit önce, ruhuna aykırı her oluşumu keskin bir irfanla idrak edebilen şehir ahali de bu oldubitti karşısında çaresiz kalmış ve çok değil bir göbek evvel ariflerden işittikleri: “*Bağdadi binaların yerini şeddadi binalar, alduğunda kul hakkına riayet ortadan kalkacaktır...*” sözlerinin bu günler için söylendiğini fehmedememişlerdir. Gerçekten de

kentlerimizde âdeta insanlar değil, bir rey kadar kıymet ifade eden bireyler yaşamakta ve giderek ceberut dünya görüşlerinin ekmeğine yağ çalınmaktadır. “Şahsiyet”lerin yaşaması için değil, biyolojik organizmaların hayatını sürdürebilmeleri için kâfi derecede güneş, rutubet, sıcaklık ihtiva eden kentler, yalnızca barınaktırlar.

Şimdi, büyük bir çoğunluğu bu şeddadi kentte; çarnaçar, hayatlarını idame ettirirken nasıl bir çıkmaza girdiklerini sezer gibi olmuşlardır. Bu insanları, bir maç esnasında “bir büyük rakı”nın dibini bulup, rast gelenin yedi göbek sülalesini havi küfürler düzdürürken ya da toplumsal afet haline gelmiş olan zihni semelikten nasibini almış ve bir nümayiş esnasında dünyayı kana beleyecek kadar gözü kararanlar arasında göremezsiniz. Bu insanları arzi incitmemeye gayret gösteren bir ritimle “nazar ber-kadem” üzre evinden işine yürürken, cuma vaktinden evvel dükkânının kilidini kapıya asıp mahalle mescidindeki yerini almak için acele ederken, bayramlarda bütün sokak komşularını ev ev dolaşırken, teravihlerde yeni neslin hafızasına kazımak istercesine mahreciyle makamıyla “salât-ı ümmiye” yi ırgalana ırgalana okurken görebilirsiniz. Ve biraz daha şehre aşına oldukça; hiçbir komşusunun düğününü, nişanını, cenazesini ihmal etmeyen; ziyareti mucip bir halden ötürü, iş yorgunu beylerini haylandırıp: “Bir ayak komşuya uğrayalım.” diyerek yeldirmesini başına geçirip koltuğunun altına da bir tas sıcak çorbayı gizleyen müşfik kadınlarını tanırırsınız.

c.

Bir kentte B Blok, C/2 gibi ucube bir adreste ikamet eden ve gerçekte hiçbir şehre aidiyeti olmayan biri iseniz; birinci şehri tanımak için gayret sarf etmelisiniz. Zihninize hoyratça yerleştirilen aşağılık duygusunu kırarak -artık aidiyet bilincine



önem vermiyor olsanız bile- bu arayışa ihtiyacımız var... Tanınmak sevmeye uzanan bir yol; sevmek, geleceğe geçit veren sağlam bir köprünün temellerini atmak için bir vesile olabilir.

“*Modern Zamanlar*”a demir atmış Hadi Uluengin’in kendisini (yani “*Biz*”i) yeniden keşfetmenin ifadesi olan “*Üsküdar’da Huzur*” künyeli yazısından bir bölümü intibaha vesile olsun temennisiyle aktarıyorum:

(Üsküdar’ı neden seviyorum? Aslında reşit yaşa geldiğimden beri seviyorum.

Kendi iç hesaplaşmamı biraz olsun tamamlayabildiğimden bu yana, eskiden nefret ettiğim semti şimdi kucaklıyorum.

Çünkü Üsküdar, uzun yıllar benim kaçmak istediğim her şeyi temsil etti. Zira ben, sonsuz zamanlardan beri sur içlerinin yerlisi olan bir ailede, “Büyük Fatih Yangını” veya “Meşrutiyet Zengini” referanslarıyla büyüdüm.

Gerçekliği çok şüpheli, “kül olan konaklar” nakaratıyla da Nişantaşı’na geçenler; yine aynı vukuat sonrası Üsküdar’a göç edenler ve ellili yıllar bitimine kadar yedi tepede kalıp, bunun nihayetinde de Kadıköy ve boğazın Rumeli yakasına yerleşenler olmak üzere üç hiyerarşik bölüme ayrıldığını anladım.

Yukarıdaki sıralamada son kesime; sosyal skalada ise ortancalara mensup olan ben, birincilere karşı kompleks, ikincilere karşı da küçümseme duydum.

Üsküdar sakini akraba evlerindeki alaturka tuvaletleri; likörlü çikolata yerine verilen bayram lokumlarını; ilahi de okuyan bu taraf kadınlarını reddettim. Utandım. Doğu-Batı ikilemi yaşayan ve Peyami Safa’nın Fatih-Harbiye tramvayına binen bir İstan-

bullu olarak, tüm çocukluğum boyunca Üsküdar'dan nefret ettim.

\*\*\*

Şükür, şimdi ayrıldım. Neden sonra, aslında, bizi biz yapan son şeylerin, Üsküdar'ın fakir ve iyi ışıklarında yaşadığını anladım. Mihrimah Camii'nde okunan ezanın; Sultantepe'deki evde yıkanılan gusülhanenin; Şemsi Paşa'daki cumbada öten kanaryanın; Bağlarbaşı'nda kanun çalan Ermeni ustanın, benim gerçek ve asıl kültürümü yansıttığını kavradım.

Kendimle hesaplaştığım ölçüde, doyumsuz Üsküdar'ı sevmesini öğrendim.

\*\*\*

Rüzgâr, lodosa döndü, yağmur çiseledi. İyi Üsküdar'ın ışıkları yandı.

Sonra, son cumbaların ötesinden, İstanbullu bir kadın sesi, "Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur/Kâtibimin setresi uzun, eteği çamur" nakaratını tekrarladi.

Huzur, şehre Üsküdar'dan indi.)

Kimseyi, hele hele sıla hasreti yüklü satırların yazarını örselemek gibi bir niyetim yok ama yazıdaki şahsın, bir batında üç tane ayrı şahsiyet taşıması bana, bu ülkenin yukarısında birbirinden şizofrenik bir kopuşla ayrılmış üç ayrı kategori çağırıyordu. Birincisi; bir müstemleke memuru gibi yerli halktan öğrenen ve yerlilerin topraklarında âdeta geçici olarak ikaamet eden bir seçkinler kategorisi, ikincisi; yerlilerin de insan olduğunu, yalnızca eğitilmeye muhtaç olduklarını iddia eden yılışık bir oryantalist ağzı taşıyan ve birincilere daha yakın temasta olanlar; üçüncüsü; özünde yerli ama yukarıya tırmanmanın getirdiği yorgunluğu daima üzerinde taşıyan, adam

yerine konulmak için de ikincilere yakın duranlar. Yukarılarda “yerli” deyip de, “ama” ile sözü uzatmayacağımız bir kategori yok mu, diye sorulabilir. Yerlinin oralarda yeri yok; yerli yerinde gerek.

Aşağıda, yani halk katında ise, farklılığı sembollerle kendini dışa vuracak noktalara ulaşmış iki ayrı kategori. Bir millet içinde iki ayrı aidiyet bilinci; millet olmak da bir rüşt meselesi. Rüştünü tamamlayan halk millet olur, ikiler bire iner. Yukarıların reşit olma imkânı giderek azalmakta çünkü onların gerçek anlamda “iki”nin ve getirdiği tehlikelerin farkında bile değiller; global rüzgâr ne yana eserse saçlarını o yana taramakta bir beis görmüyorlar.

Zaman boyutunda üst üste, mekân boyutunda yan yana iki millet, iki şehir, iki aydın havası.

### C- Üsküdar’dan Sivas’a giden yol

Şehir mimarisinin, toplum kimliğiyle bağlantısına kafa yormayı akledememiş ve frenk hattı gibi karmakarışık suratlarında en ufak bir duygu alametine müsaade etmeyen tiplerin, sağlıksız kentleşmeye çözüm yolu aramaları garip geliyor bana. Güya, kentleşmenin sıhhatlisi oluyormuş da biz illetlisi ile karşı karşıya imişiz gibi sunulmak isteniyor problem. Sonuçta ise “sağlam çarpıklıklar”(!) peydahlanıyor. Öylesine sağlam ki, bir gün bu şeddadi kentleri değiştirmek isteyen bir medeniyet kurulursa, denizler dolusu molozu dünyanın göğsünden nasıl kaldıracakları havsalama zorlayıcı geliyor.

### I

Kentleşme uzmanlarının bizi biz yapan değerlerin, henüz tam anlamıyla kentleştirilememiş, Sivas gibi şehirlerde yaşadığını anlamalarını isterdim. İstanbul’daki Anadolu’nun çarpıklaşması kadar, Anadolu’daki İstanbul’un çarpıklaşmasının da

aynı sebeplerle ortaya çıkışını anlamalarını isterdim. Şimdilerde “taşra” ifadesiyle hafife alınanın, gerçekte geleneğin bizzat kendisinin olduğunun da ıskalanmamasını isterdim.

Taşra, seni seviyorum! Esintin, kararlı perçemlerime tarak yerine geçiyor.

a.

“İstanbul”un bir şehir ismi olarak değil, medeniyetimizin en üst seviyede çizmiş olduğu kadın tipinin bir sembolü olarak değerlendirilişini kaç kişi hatırlar bilmem. Dünür gidilmek istenilen genç kız; giyimi kuşamıyla, oturup kalkmasıyla bir zarafet ve nezaket örneği olabilmisse; hakkında yakın zamanlara kadar “*Aman kaçarmayın, o kıızı, bâzâ İstanbulludur.*” denir ve arkasından bütün meziyetleri sıralanırdı... “*Ağzı kabve fincanı*”dır, “*billur gibi bir sesi var*”dır, “*kaşş gözü kaynamakta*”dır, “*süpiürdüğü yerlere bal dökse niz yalanır*”, “*oturmasını kalkmasını, sözünü sobbetini bilir...*” İstanbullu kız gelin olur adı bu kez “*İstanbullu gelin*” olarak çağrılırdı. İstanbullu gelin yaşlanınca “*tam bir Osmanlı kadın*” vasfına layık görülerek kemal sıfatını bulurdu. Esasen, “*İstanbulluluk*”, “*Osmanlı*” tipinin haddeden geçmiş çok özel bir ifadesi idi.

Aynı şekilde, tir-endâz, vakur ve kibar delikanlılara da, “*İstanbul efendisi*” denildiğini; bu vasfın mühim bir sosyal statü bildirdiğini, “*sur içinin Sivaslıları*” bile unutmışlardır. Bu güzellik bildiren vasıfların İstanbul’a atfedilerek kullanılmasının tek bir nedeni, bu şehrin bütün tarihi maceramızın oluşturduğu kültür birikiminin; özünü ve özetini sinesinde barındırmış olmasıdır. İstanbul’un bütün yolları Paris’e çıkmadan evvel, bizim yollarımız, İstanbul’a çıkardı; her şeyin iyisi güzeli memleketin dört bir yanından akarak İstanbul’da cem olur; pişer, olgunlaşır tekrar Anadolu’ya dönerdi.

(Mahallemizde, marketizm başlamadan önce birkaç bakkal vardı. Bakkal deyip geçilmesin, her eve lazım hacetin günlük hayatta en çok tüketilenlerini çarşı pazar gezmeden bakkallardan temin edebilirsiniz. Üç aşağı beş yukarı mevkiisi muhiti ve malların fiyatları aynı olmasına rağmen, mahallenin diğer bakkalları müşteri beklerken, “İstanbul” namıyla maruf bakkal, ağzına kadar dolar taşardı. Bu İstanbulluk, bakkalın İstanbul’dan gelmiş olmasından dolayı değil, en ufak bir malı bile ambalaj yapmadan müşterisine vermemesi, çürüyen domatesleri kese kâğıdının dibine zulalamayıp çöpe atması, büyük küçük kim gelirse gelsin daima nazik bir tavırla, muamele ediyor olması idi. Özellikle çocuklar, cep harçlıklarını, kavanozlar içerisinde daha bir hoş görülen “akide şekeri” ne, lokuma yatırmak için, İstanbulluyu tercih ederlerdi. Yeşilçam’ın toplumcuları bir zamanlar biçare bakkalları sermayedar mabeynine koyar, mahallenin delikanlısına kızını vermediği için halk isyanı başlatırlardı; acayıp devrimciydiler. Şimdi neredeyse eski yeni bütün toplumcular marketlerin, holdingle-  
rin tezgâhtarı; her biri bir önlüksüz sermayedar çıra-  
ğı. Tez işliyor değil mi, benim ham kızılıklarım.

İstanbul bu faniden göçtü, bakkalı da şimdi yok ama hâlâ o civarda sorulan bir adres, İstanbullunun bakkalına olan mesafesi ve konumu itibariyle tarif edilmektedir.)

## b.

Sivas’ta konuşulan Türkçenin taşıdığı mahalli hususiyetin, son derece kaba olduğuna dair bir kalıp yargı oluşturulmuştur. Varılan bu yargıya, şehir merkezine pek uzak köylük yerlerden İstanbul’a göç eden aziz hemşerilerimizin acemi İstanbulluk

dönemlerindeki otantik tavırları olduğu kadar; Anadolu'yu köy romanlarıyla sınırlandıran ediplerimizin, aslını bilmediği şeyin mukallidi tiyatro sanatçılarımızın da büyük katkıları olmuştur.

Anadan doğma Sivaslı ve Sivas'ın birbirine oldukça uzak ve yakın köylerinde öğretmenlik vesilesiyle bulunmuş biri olarak, meraları müşterek köylerin bile birbirinden çok farklı ağız özellikleri taşıyabildiğine tanıklık ederim. Bu durumun sebebi, yakın tarihimizde Kafkasya'dan, Balkanlar'dan ve Kars, Erzurum şehirlerinden sökün eden göçmen unsurları sinesinde barındıran Sivas hinterlandının, kadim çağlardan beri de nice-lerin konup göçtüğü münbit bir medeniyet havzası konumunu taşıyor olmasıdır. Şüphesiz, Sivas'ı Anadolu sözlü kültürünün hâsılası haline getiren de bu tarihî oluşum sürecidir. Bu süreç, yakın zamanlara kadar tabii bir kültürel tazelenme içerisinde süregelirken şimdilerde, yanlış bir tespitle “köylüleşme” denilen ve belirgin vasfı kültürde, mimaride ve halkta “kütteleşme” diyebileceğimiz kentleşme ve kentlileşmenin zuhuruyla puslu ve ikircikli bir seyre dönüşmüştür.

Kültür öğelerini birbirine bağlayan ve berkiten sözlü kültür, köy, kasaba, kaza gibi yerleşim mahallerinde doğup, şehir merkezinde hamlıklarından sıyrılır. Bu esnada dil de şehrin rengine belenerek bir karar noktasına ulaşır. Sivas'ın tarihi boyunca kültürel oluşumlara açıklığı, dilinin de zenginleşmesine yol açmıştır. Bu dil hakkında, bir dolmuş muavininin mehariciyle: “*Ne yarvalıyong gardaş, aale dede aaleyek*” demişliğiyle bir yargıya ulaşmışlara şaşkıncı gelebilirse de; Türkçenin ses uyumu kaidelerinden kaynaklanan ve telaffuz itibarıyla doğruluğu su götürmez bazı kelimeler hariç; konuşulan dil, fasih bir “*İstanbul Türkçesi*”dir.

Bunun böyle oluşunu en iyi, akşamlara kadar memleketin kurtuluşuna dair yüksek fikirlerin çay köpüğü gibi heder

olup gittiği kıraathanelerden birine “*mürekkep yalamış*” bir zat düştüğünde anlarsınız. “*Mürekkep yalamış*” zat, üç beş kişilik bir sohbet halkasının merkezine yerleştirilerek, peş peşe çaylar ikram edilir... Ve siz, dikkatli biri iseniz, muhavere esnasında hemşerilerimizin yüzlerindeki tefekkür alâmeti çizgilerin derinleştiğini, dillerindeki mahalli unsurları ayıklayarak fasih ve belîğ birer mirikelam kesilişlerini fark edersiniz. El-aman ki, bu Türk beyleri meramlarını ifade eder iken, Lügat-ı Naci'nin dalları, kelimelerin kifayetsizliğine hayıflanır.

c.

Kurumayan türkü damarlarından biridir, Sivas. Şüphesiz, bu damarda dolaşan kanın duruluğunu sağlayan, halk edebiyatının ustalarının cönklerini hıfz edercesine belleyen ve her vesileyle haline dil olan bir türkü koşmayı hüner bilen bir halkın hayatı estetize edilmiş biçimdir. Köylerde bağlama, tulum, kaval eşliğinde çalınıp çığırılan türküler; yakın zamana kadar şehir merkezinde ince sazlarla icra edilmekteydi. Şehrin, Klasik Türk Müziği'ne aşinalığı dolayısıyla, türkülerin usul dairesinde söylenişi ayrı bir hoşlukta idi. Bunun en büyük delili, Divriğili Nuri Üstünces'in, Zaralı Halil'in günümüze intikal eden ve her iki müziğimizin ruhen aynı kaynağa bağlılığını ispatlayan tarzlarıdır. Âşıklık geleneğinin bütün canlılığıyla sürmesi, halkın tercümanı türkülerin ve klasik müziğin birbiriyle kaynaşmışlığı ve her birinin mahiyet farkının korunuşu ancak bir şehir ikliminin insanları sarmasıyla mümkün görülebilir.

Müzik geleneğine benzer biçimde, halaylarında da, köy ve şehir arasındaki fark; şehirde düğünlerin ince sazlarla, köylerde ise meydan sazı hüviyetinde ki davul zurna ile şenlendirilmesi idi. Harman yerlerinde sadası pek hoş gelen davul zurnanın, kapalı mekânlarda kulaklarda tahribata yol açmasına

aldırmayarak, düğün salonlarında boy göstermesine; köy-şehir arasındaki ahengi ve mahiyet farkını incelten zevk süzgecinin yırtılmasından başka bir sebep aramak yersizdir.

Bugün, kaba, hantal ikinci şehrin doğurduğu çarpıklıkları sergilemeye, ilmihalimizin eksik sayfalarını karikatürize etmeye gayret ederseniz; temeddünün değil, bir tedenninin remzi olan yığınlarca zevksizliği, çirkinliği ve olumsuzluğu mahallinde keşfedebilirsiniz. Ancak keşfettiğiniz çehre, bin yılda imar ettiğimiz şehrin bir gecede yok oluşunun insanımız üzerindeki kara tecellisidir.

## II.

“*Taşu toprağı altındır*” diyerek, Anadolu’nun şeş cihetinden akın akın İstanbul’a göç eden insanlar, kendilerini çekip çevi-recek bir nezaket ve zarafet mektebiyle karşılaşmadılar; tersine, kendini Pera’nın kucağına teslim etmiş ve yedi tepesi birer Harbiye olmaya namzet İstanbul’la karşılaştılar ve İstanbullular, bir Fransız köylüsü kadar parisien idiler. Beyoğlu kaldırımlarına masa atan meyhaneleri ikaz eden belediyeçilere, olmadık lafı edenlerin, kırolaşma sürecinde bir öncelikleri olduğunu söylememek olmaz. Ülke genelinde ilk kırolaşma hareketi, İstanbul’da başlamış ve merkez üssü olarak da Beyoğlu’nu seçmiştir. Avrupai kırolaşmak adına, İstanbul kurtarma eylemine girişenlerin, kırolaşma hadisesinin tarihine bir bakıp, “*Hangi İstanbul*”un davasını kıldıklarını tespit etmeleri gerekmektedir. Ki, durum vuzuha kavuşsun.

Anadolu’dan göç edenler genellikle şehirlerden değil, köylerden geliyorlardı, üstelik şehir hayatına son derece yabancı köylerden. “*Bir sengine yek pare acem mülkü fedadır*” diye vasfettiğimiz bir şehri, “*Taşu toprağı altın.*” maddeciliğine inkılab ettiren sefalet, fakir Anadolu köylüsünün açıkgozlülüğü ek-



lenince, “*Vabşi Batı*”nın “*altına hücum*”una eş bir tamahkârlıkla “*arsaya hücum*” başladı. Kimin aldığı, kimin sattığı pek belli olmayan İstanbul toprakları, metre karesi yirmi beş kuruştan pazarlandığında, hiçbir Allah’ın kulu yakın gelecekte ucube bir şehirde yaşayacağını kestiremiyordu. Oy uğruna gecekondular edebiyatından medet uman politikacılar da mafyayla iş birliği etmelerinin sağladığı kolaylıkla hisselerine düşeni aldılar.

İyi de sanayileştirilmediği halde havası kirlenen, o kadar yoğun göç olmadığı halde arsa spekülasyonundan hala tomar tomar paralar vurulan, çarpık kentleşmenin İstanbul’un bir mahallesinden farklı olmadığı; Anadolu şehirlerine ne oldu? Olanın özeti şu: “*İstanbul’da pişti Anadolu’ya düştü.*” daha öncesinde İstanbul’u, medeniyetini en üst düzeyde temsil liyakatine sahip bir şehir olarak gören Anadolu, yine önce İstanbul’da başlayan kentleşme rüzgârlarına boyun eğmişti. Anadolu da bir yönüyle “*Fatib*” kaldı, bir yönüyle “*Harbiye*”leşti...

a.

İstanbul; “*taşı toprağı altın*”a dönüşünce Anadolu insanının gönlünde yerleştiği nezaket ve inceliklerin tahtından yavaş yavaş düşmeye başladı. Bu dönüşümde İstanbul mazlum gibi görünüyordu, göç edenler ise İstanbul’a eza cefa eden işgalciler... Payitaht erkeklerinin askerlikten muaf tutuldukları günlerin şımarıklığından hâlâ sıyrılamamış bir kısım İstanbul aydını, “*Ab İstanbul*” edebiyatıyla boğaza karşı gargara yaparken; Anadolu için “*İstanbul*” geçinmek ve para kazanmak için gelinen, ama beşerî yapısıyla seilmeyen bir belde olmuştu; yalnızca ekmek teknesi...

Kendine bir yataklık yer bulan yeni İstanbul’un *bemkentli-leri* iki kişilik yatak sığacak yer bulduğunda amcasının oğluna haber salmayı ihmal etmiyordu. Kimi pavyonlara fedai yazıldı, kimi yüksek kaldırımda çene başı bekledi, kimi patronların “*en*

*güvenilir adamı*” oldu. Babasına kafası bozulan köy delikanlısı, toprağı yetmeyen köylü, traktör için para kazanmak isteyen çiftçi soluğı İstanbul’da aldı. Sirkeci’de gelen geçene hemşerisi *“filan köylü filanı”* soranların sayısı hiç de az değildi. Hatta geldiğı köyle isim benzerlikleri yüzünden, muzip İstanbullular, *“Gazıköylü”* Çopurların Nurettin’i arayan çıtak kasketli köy delikanlılarını, ses benzerliğinden istifadeyle *“Gadıköy”* vapuruna bindirerek gönderirler, peşinden kakkahayı basarlardı.

İstanbul’a ilk yerleşenler bayağı sıkıntı çekmişlerse de, sonraları sora sora hemşeriler bulunur oldu; zira bazı meslekler bazı şehirlilerin müktesep sıfatları, bazı muhitler de bazı şehirlilerin mahallesi hâline gelmişti. Akşamları memleket muhabbeti için bir araya gelinen şehir kiraathaneleri, adres öğrenme ve buluşma merkezleri olmuştu.

Bu arada olanlar da, yavuklu genç kızlara, nişanlılara, taze gelinlere oldu; seferberlik yılları boyunca asker yolu beklemekten gözlerine pus inen hatun kişiler, bu sefer de İstanbul’dan gelecek haberlerin yolunu bekler oldular. Bazen giden gelmiyor, bazen kara haberi geliyordu; dirlik uğruna, köylerdeki dirlik bozuldu. *“Sıcak yarada kezzap”* gibi türküler yakıldı:

*“Yârim İstanbul’u mesken mi tuttun/Gördün güzelleri beni unuttun/Sılaya dönmeye yemin mi ettin?”*

*Gayrı dayanacak özüm kalmadı/Mektuba yazacak sözüüm kalmadı/Gençlik elden uçtu gitti/Gelmene lüzum kalmadı.”*

Anadolu insanı gözünde, güzelliğın sembolü olan İstanbul, artık sevgilileri birbirinden ayıran, haneleri bölen, *“köygöçüren”* bir *“hayım”* olmuştu. Zarafetin ve asaletin sembolü İstanbul’u işgal eden İstanbul’un, Anadolu gençlerini çılgıdan çıkartan güzelleri, şair Nedim’in arayıp da bulamadığı güzeller değildi elbette, metre kareye yoğun bir miktarda düşen güzeller, kaldırım arşınlayan, her fırsatta birileriyle işmarlaşan *“tango”* kızlardı. Gerçi bu dönüm çağının dilberlerinin, o baştan çıkarıcı libas ve

saç modellerine dayanacak babayığitte az bulunurdu ya...

İstanbul'un hakiki çehresi, ahşap evlerin mahzenlerine mi kapadı kendini yoksa asilzadelerin, tereke taksimi sonucu paylarına düşen apartıman katlarına mı sindi bilinmez. Sokağa ve günlük hayata hâkim çehre, rüküş bir Avrupaî kent ve sakinleriydi.

Bu rüküş Avrupalıya hiçbir hürmet duygusu beslemeyen Anadolu muhacirleri, aslî İstanbul'u tarihî bir tutkuyla severken, acar İstanbul'a da bütün çarpıklığıyla adapte oluyor, arsasını kapıyor gecekonduğunu konduyordu. En çok göç veren illerin başını Sivas çekiyor, çoğunlukla yeni vatan olarak İstanbul tercih olunuyordu. Bir kuşak önce her türlü güzelliğin ana vatanı kıymetinde görülen İstanbul'un yerini; her türlü yabancığa buyur eden şirret bir şehir almıştı âdeta... Bu İstanbul'un arkasından en içli ağıtları yine Anadolu yakmıştı; yakılan ağıt değil, mürekkep yalamış taifenin çelpeşik ifadelerinde asla ifadesini bulamayan bir durum tesbitiydi de:

*“A İstanbul, sen bir han mısın?/Varan yiğitleri  
de yutan sen misin?/Gelinleri yarsız koyan sen misin?*

*A İstanbul ıssız kalası/Taşına toprağına güller  
dolası/O da bencileyin yarsız kalası*

*Gidip de gelmeyen yâri ben neleyim/Vakitsiz açılan  
gülü ben neleyim.”*

İstanbul, varan yiğitleri de kendini de yutan bir han olmuştu ama o nazenine *“taşına toprağına güller dolsun”* demekten başka bir beddua edememe inceliğini elden bırakmamıştık.

b.

*“Osmanlı Kadın”* vasfının haddeden geçmişine *“İstanbul kadını”*, *“tam bir İstanbullu”* gibi yakıştırmalar yapılan Sivas'ta artık İstanbul kadınının şöhreti çok farklı bir veçheye bürünmüştü. Gençler, nadir rastlanan ve istasyon caddesine aşağı *“tango”* elbisesiyle salınarak geçen cinsi latife: *“Kız sen*

*İstanbul'un neresindensin?"* sataşmalarıyla laf atıyor; *"yüksek kaldırım"* çiğnemek suretiyle engin kültür sahibi zümreye iltihak etmiş başıbozuklar, İstanbul hanımları hakkında behimî büh-tanlarda bulunuyorlardı. Yeşilçam'ın da muharrir bir kuvvet oluşunun etkisiyle, şehir merkezinden ve köylerinden bin bir hayalle İstanbul'a firar eden gençler, iki gün aval aval nefsinin çektiği yerlerde gezer dolaşır, dilberlerin peşinden aval aval bakar, cepheden bıyık burar; üçüncü gün sürtmekten gına gelir ve soluğu Anadolu Gar'da alır. Dönüş hezimetinde olsa, kuyruğu dik tutan gençler, birin yanına beş katarak maceralarını tekмили birden ballandıra ballandıra anlatır; dinleyenler ise, palavra olduğunu bile bile onların ağızlarına bakarlar.

*"Artis"* olmak için, Sivas'tan kız kaçtığı pek vaki değilse de kadınlar matinesinin müdavimi genç kızlar, İstanbul usulü baş bağlamaya, kâhkül düşürmeye başlarlar. Giderek, diz kapaklarının altına inen entarilerin kemer üzerine çekilerek kısaltılması, kırmızı mektep kalemini allık ve ruj niyetine kullanmalar, mahalle aralarının rastlandık hallerinden olmuştur. Hele hele İstanbul'da akraba yanında bir zaman misafir kalıp da Sivas'a avdet eden genç kızların dillerindeki kekreligi hissedilen hafif şekerlenme, yürümelerindeki eda pek dikkat çekici idi. Hoş bu kısa süreli İstanbullular için belirli bir zaman sonra işler normale dönüyor, İstanbul serhoşluğu tez gelip geçiyordu ama temelli İstanbul'a yerleşmiş ailelerin kızları giderek Sivaslılıktan, mahallesinden, arkadaşlarından kopmaya başlıyordu ve tabii arkasından *"Aaay, bu kız da pek naylonlaşmış."* ifadesi, karasakızla sırtına yapıştırılıyordu. Bu *"naylon"* tabiri yalnızca bir kadın tipini değil, İstanbul'da arzı endam eden *"Neo İstanbul Kadını"* çevresinde oluşan Batı mukallidi değerleri temsil ediyordu.

O günlerin bile kendine has bir saflığı olduğu, zamanın

bugünkü noktasından bakıldığında daha iyi anlaşılıyor. İsmar-lama özgürlüğün “*tek tip*” insan doğurduğuna iyi birer delil sa-yılabilecek sokağa hâkim kadın tipinin de davranış kalıplarının da İstanbullusu, Sivaslısı kalmamıştır.

C.

“*Kurdun, kuşun rızık aramaya çıktığı vakit*”te, evinden çı-karak, sabah ayazı ile ciğerlerini doldura doldura dükkânının tahta-taraba kepenklerini indirip işine başlardı bu şehrin es-naflı. Müşteri beklerken bir yandan da komşusu ile muhabbeti koyulaştırır, işin seyrek olduğu zamanlar da kaynaya kaynaya buharı uçmuş, kafein yoğunluğu artmış sade kahvelerini hö-pürdetirlerdi. Ez-kaza dükkânı geç açan ve hamamdan geldiği şakağındaki boncuk boncuk terlerden belli olan bir dükkân komşusuna “*efendi, yine kuşluğa (kuşluk) kalmışsın*” gibi kinayeli laflar atılırdı. Fakat her hâlükârda, sabah namazından sonra dükkânlar birer birer açılır; sulanır süpürülür ve gerçekten “*ve-linimet*” olarak değer gören müşterinin hizmetine hazır hale getirilirdi. Esnafın tamamı, “*İstanbullu Bakkal*” kadar nazik ta-vırlı değilse de, “*kul hakkı*” bilinciyle tartıda hile yapmaz, malı-nı olduğundan iyi göstermez, kar haddini az tutardı. Bazen “*yan-keş*”lik eden çıksa da, namı kısa zamanda “*Kazıkçı Karabekir*”e çıkacağından kendini derhal toparlamak ve hatasını düzeltmek zorunda kalırdı.

Ahiliğin teşkilat olarak varlığı söz konusu değil ancak, ge-leneğin nüfuzu yakın zamana kadar hissedilmekteydi. Varyetene güvenenin hava parasını bastırıp şehrin merkezine dükkân açma-sını engelleyecek bir yaptırım yoktu ama önüne gelen de esnaf olamazdı. Son otuz yıl içerisinde ise, neredeyse her apartmanın altına tuhafiyeciden, fotoğrafçıya kadar envai tür mesleğin icra edildiği dükkânlar açıldı. Sürekli olarak el değiştiren ve iş yeri

karşılığında yüklüce “*bava parası*” alanın esnaflığa veda ettiği bir ticaret hayatında, velinimet artık müşteri değil para haline geldi. Genellikle baba mesleğini sürdüren birkaç eski esnaf ise, bir türlü uyum sağlayamadığı yeni ticaret hayatını bırakmak ya da tezgâhlarını kapitalizmi sökmüş torunlarına bırakarak Bağ-Kur maaşlı ile emekliliğin tadına varmaya çalışmaktadırlar.

d.

İnce sazlarla şenlendirilen düğünlerin yerini, “*caz*” adı verilen ve bateri, gitar, keman, dümbelek (bazen de Zeynel Abidin cümbüşü takviyesiyle) sazlarından müteşekkil orkestra almıştı. Bu sazlar eşliğinde düğün salonlarında hem halay çekiliyor hem çoğunlukla kadın kadına dans ediliyordu. Sonradan günlük hayatlarında asla yeri olmadığı halde, yalnızca düğünlerde Yeşilçam filmlerinden kesilip montaj yapılmışçasına danslar ediliyor, al kadeh ver kadeh “*Cumburiyet suyu(!)*” tüketiliyordu. Türkülerin yerini dehşetli bir çöküntü halini aksettiren hıçkırıklı, bazen behimî imalarla şişirtilmiş kaba müzik ürünleri almıştı. Bu müzik arabeskten çok önce kasaba yollarında seyrüsefer ederek birkaç köy güzergâhından müşteri toplayan burunlu otobüslerde çalışıyordu ve dinleniyordu.

Şehirdeki düğünlerde, caz eşliğinde halay çekildiğine şahit olunduğu gibi, köylerde de davul-zurnanın imkânlarının zorlanarak “*Ya Mustafa*” eşliğinde akrobasi dans arası tuhafliklar yaşanabiliyordu. Şehrin ve köyün nasiyesi bozulmuş, bu iki kültür cüzünü birbirine bağlayan şiraze kopmuştu. Sonrasında kültür değerlerinin ortaya çıkışında bir rast gelelik söz konusudur, standardı olmayan bir rast gelelik. Artık köylü ve şehirli yoktur, rakam cinsinden ifade edilebilir “*birey*”ler vardır.

Bunlar yaşandığı sıralarda ülkemizde sosyal bilimcilerle gazetecilik karışımı bir alt yapıya sahip entelektüel birikim(!) olmadığı için, kayıtlara geçmemiştir. Sonradan, bu uğurda

söz söyleme gücünü kendinde bulanların kafalarındaki “*Ab İstanbul!*”un da Sivas’a (ya da bir başka şehrimize) biçilen kıymet hükümlerinin de sahilliği su götürür. Anlattıklarımız çok yakın tarihte yaşanmış olmasına rağmen, “*nostalji*” yaftasıyla mahkûm edilen ve yeni neslin asla tanımadığı bir dünyaya ait bilgilerdir. Ve o dünya ile aidiyetini koparmış bir toplumun bugünü ve geleceği hakkında düşünce üretmek oldukça zor olmaktadır.

Kaybolan yalnızca şehir değil, insanları birbirine merbut kılan değerler silsilesidir de.

z.

Zaman var oldukça daima bir umut vardır. Söyleneceklerin ve bu uğurda yapılacakların nihai karar noktasını eylemlerimiz belirleyecektir. Düşünce ile eylem bir kavşakta buluşur ve eylemlerimiz düşüncenin önünde yürümeye başlarsa, uğradığımız kazadan daha sağlıklı bir kadere doğru yol alabiliriz.

Son söz, ehil olanın:

“Türk şehirlerinin sefaleti, konut sorunu ve mimari seviyesizlik karşısında kayıtsızlık ve duyarsızlık, gerçek çözümleme ve gerçek bilginin yol göstericiliği yerine şekilciliklerin egemenliğinin tercih edilmesi bütün Türk halkını kaba, sahte, seviyesiz ve çirkin bir biçim dünyasında yaşamaya mahkûm ederken, çok küçük azınlıkların yabancı, taklitçi, pahalı ve gösterişçi, sözde sanat ve kültür faaliyetlerinin desteklenmesi, hâkim kılınmaya çalışılması kabul edilemez bir yanlıdır.

Mimari kültür mirasının tahribine artık son verilmelidir. Bütün şehirleşme, konut ve yapı faaliyetine seviye kazandıracak bir mimari politikasının oluşabilmesi için, yeni bir kültür destekleme politi-

kasının geliştirilmesi zorunludur.

İnsan-varlık ilişkisinin bilincini geliştirmeyi öngörmeyen yaklaşımların kültür değil propaganda ve spekülasyon faaliyetler olduğu aşikardır.”

(Turgut CANSEVER- Şehir ve Mimari)





## Sâdâsını yitiren ÷lke

*“Kaç türlü musikimiz var? Hayatımıza kaç türlü zevk hâkim? Cemiyetimizin bence en mühim meselesi, medeniyet ve kültür değıştirmesidir. (...)Bu değışikliğin yabut ikiliğin en zalim şekilde kendini hissettirdiği nokta da musiki zevkimizdir. Çünkü musiki bir milletin zamana tasarruf şeklidir.”*

*A. Hamdi Tanpınar*

### A- Kudümsüz bir yürüyüş

**K**aydeden değil, yaşayan bir toplumduk. Bir anda hafızamız boşaltıldı ve sıfır noktasından başlayarak başımızı sağa sola çarparak yürümeye başladık. Bizim müzikte bugün bulunduğumuz nokta böylesi bir yürüyüşün tastamam jeneriğidir.

Usulsüz, kudümsüz bir yürüyüş...

#### a. İki marka

İkinci Meşrutiyet sonrasıydı. İki kavram sık sık kullanılıyordu. “*Alaturka*” yani Türk (Doğulu) gibi ve “*Alafranga*” yani Frenk (Batılı) gibi. Aynı topraklar üstünde yaşayan iki taraf da bu sözü birbirini görölmeyen bir üçüncü şâhsa (ki bu şâhs muhtemelen kaderimizdi) tanıtmak için kullanıyordu, belli belirsiz bir küçümseme de vardı bu markalarda. Marka çünkü Alaturka Türk değil, alafranga Frenk; her ikisi de “*gibi*”.

Saray ne kadar kırmaşırsa kırmaşsın bataklıktan çıkmaz hale gelmişti; peş peşe “*cedid*”ler, yukarı tabakaya yaramıştı. Az değil, Selim-i Salis’ten Hamid-i Sani’ye gelene kadar başını sarayın çektiği Batılılaşma hareketleri; pekâlâ pozitivist, Batılı ve “*paşa*” lakabıyla altı çizilen insanlar yetiştirmişti. Peş peşe savaş ve yıkımlar ise halkı hem kültürel anlamda, hem de yetkin hane reislerinin, cephelelerden sağsalim dönememesiyle fizik anlamda yetimleştirmişti. Ancak, yukarıdakiler ile aşağıdakiler arasında gitgide açılan kültür farklılığına rağmen, geleneğin diriliği sebebiyle rical ile halk arasında itimat bağı tamamen ortadan kalkmamıştı. Bu itimat, saf bir biçimde bugün dahi hissedilmektedir.

İttihatçıların her biri bir yere dağılmış, mağlubiyetin acısıyla kahroluyorlarken; “*Alaturka*”ların üst katında görülmemiş bir ciddiyetle “*fonoğraf*”a Kur’an okumanın cevazı üzerine tartışılıyor; “*Alafranga*”ların üst katında, Avrupa’dan getirilen taş plaklar fır döndürülüyordu. Acemi alafrangalar Pera’da dans ederken iskarpinlerin topuğunu kırarak, müstemleke subaylarına mahcup olmamak için, harmandalı ahengiyle süzülüyorlardı. Âsâkir-i mansurumuz ise çoktan mızıkay-ı hümayunun trampetiyle yek-ahenk topuk vurmaya alışmış; mehterin bırakınız sesi, kisvesi bile kalmamıştı.

Neden sonra, ‘*Üçüncü Şahıs*’ ağırlığını koydu da Alafrangalık resmiyete kavuştu; iskarpin topukları kırılmaktan, fonograflar da hafız-ı kelâm olmaktan kurtuldu.

### b. Aşk gitti meşk bitti

Dede’nin tebdil-i mekânıyla “*Aşk*”ını, onun tedrisinden geçmiş son büyüklerin irtihalleriyle de “*Meşk*”ini kaybeden Klasik Türk Müziği’ne son darbe devletten geldi. Acar devletimizin fiyakasını bozuyordu bu müzik. Bilinen en etkili usul

yasaklamaydı, öyle de yapıldı.

Yasak, icrayı ve dinlemeyi durduramadı ama tekkelerin kaybolmasına denk bir süratle artan meyhaneler, Türk Klasik Müziği'nin yeni meskeni olmuştu. Klasik Müziğimiz meyhanede "Alaturka" markasıyla anılıyor, yaygın icra tarzı da şeremet parmaklı Sulu Kule sakinlerinin mızrabıyla şekilleniyordu.

Klasik Türk Müziği, belirgin bir husumet taşıyan ifa-deyle "*Saray Müziği*" idi. Bunu söyleyenler, her toplumda var olan sosyal tabakalaşmaya dikkat çekerek, klasik müziğin de nispeten gelir düzeyi yüksek, zevkleri incelmış zümreler tarafından meydana getirildiğini vurgulamak maksadını güdüyor olsalar, böylesi bir müsteşrik ciddiyetine mukabele edilebilir; heyhat, gafletten dahi uzaktalar... Niyetleri, Şefin Beyaz Treni'nden birinci mevki bilet kotararak, aşağıda şaşkın bakakalmış halka bay bay çekmektir; mevki kazanmanın yeni yolu da Osmanlı medeniyetinin her şeyine hakaret etmektir.

Köşk'ün müziksiz kalması düşünülemezdi, Batıdan her şeyin en üstününü alıp müziğini almamaksa hiç olmazdı. En âlâsından bir orkestra kuruldu, tarih boyunca hem Sezar'ın hem kilisenin kucağında büyümüş olan Batı müziği, Avrupa'ya dinleteceğimiz yeni sesimizdi. Tabi, "*Halkçılık*" ilkesi zedelenmemeliydi, Başkent'te yoldan gelip geçeni opera binasının kapısından içeri tıkararak bedava konserler veriliyor; orkestra ful-aksesuar, memleket evladının ayağına hizmet götürüyordu. Muhtemelen halk için bu konserlerin en güzel kısmı, hitamında şefin eğilerek selam vermesiydi; müthiş alkışlanıyor olmalıydı bu final. Dışarı çıkanlarsa soluğu zula meyhanelerde alarak, ispirtosu bol rakı ve kırık leblebi ile "*süper ego*"nun basısından kurtulmaya çalışıyorlardı.

*"Aaab, monşer ab! Bu millet nasıl adam olacak?"*

### c. Piyasa teşekkülü

Fonografa evlerde nadide bir köşe ayrılmasından sonra, sinema serüvenimiz de başlamıştı. Meyhanelerin yanı sıra cebi daha şişkin ayak takımına hizmet veren gazinolar, bar ve pavyonlar Alaturka için fena piyasa değildi. Hatta bu piyasa için mal kavuşturmaya çalışan bazı son dönem bestekârlarımız, seri imalata başlamışlardı. Bu, bir bakıma Alaturka'nın kitlelere ulaşma çabasıydı ama popüler hale getirecek satha ulaşamadı. Bugün de bu cenahta ciddiye alınabilecek yeni bir şey yok; ancak ve ancak felekten kelepİR tarafından bir gece çalan magazin yazarlarının tahsisli sütunlarda: “*Ab azizim ab, Alaturka'yı da iki Muazzez'den birinden dinleyeceksin.*” yorumlarına malzeme olabiliyor.

Ne düşünöldüyse, “*ay bacayı savuştuktan sonra*”, bayramlarda, törenlerde, çok özel günlerde, çok özel mahfillerde, çok özel şarkıları icra ile muvazzaf; merasim bölüğü misali Klasik Türk Müziğı koroları kuruldu. Gerçi, üzerine mezar taşlarının resmigeçidi soğukluğu sinmiş koral icra, pek sevimli ve sevdirici değil ama klasik müziğimizin ihmalinden evlâ...

### B- Türk Halk Müziğı

Klasik Türk Müziğı'yle aynı dünya görüşünden kaynaklanan estetik temellere sahip Türk Halk Müziğı, görünüşte biraz daha şanslıydı. Yasak değildi ama sahipleri gibi adam yerine de konulmuyordu. Saraya mensubiyeti bahanesiyle, yurdunda sürgüne çarptırılan klasik müziğı oranla, halk müziğı daha az tehlikeliydi galiba.

Yasak ya da kısıtlama aslında var oluşu sebebini yitirmemiş olana, çok da kötölük etmiş olmaz, bilakis gelecek zamana doğru kamçılabilir. Klasik müziğimiz kadar ince bir zevkin ürünü değilse de; onunla aynı derinlikte bir aşk estetiğine sa-

hip ve ondan daha yaygın halk müziği de “*Aşk*”ını kaybetmişti. Halk müziğimizin de adları meçhul “*Meşk*” erbabı, hemen hemen klasik müziğimizle aynı zamanda yaşadığı tabii ortamdan hicret etmişlerdi.

Gerçi, bir avuç erbab-ı himmet sayesinde sıkı bir derleme ve arşiv oluşturma faaliyeti vardı; bir yandan dilde kalan klasik müzik eserleri notaya dökülüyor; bir yandan da köy, kasaba, şehir gezilerek türküler kayda geçiriliyordu. Bu da bir şeydi, fem-i muhsinini yitiren nağmelerin, gramofonda hayaletleri gezinsindi hiç olmazsa.

#### a. Türkülerin Türkçesi

Türküler; “*amel defterimiz*”dir bizim ki o defterin sayfalarında: uçarı sevdalarımız cevelân eder, behimî değildir; gözü kara koçaklığımız hey heylenir, can kıyıcı değildir; kara bulutlara yaslanmış hüznümüz şebnemlenir, umutsuz değildir... Sözün özü; kütlükleri yumuşatmış mutedil bir medeniyetin, halkın ciğerinden sökün eden avazıdır; halk müziğimiz.

Bu müziği besleyen, zirvede Yunus Emre, zirveye çıkan yolda ise Karacaoğlan’ın nefesinin sıcaklığıyla horasanlaşmış köklü bir edebiyat geleneği vardır. Kelâma can vererek ilden ile gezen halk âşıkları, ağırlandıkları handa, hanede çalıp çağırırken, dinleyenler hoşâ giden deyişi hemencecik hıfz ediyor ve söyleye dinleye anonimleştiriyorlardı. Her köyde, kasaba ve şehirde türkü damarı kavi beyler, hanımlar günlük hayatın hemen bütün veçhelerini aksettiren türküler koşuyorlar ve bu iş sürüp gidiyordu. Anlaşılan klasik müziğini sindirmekte gösterilen başarı, insanımıza beşikten mezara eşlik eden halk müziğine karşı sökmemişti. Yaşanan bütün kulak kirlenmesine rağmen, halk ruhunun dehlizlerinde hâlâ türkü sesleri yankılanmaktadır.

Türkü, Türkçenin ilk mektebidir; türkünün emzirmedeği

dilden kekreltik, türkünün okşamadığı gönülden hamlik ek-  
sik olmaz. Anadolu'nun pek çok köşesinde, diline mürekkep  
değmemiş pek çok insan, türkülerin okşamasıyla munisleşmiş  
Türkçesiyle bugünün anlı şanlı köşe yazarlarının çoğuna ser-  
muallimlik edecek seviyede dile hâkim bir mevkidedir.

### b. Tekke ve türkü

Klasik Türk Müziği'nin özellikle Mevlevilikle merbutlu-  
ğu, şerh bile gerektirmezken; halk müziğinin tarikatlarla olan  
münasebeti pek ilgi çekmez. Oysa Anadolu'da yakın zamana  
kadar bazı Nakşî ve Kadiri dergâhlarının türkülere teveccühü  
şaşırtıcıydı. Âşık deyişleri olsun, anonim türküler olsun şeyhin  
huzuruna çıkabiliyordu. Bu, tekkeyle hayatın iç içeliğinin bir  
sonucu olduğu kadar; müridin "*sıra türküsü*"yle günübirlik hır  
gürden sıyrılarak, zikir halkasının ebedi terennümüne hazır  
hale gelmesine rahvan bir geçiştii. Yalnız, huzura bendir ya da  
kudüm dışında saz giremiyordu.

Alevî ocaklarında ise, saz ve söz ibadetin yerini tutuyor  
gibidir. Çoğunlukla ocaktan icazetli âşıkların deyişleri okun-  
makta ve bu gelenek hâlâ sürmektedir. Öyle ki, son zamanlar-  
da piyasa, anonim türkülerden çok deyişlere rağbet etmekte-  
dir. El-hak, bağlama bile Arif Sağ'ın ellerinde çıkardığı seslere  
taaccüp ederken; bazı mahfillerde bu sanat, hedefinden boş-  
lanmış bir "*Yezide Lanet!*" mesajıyla kızıla meyletmese, Alevî-  
liğin bu tahammülkâr toprakların bir parçası olduğu daha iyi  
idrak edilebilecektir.

### c. Türkü piyasası

Halk müziğini oluşturan geniş sosyal tabaka kökten de-  
ğişikliğe uğruyordu. Türkü yakanlar ve adına türkü yakılanlar  
fabrikalarda işçi, devlet dairelerinde memur, apartmanlarda

kapıcı oldular; okudu yazdı amir oldular mebus oldular; çalıştı didindi iş adamı oldular, ihracatçı oldular. Her nereye gittilerse, taşınması kolay zevk ve aşinalıkları da beraberlerinde götürdüler. Çok farklı gelir düzeylerinde, mevkilerde yer almalarına rağmen, aynı kerevette murat almışlıkları vardı; yüzyılların doldurduğu, hemen her hallerine tercüman olan türkü dağarcıkları onları birbirine yakın tutuyordu.

Kitleleşme ile beraber, aynı soyun evlatları farklı çevrelerde farklı halk müziği örnekleriyle karşılaşır oldular; gurbet, seveda, acı gibi duygular yine vardı lakin eskisi gibi değildi. Büyük şehirlerde “hemşeri” kıraathanelerinde ayrı, gazinolarda ayrı, kaset piyasasında ayrı hava estiriyordu türküler. Müzik endüstrisi de ilk ciddi atılımlarını halk müziği alanında gerçekleştiriyordu. Bu ara, Yeşilçam’ın sosyal gerçekçilik akımının öncüleri olan, sonradan görme esnaflar bol bol köy filmleri üretiyordu. Bu filmlerde esasoğlan, bazen Nuri Sesigüzel idi, bazen Selahattin Erorhan’ın sesiyle play-back yapıyordu. Köyden şehre göçün esas konusunu teşkil ettiği filmler, erkek bir milletin evlatlarına karanlık sinema salonlarında bol bol göz yaş dökme fırsatı bahşediyordu.

Halk, kitle olmuştu ama türküsünü unutamamıştı; bu çelpeşik durumda arabesk imdada yetmişti.

### C- Arabesk: gerçek Türk popu

“Bir Teselli Ver” bir girdi alt üst etti kaset piyasasını. Görülmemiş bir talepti bu ve arkası da geldi...

“Köşk Müziği” halka tıkız geliyordu.

Klasik Türk Müziği dünyadan tecrit edilmişti...

Halk müziği ise hazırı tüketiyordu.

Kelimenin tam anlamıyla “teselliye muhtaç” kitlelerin çektiği derin oflara eşlik edecek bir müzik yoktu. Orhan Gencebay çıktı



sahneye, sahnenin pencerelere sokağa açılıyordu; bir daha da inemedi. O yıl, ne hikmetse şarkı söylerken dilindeki pepelikten eser kalmayan bizim mahallenin “*Kekeç Nuri*”si, 23 Nisan müsameresinde, “*Bir Teselli Ver*” ile hem öğretmenlerin takdirini kazanmış hem de mektebin kızları nezdinde bayağı sükse yapmıştı.

Sağ, genel bir bakışla; Klasik Türk Müziği’ne saygı duyuyor, halk müziğini seviyor, arabeski ise dinliyordu. “*Ekâbir Sol*”, hale çıldırıyordu; “*Ortalığın Solu*”\*\* da önce ekâbirin etkisinde, kaldıysa da halk çocuğu olmanın ezikliği vardı üzerlerinde. İmdatlarına devrimci arabesk yetiştirdi, böylece onlar da müzik eşliğinde efkâr dağıtma ve küllenmiş devrim ateşini körükleme fırsatı buldular. Kemiyeti artık istatistikçileri endişeye salan İslamcı (fundamentalist mi demeliydik) Müslümanlarsa tanınmasalar da dinlemeseler de arabeskin ruh halinden ırak değildiler; zira piyasada tutunmaya çalışan İslamî mesajı hacıyağı gibi keskin bir arabesk çeşidi, diğerlerinden daha mütevazı reyonlarda tüketicilerine ulaşmaya başlamıştır. İşin hilkatime en garip geleni; kilise loşluğunun vazgeçilmez mütemmimi orgun zavallı sözleri, kulakları tahriş edici ritmiyle ilahi (ya da marş) adı verilen şaheser tuhafılıklara eşlik etmesinden kimseliklerin rahatsız olmayışıdır.

#### a. Balyalanan kitlelerin iniltisi

Halk, altı ve üstüyle sosyal tabakaların balyalanmasından oluşmuş bir büyük kitleydi artık. Kimselerde de belirgin bir estetik bilinç keskinliği yoktu. Her sahada yaşanan onca sancıya sebep çarpık çağdaşlaşma ideali, doğura doğura mazur ve ağlaz bir çocuk peydahladı: Arabesk. “*Galat-ı meşhur*” olduğu için arabesk; yoksa modern çağda yaşanan kitleleşme hareketi sonucunda ortaya çıkan Batı Popüler Müziği’nin, ülkemizdeki mütekebilidir ve Türk Popüler Müziği olarak tanımlanması,

en azından öyle anlaşılması gerekmektedir.

Tasavvufi kavramlar, bizi aşk derdiyle hoş kılan sevgililer, komşu köyden geçilirken çeşme başında nasiplisini bekleyen al yazmalı yârimiz; hepsinden bir iz, bir koku, bir nağme sinmişti arabesk'e.

Biz ne kadar biz isek arabesk de o kadar bizimidir.

### b. Orhan Abi ile Timur Bey'in televizyondaki suretleri

Anlaşılan, toplumun bozulmuş şekli olan kitlelerin tercihi ve arabesk'in gördüğü ilgi korkutuyordu. "*Oh, My God, ne banal*" idi, şu arabesk...

Bu husumete dahi, çağdaşlık maskesi büründürmekte gecikilmedi. Bir tv programında merhum Münir Nureddin'in mahdumu: "*Tek sesli müzik laikliğe aykırıdır; çağdaşlığın gereği, çok sesli müziktir.*" diyerek, Gencebay'a cepheden savlet etti. Bereket versin, bu ihbar yetkili mercilerce değerlendirilerek Gencebay filmlerinde sıkça düştüğü mapusaneye atılmadı.

Orhan Gencebay, bağlama virtüözüydü, müziği de pekâlâ biliyordu; ama yaptığı müziğin bu kadar ilgi toplayacağını hesaplayarak yola çıkmış olduğunu düşünmek, onu olduğundan büyük göstermek olur. Gencebay toplumu çok iyi tahlil eden bir sosyolog, tasavvufu öğrenmiş bir şarkiyatçı, müzikolog filan değil; saldırdıkça kendini müdafaa eden, müdafaa ettikçe de kendine olabildiğince tutarlı estetik temeller arayan bir sanatkârdır; bilinçlilik hali, eylemin arkasından gelmiştir.

Kendine yukardan bakılmasına kızan ama ses çıkaramayan halk, Gencebay'ın, mütevazı hâline hayran olmuş ve onu "*Abi*"lik makamına çıkarmıştı. Batı görmüş, kuvvetli müzik tahsili almış onca müzik adamı, bir oda dolusu hayrancıkla ile idare ederken, Orhan'ın "*Abi*"liği kıskanılırdı elbette. Mahdum-u Münir Beyimizin, araştırması ve gerekiyorsa kızmaması

gereken asıl mesele, hâlâ tek seslilikte kararlı görülen “ortalığın solu”nun, laikliğe aykırılıkları olmalı değil mi?

Gerçekten tek seslilik laikliğe ters ise, bizim bağlama teli çeken solcular hepten hab-ı gafleteler demek ki.

### c. Çağdaş, köylü, “hem de türkücü” sol

Rivayet edilir ki, Server Bedii'nin evinde Peyami Safa ile Necip Fazıl, Nazım Hikmet'i küfre düşmekten sakındırmak için, sabaha kadar tazyi-i nefes etmişlerdir. Nazım Hikmet'te en ufak bir iman tezahürü belirmez ve bir ayağı eşğin dışında, hışımla: “*Hafız-ı Kapital olmak istiyorum!*” der ve uzaklaşır. Nazım gibi zeki bir insanın, bir kızgınlık anında söylediği sözü yerine getirmiş olması düşünülemez ama Kapital'e meftunluğunun şiddetini vurgulamak için, “*hafız-ı Kelâm*”ın azametinden istifadesi, dünya görüşünün dimağa sirayetinin seçkin bir örneğini oluşturur.

Ortalığın Solu da Nazım Hikmet'ten çok farklı bir ruh hali içerisinde sayılmaz; namus, ihanet, sevda gibi materyalizmin tinsel(!) asaletine yakışmayan kelimeler ve bir de duvarlarda asılı kısa saplı bağlama ilginç bir fotoğraf oluşturuyor ki çoğu solcunun irtidat ettiği şimdilerde bu pozun altına “S” harfi ters “*Solculuk Hatırası*” yazmak sezadır. Ortalığın Solu'nun türkücülerinin adları “*özgün müzik*”çidir, öyle ya solcu dediğin başkalarından farklı olmalıdır. Salondan çıkmayan bu kızcık kızanıklar için türküleri gargara yapar gibi ağızda dolandırmak ve devrimciliğe yaraşır bir hamasetle militarize etmek imtiyaz görülür; oysa devrimci zaviyeden tam bir duraksam sayılmalıdır.

Ortalığın Solu'nu halk müziğine bağlayan önemli bir başka etken de geçmiş zaman içerisinde kendine tarih bulmaya çabalayan bazı tarihî materyalistlerin keşfettikleri ve Börklüce'yi, Pir Sultan'ı, Nazım'ı, Kербela şehidi(!) Che'yi de içine alan muhtelit-uş şuur bir garip neo-alevi mistisizmini dil-

lendiren deyişlerdi. Materyalistler Alevleşti, Alevîler materyalistleşti derken, bu ülkenin kültüründen bağımsız düşünülmesi muhal müzik zevkleriyle, yeni türkü pazarında bir tezgâh da onlar kaptılar. Deyiş dediğin neticede yedi artı dört eder on bir hece, bir de biteviye aynı makam ve ezgiler. Bana artık en anlamlısı bile yorucu geliyor.

#### d. Arabesk ve orkestrasyon devrimi

Zurnayla piyano, bağlamayla gitar ve daha niceleri arabeskin enstrüman kadrosunda bir araya geldiler; dümbeleksiz olur mu, o da: “*Hep birlikte, birlikte! Hep birlikte birlikte!*” temposuyla bu beraberliği berkitiyordu. Aldı yürüdü arabesk; büyük, küçük, kız, oğlan bir yığın yanık cevahir keşfedilerek müzik dünyasına kazandırıldılar. Alaturka’nın anlı şanlı asolistleri masa sayısını artırmak için arabesk okumadan inemez oldular; giderek hem tavır, hem de muhteva olarak alaturka, arabeskin dümen suyuna girmeye başladı; sınırları halk müziğine ve alaturkaya tamamen açık arabeskle ilişkileri o hale geldi ki, hangisinin hangisini etkilediği anlaşılmaz oldu. Tartışılmayan ve anlaşılması güç olmayan ise, arabeskin kitlesel bir onaya mazhar olduğuydu; arabesk, müzikte sokağı fetheden gerçek bir devrim yapmıştı. Şimdilerde, arkalarında bir saz ordusuyla zevahiri kurtaran nice turfa sanatkâr, sunduğu bu imkândan dolayı arabeske şükran arz etmeli değiller mi?

Biraz şaşkınlık, biraz da güya doğuya aidiyetini belirlemek için adına arabesk denilen bu müziğin popülerleşmesi, devlet yayın organlarının fiili desteğinden tamamen bağımsız olarak gerçekleşmiştir. Belki de arabeske karşı resmi ve entel tepkiler, arabeski engellemek yerine, ona olan teveccühü artırmıştır. Sonunda kendisinden etkilenen müzik tarzlarına ‘*Hafif*’çiler de katılmak zorunda kalır. Öyle ki, bugün iki tarz arasındaki fark neredeyse etiketten ibarettir.

### D- Türkçe Sözlü Hafif Müzik: şanslı çocuk

Türkçe Sözlü Hafif Müzik şanslı doğmuştu. Naturası, Batı Popüler Müziği'ne yakın olduğundan; belki de yukarının baskılarıyla gerçekleştirilemeyen, müzikte Batılılaşmayı, sokaktan başarılabilceği umuduyla destekleniyordu.

Batı popu, kendi ikliminde sokağa hâkimdi; bizim sonuncu yeni Batı keşif kolu da, kaldırımlarda parisien takılıyorlardı. Yıllarını oralarda geçirdi çoğu, gelirken de neler getirdiler neler; “Beatles” gibi bir grup kurma hayalleri akıllarının bir köşesinde, Batı popunun yıldızlarının kendi toplumlarında bile aykırı bulunan tuhaf kıyafetler valizlerinde yurda döndüklerinde pek de aldırın olmadı. Radyo da olmasaydı adlarını bile zor duyuracaklardı.

Hafifçiler işe iyi başlamıştılar, çoğu kendini birer çağdaş ozan görüyordu, türküler aranje ediyor, ezgileri aşınamız yeni türküler yakıyorlardı. Müzik grupları, ya gardaş olmayı tercih etmişlerdi ya dadaş. Gidiş aslında arabeske doğruydı, fakat bir türlü arabeskin sergilediği homojenliğe ulaşamıyorlardı. Söz gelimi, Barış Manço ayrı bir havaydı, Cem Karaca ayrı, MFÖ daha ayrı (ve daha sevimli). Yine de yüzlercesinin arasından üsluplarıyla seçilip çıkarlar, işini ciddi tutanlar oldu; fakat arabeskin ulaştığı popülerliği asla yakalayamadılar.

Bir yandan piyasanın kuralları bir yandan, kitlelerin tercihini hissettirmesi, giderek arabeskleştiriyordu pop olarak lanse edilmeye çalışılan bu müziği. Mesela, besteleriyle olsun, tavırlarıyla olsun popüler iki isim Kayahan ve Sezen Aksu. Bunlara arabeski mi diyeceğiz, hafif müzik mi, yoksa sanat müziği mi? Sözler artık o kadar birbirini andırır oldu ki, arabeski söz yazarların, hafif müziğe de iş yetiştirdiği intibanı uyandırıyor. Ya da ikisi de farklı kesimlerde doğan aynı ruh halinin birer aksisi; biri sokaktan yukarı doğru çıktı, biri yukarıdan sokağa doğru indi.

Buluştular, sarmaştılar...

### a. Hafifmeşrep Hafif Müzik

Arabesk ve giderek onunla aynı dili kullanmaya başlayan hafif müzikçiler, tamamen kitleleşen ama kitle hâline gelmeden önce kulakları şarkı ve türkülerle dolu bir geçmişli olanların teveccühünü kazanmıştı. Kelimenin tam anlamıyla kitle kültürü denilen amorf (amorphe), ama içinde var olduğu toplumun kültüründen izler taşıyan arabeskten de bildiğimiz hafif müzikten de tamamen seçilen yeni bir müzik jenerasyonu şimdilerde palazlanmıştır.

Aynı doğrultuda yayın yapan denetimsiz çok sayıda televizyon kanalının söz birliği etmişçesine verdikleri tam destek, yeni pop jenerasyonuna en önemli reklam ve yayılma aracı olmaktadır. En giyinik halleriyle bile seyirciyi cinsel tacize maruz bırakan teşhirci şarkıcılarıyla, vokal ve dansçılarıyla; seyredilecek mi dinlenecek mi, belli değil en yeni pop. Bazen: “*Gösterdi ya, gösterdi sonunda gerçek yüzünü!*” diye başlayan bir şarkının, muhtemelen sevgilisince bir biçimde aldatılmış birinin duygularını dile getirdiğini sanıyorsunuz. Oysa bu sözlerin söylendiği esnada ekrana “*kefen bezine mabrem*” bir sahne geliyor.

Bu müzik bazen hafifliğin sınırlarını zorlayarak hafifmeşrep bir hâle bürünüyor.

### b. Diskotek meczupları

Pop müzik (arabesk ve hafif) gösterilerinin, bazen garip bir şekilde ayın havasına dönüşmesi, düşündürücüdür. Sahnede çılgınca envai tür akrobasi numarasıyla dört dönen pop yıldızına dokunmak için kendini paralayan seyirciler, nasıl bir sevginin tılsımına kaptırılmışlardır kendilerini. Bayılanlar, ağlayanlar, kendini paralayarak ayaklar altına atanlar; yüksek volümün bütün sesleri yutarak dev bir ritim saz hüviyetine büründüğü atmosferle başka bir dünyayla taşınmış gibidirler.

Teneffüs yerine geçen ve nisbeten biraz önceki çılgınlıklardan, daha sakin ritme sahip romantik bir şarkıyla beraber “*Tokai*” çakmaklar bu uygun anı kollayarak karanlığa gömülen salonu aydınlatırken, vücutlar zikir vecdiyle bir o yana bir bu yana ırgalanmaya başlar. Bu körpeler, Alamut Kalesi’nden mi firar ettiler, atalarının müzikle zikri mecz ettikleri bir kadiri meclisinin huşusunu mu arıyorlar; tahlile değer.

### c. Çocuk ve müzik

Altı ayı geçtikten sonra çocuk kendisine dinletilen müziğin mahiyetine göre tepki gösterir. Ruhun, sesle ezeli tanışıklığını doğrularcasına hüznü şarkı veya saz eserinde dudakları titremeye, hatta ağlamaya başlar; şen-şatır melodiler dinleyince çehresinde neşe hüzmeleri gezinir; gürültü ise onları huylandırır. Doğuştan müzik kulağına sahip bebekler, daha tek kelime bilmedikleri halde, söylediğiniz türkü ve şarkılara aynı makamdan ses katabilirler. Dinletilen müziğin çocuğun seciyesi üzerinde etkili olduğu muhakkak ama bu etkinin onun kişiliği üzerinde ne gibi kalıcı izler bıraktığının tespiti mümkün değil; bu yüzden aklı başında anne-babanın çocuk terbiyesinde müziği bir tedip vasıtası görmeleri yerinde olur.

Saf müzik ister sözlü, ister saz eseri olsun insan zihninde bazı soyut resimler çizerek zekânın erken yaşta soyut düşünme düzeyine sıçramasına yardım eder. Ancak, son dönemde görüntü ile müzik hileli bir biçimde birleştirilerek televizyon aracılığıyla evlere sokulmuş, bu suretle saf müziğe ve zekânın emaresi ve besleyicisi soyut düşünceye büyük bir darbe indirilmiştir. Bir ayağı üretim kolaylığına, bir ayağı cinsellik istismarı üzerine kurulan bu pazar, çocukların berrak hafızasına hangi cinnet ve vahşetin tohumlarını saçıyor kim bilir.

...

### Sâdâsını arayan ülke olmak

Resmî kültür, üzerinde daima iktidarı kaybetme korku ve güvensizliği ile yaşayan insanlar elinde biçimlenmektedir. Halk üzerinde açık, ya da gizli daima süregelen baskılar, kendini serbestçe ifade etmekten korkan bir insan tipine yol açmıştır. Bu hal, yalnızca kendi için yaşamayı gaye edinen siyasi ve iktisadi güçlerin manevra kabiliyetini artırmaktadır.

Kitleler: “*Bana dokunmayan yılan...*” düşüncesine yatkın insanlardan oluştuğu için kaypaktır; kendiliğinden hiçbir hareketliliğe zemin teşkil etmez. Ama kitle içerisinde çıkması muhtemel yeni “*elitler*” kitleleri kızıştıracak birer katalizör görevi yerine getirebilirler. Önce sempatiyle beslenen kültür hareketleri, kitleyi tarihî bir bilince kavuşturabilir; müzik için de böyle bir gelecek düşünülebilir.

Türkiye, konuşması nice engellenir engellensin bir gün mutlaka sâdâsını aramaya başlayacaktır. Böyle inanıyorum.

---

\* Fem-i Muhsin: Meşk erbabının icra tarzı, “*fem-i muhsin*” kavramı ile ıstılah edilmiştir. Kelimelerle karşılığını verebilmeyi mümkün görmediğim bu kavramın anlaşılması ancak ait olduğu kültür dünyasına nüfuz ile mümkündür. Anadolu irfanı “*fem-i muhsin*” ıstılahını “*temiz ağız*” kavramıyla şerh etmiştir; Kur’ân kıraatinde usta olduğu kadar, yalan, hile, haram görmemiş hafızlara “*çok temiz ağız var*” sözleriyle iltifat edilir ve arkalarında namaz kılmak, nasihatlerini dinlemek, kıraat ilmini onlardan talim etmek evlâ görülür.

\*\*Halk genellikle grip, nezle, ishal gibi mevsimlik artışlarla kendini gösteren hastalıklara, “*ortalığın hastalığı*” der geçer; bazen, ölümcül hastalıklara ortalığın hastalığı teşhisi konulduğu da olur.



